

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 7. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelv-művelés),
Bognár Antal (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggyűjtés),
Sebeők János (környezet), **Szondi Bence** (törvelés), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wegner Tibor** (művészet).
Szerkesztőségvezető: **Molnár Noémi**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós, Gráfik Imre, Hankiss Elemér, Dr. Koncz Gábor, Kosáry Domokos,**
Lászlóffy Aladár, Radnóti Zsuzsa, Sánta Ferenc, Schwajda György, Konrad Sütarski.

(tiszteltetbéli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. III. em. 16. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.

ISSN: 1419-4082

Évgyűrűk

Gyurkovics Zsuzsa: *Ďakujem, dobre* 3

Előter

István Anna: „A jövő csupa múltból áll”. 5

Tóth István: Tizenkét pont 8

Kugler József: Nehéz honcsere. 12

Szabó Orsolya: Plusznyelv alkalom szerint. . . 20

Kovács Anna: Ruppeldt káplán naplójából . . . 30

Fuhl Imre: Antihlet; Már; Szerelem;

Érzem az éjjelt; Állj ellen; Együtt-egyedül. . 40

Kormos Sándor: Karácsonyi ének;

A szeretet nyelvén; Szívemben csillagok;

Készen áll a helyem; 65. születésnapomra 43

Juraj Dolnozemszký: Így van ez; A szavakhoz;

Kötődés...; Ma ismét... (Imrich Fuhl fordításai);

Attila...megkésétt levél; A fájdmakat...;

Egyenlőtlen játék. 48

Gregor Papuček: Vybér z veselých epitafov. . 52

Hangírás

Tótkomlósi szálak (Gyivicsán Annával

Veres Emese Gyöngyvér beszélget) 55

Fénykör

Ezüst György, Kukely Júlia, Jakab Róbertné,

Kiss Szemán Róbert és Paulik Antal

válaszai 61

Tárlat

Magyarországi szlovák alkotók művei

. (a színes mellékleten)

Lami István: Zarándokúton; Szülőföldemről . . 65

Zoltán B. Valkán: Gyere, fiam, hazamegyünk!

(Zsembery Teréz fordítása). 70

Pavol Kondač: Elkésétt visszatérés 75

Krupa András: A tél fele 78

Ocsovszki Ildikó: Večierkára szólít. 84

Illés Károlyné: Napszövetre mentve 92

Kustár Rozália: Kéklő fejfák. 97

Szótár

Zsilák Mária: Egy tájszótár frazeológiája . . . 103

Uhrin Erzsébet: Másodnyelvi szerepben. . . 108

Ablak

Téka

Kiss Szemán Róbert: Galamblelkek apostola
(A kivonulás Ján Kollár életében
és műveiben) 115

Daniela Onodiová: Álom és valóság között...
(A Vertigo Szlovák Színház
Lampert Csaba fordítása) 124

Gergely László: Játék és kötelesség
(A szarvasi Szlovák Nemzetiségi Színház) 129
Szabó Mónika: Dolná zem
(A nemzetiségi irodalom
a magyarországi szlovákság tükrében) . . 133

Karol Wlachovský: Rekviem
a magyarországi szlovák irodalomért
(G. Kovács László fordítása) 142
Maruzsné Sebó Katalin: Závadai szószedet. . 147

Anna Istvánová: Resumé 152

Pénzes sarok

Szlanka András: Betétkönyv és úcastina
. hátsó borítóbelső

Illusztráció: Imrich Fuhl fotói
. borítóbelső, 42, 83, 91

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 17.

Valerij Brjusov: Ucsenyik Orfeja
Az Országos Idegennyelvű Könyvtár
2. műfordítás-pályázatának anyaga

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 7. szám

Ej, otvárajte vráta!

E számunk képzőművész vendégei magyarországi szlovák alkotók: Berényiné Lami Mónika, Csarejs Jánosné Hrabovszki Ilona, Ezüst György, Lipták Pál, Lukoviczky Endre, Mustó János, Várkonyi János és Zsolnai Mihály.

Támogatóink

Határon Túli Szlovákok Hivatala, Szlovák Köztársaság /
Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí, Slovenská republika
Országos Szlovák Önkormányzat / Celoštátna slovenská samospráva
Magyarországi Szlovákok Szövetsége / Zväz Slovákov v Maďarsku
Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba /
Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešska Čaba
Szlovák Kultúra Háza / Dom slovenskej kultúry
Csabai Szlovákok Szervezete / Čabianska organizácia Slovákov
Szlovák Kisebbségi Önkormányzat – Szeged / Slovenská menšinová samospráva – Segedin
Nemzetiségi Szövetség – Szeged / Národnostný zväz – Segedin
Gyivicsán Anna / Anna Divičanová

Gyurkovics Zsuzsa

Ďakujem, dobre

A napokban találkoztam Szarvasról származó kollégámmal, aki ahányszor meglát, mindig mosolyogva, kedvesen rám köszön: „Ako sa máš, Zuzka moja milá!” Erre én válaszolok: „Ďakujem, dobre, Ďurko môj milý!” És minden alkalommal testvéri öleléssel és puszival üdvözljük egymást, és megyünk tovább, mindenki a maga dolgára. Gyurka az Operaházban próbál, én pedig önálló estemre készülök. Érdekes, mind a ketten több mint negyven éve vagyunk Budapesten, és a köszönés mindig így történt. Természetesen a további érdeklődés, kommunikáció az magyarul. Elgondolkodom, hogy milyen gyökerek ezek, amelyek ennyire magától értetődően nyilvánulnak meg. Rájövök, hogy mindkettőnknek a szeretetteljes gyermekkorra tükröződik ebben az ellenállhatatlan, nélkülözhetetlen ismétlődésben.

Sétálva megyek az utcán, van időm gondolkodni; azt veszem észre, hogy a mosoly még a sarokig tart, és valami lelki békesség árad ebből. Akaratlanul is eszembe jut gyermekkorom, kis szülővárosom, Tótkomlós, ahol ehhez hasonló szeretetteljes köszönések, érdeklődések, beszélgetések, természetesen szlovákul történtek, hiszen származásom szlovák. Anyai nagyanyám Gömörből, apai nagyapám Bácskából származik. Az ő őseik 260 évvel ezelőtt telepedtek le szép magyar hazánkban, és becsületes, tisztességes munkával alapítottak családot.

Nos, ebben a közegben nőttem én fel, gyermekkorom ehhez hasonló nyugalommal, zenével, dalokkal teli világ volt. Hatéves koromban kezdtem el magyar iskolába járni, és egy csodálatos, igaz magyartanárom volt, Krasznay Zoltán. Lassan és végérvényesen a magyar nyelv tulajdonosa lettem a mai napig, hogy nagyot ugorjak mindjárt, a Magyar Rádió legszebben beszélő magyar színésznői közé tartozhattam, és ezért nívódíjat is kaptam. Gimnáziumba, majd színművészeti főiskolára kerültem, 18 éves koromban, és hálásan gondolok Tótkomlóra, ahol szervezett körülmények között már iskolás koromban nagy amatőr színjátszó hagyományok alapjain próbálgattam „kicsi szárnyaimat”, gyermekkorom álmát, hogy színésznő lehessek.

Épp az elmúlt hónapban ünnepeltük Tótkomlós amatőr színjátszásának százéves évfordulóját, magam nyitottam meg az emlékestet, szlovák nyelven köszöntöttem a kedves vendégeket. Utána persze magyarul rögtönöztem az identitásról egy kis beszédet. A zsúfolt teremben kedves arcok néztek rám, jó érzés volt negyven év után érezni, hogy büszke lehetek származásomra, és ők

is büszkék rám, hiszen Jászai-díjas színésznővé és Tótkomlós díszpolgárává váltam.

Sétám közben tovább gondolkoztam: én magyar színésznő vagyok, Magyarországon születtem, és magyarnak érzem magam, de mégis gazdagabb lettem azokkal az adottságokkal, tulajdonságokkal, amelyeket gyermekkoromban biztosított nekem a környezetem. Nem is csak az egymás közti természetes kedvesség, hanem a tánc, a zene, az irodalom, a versek öröme, amikre nagyszüleim észrevétlenül megtanítottak, például a mai napig emlékszem, hogy vasárnap délelőttönként, anyai nagyapám gótikus betűkkel írt szlovák énekeskönyvből tanított bennünket, így nem volt csoda, hogy én 1964-ben, amikor a kezembe került Tomas Mann *József és testvérei* gót betűs regényét, minden német barátom csodálkozására, folyékonyan olvastam. Íme, mennyi hatás ér vagy érhet Magyarországon a magamfajta nemzetiségből származó személyeket, embereket, akik életüket és környezetüket is gazdagíthatják a lehetőségek amik ezáltal is adódnak. Ezek példák – a lényeg: állhatatossá válnak a tulajdonságok, ha a gyökereink ilyen emberi, tiszta mélységből erednek, és törhetetlen erőt adnak egy életen keresztül. Így ragaszkodik például az ember a sokra nem vivő tisztességhez, becsülethez, szeretethez, kedvességhez, egymás segítségét soha el nem szalasztó perceihez – és úgy érzem, ezek a tulajdonságok határozottan az otthoni világomból származnak.

Nem szóltam még a szenvedélyről, ami forrásként soha el nem apad, s megtartja ezeket a tulajdonságokat. Azt hiszem, mindennek köszönhetem életem legnagyobb színészi alakítását, Edith Piaf életét úgy tudtam átélni, mint ahogy átélhettem, a szenvedélynek azt a fokát tudtam megközelíteni, ami egyenlő volt ennek a csodálatos művésznek született tulajdonságaival. Sokan vádolnak, hogy színházamat gyakran félretettem családi életem miatt, éveket kihagytam, letettem a kínálkozó lehetőségekről, de amit eddig leírtam, igazolja, hogy ami nekem fontos volt gyermekkoromban, azaz, hogy családi környezetben, teljes szeretetben nőttem fel, az nélkülözhetetlen az én gyermekeim számára is, hiszen egy gyermek sem tehet arról, hogy milyen foglalkozást választottak a szülei. Örömmel osztottam meg tehát magam, és a kiapadhatatlan forrás, amivel, úgy érzem, születtem, ma sem hagy békét, hajt a belső kényszer, az alkotás gyönyörűségét tovább keresni, észrevétlenül készülni valami olyan, élményt adó produkcióra, estre, ami igazolja, hogy csak így lehet élni. Jászai-díjam és minden kitüntetésem mellé legszívesebben családom fényképét tenném most ide, befejezésül, jelezve vele, hogy mint nő így érzem magam teljesnek, két szép fiammal és öt gyönyörű unokámmal, akikben a természet közeli világom kreativitását, génjeikben az ősök igaz értéket teremtő, emberformáló erejét érzem.

István Anna

„A jövő csupa múltból áll”

Mit jelent ma Magyarországon az a szó, hogy szlovák? Illetve az ennek szinonimájaként leginkább használt tót kifejezés? Az elmúlt évszázadokban a Magyarország területén letelepült szlovákságról alig néhány közhelyet, sztereotípiát ismer a többségi nemzet polgára. Alig maradt fenn a köztudatban arra vonatkozó ismeretanyag, hogyan is éltek, dolgoztak, ünnepeltek az Alföldön vagy a Pilisben élő szlovákok, mit alkottak ezen a nyelven, s kiket adtak a magyar nemzetnek és a magyar kultúrának. Annak ellenére így van ez, hogy több tucatnyi (több mint száz) olyan települése van az országnak, melyeket a törökök kiűzése után a mai Szlovákia területéről, az egykori Magyar Királyság északi megyéiből idetelepülő szlovák ajkú jobbágyság, parasztság alapított, vagy a török időben elpusztított faluban heroikus küzdelemmel ismét mozgásba hozta a történelem kerekét. Mennyire lesz hiteles az a kép, amelyet egy-egy település mára már asszimilálódott, valaha sajátos kulturális jegyeket hordozó, nem oly rég még szlovákul beszélő lakóiról megőrzünk az utókornak? Mennyire vagyunk képesek a többségi nemzetben rögzült sztereotípiákon változtatni, vagy a képet pontosabbá tenni? S hogyan mentjük át kincseinket, örökségünket a többségi nemzet, valamint az anyanemzet kultúrája számára? Mert vallom, hogy kultúránk mindkettőnek részét képezi, függetlenül az iránta tanúsított érdeklődés mértékétől, mely rendkívül csekély mindkét fél részéről. Vajon igényt tartanak-e rá? S felismerték-e az asszimiláció irreverzibilis folyamatának sürgető óráját?

A kulturális örökség fogalmának európai definícióját alapul véve meghatározható-e a magyarországi szlovákság kulturális öröksége, kijelölhető-e értékei? Ha leegyszerűsítve a definíciót abból indulunk ki, hogy örökség mindaz, amit egy közösség és az egyének megőriznek, megóvnak, aminek gondját viselik, amit fejleszteni, fenntartani és átadni képesek múltjukból és jelenükből a következő nemzedéknek, bizony hatalmas az egyes településeken élő, cselekvő és gondolkodó kisebbségi állampolgár felelőssége. A magyarországi szlovákok kulturális javaival, épített környezetével, tárgyi, szellemi kultúrájával, ezek konkrét elemeivel a jelenleg aktív generációnak lelkiismereti okokból, s a kisebbségi önkormányzatoknak hivatalból is foglalkozniuk kell. Ennek ellenére igen kevés azoknak a testületeknek a száma, melyek átgondolt stratégiával rendelkeznek e témában és dolgoznak is az értékmentés terén.

Egyes települések helyi rendelete a kulturális javak védelméről, a közművelődésről és a nyilvános könyvtári ellátásról tartalmaz a kisebbségi kulturális örökség egyes elemeire vonatkozó szabályzást, mintegy a többségi nemzet polgárai által is elismerve annak közösségépítő múltját és helyét az adott település értékleltárában. Ez azonban sajnos, nem minden szlovák múltú település esetén teljesen természetes. Ezért az egyes települések kisebbségi önkormányzatai (amennyiben felismerték lehetőségeiket, s egyúttal kötelességeiket

is e témában), a települési önkormányzattal, a helytörténészekkel, kutatókkal, településmenedzserekkel, közművelődési munkatársakkal, rendezvényszervezőkkel, civil szervezetekkel együttműködve kell hogy kísérletet tegyenek értékeink felmutatására, megjelölésére, számbavételére, dokumentálására. A partneri együttműködés biztosabb eredményt jelent, nemcsak a szakmaiságnak mint feltétlen elvárásnak a szempontjából, hanem a legitimáció szempontjából is. „A kisebbségi kultúra legitimációját ugyanis csakis a többség adhatja meg azzal, hogy bekapcsolja a kisebbség kultúráját az ország kulturális vérkeringésébe” (Petrusán György: *Nemzetiségeink kultúrája a közoktatásban*. Új pedagógiai Szemle 2004/01). Leegyszerűsítve a gondolatot: amit a többség nem tart értéknek és nem foglalkozik vele, amit nem fogad el sajátjának, az mintha nem is létezne. S mivel érdekérvényesítő képességünk gyenge, az elmúlt évtizedben kialakított önkormányzati struktúra és intézményrendszer természeténél fogva mintegy gettóba zárja értékeinket, úgy tűnik, magunkban nehezen fogunk boldogulni. Aktív közreműködésünkkel tűnnek el értékeink a kisebbségpolitika kódében, vagy elfeledve eredetüket, nem hangsúlyozva (!?!), meg sem említve azt válnak a magyarság kultúrájának részévé.

A magyarországi szlovákságnak gazdag három évszázados múltja van. De mára a fiatalabb generációknál teljesen végbement a nyelv váltás. A meglévő és még működő, általában a középső és az idősebb generációhoz tartozó közösségek kommunikációjába is lassan beköltözik a magyar nyelv. A hazai szlovákság egyesületei, a kisebbségi önkormányzatok és az Országos Szlovák Önkormányzat intézményeinek feladatai között szerepel ugyan a nyelv és kultúra ápolása, s ehhez a küzdelemhez élvezik a magyar és a szlovák állam támogatását egyaránt (bár a mérték és a mód egy külön tanulmány témája lehetne), de ennek a játszmának a végkimenetele, ami a nyelvhasználatot illeti, teljes bizonyossággal állítható, mára eldőlt. Mert hiába írta alá Magyarország a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját, hiába veszi át a legfontosabb intézményeket (iskolák) saját fenntartásába az Országos Szlovák Önkormányzat, az anyanyelv visszatartására nálunk sajnos nem sok esély mutatkozik. Ugyan, kinek lenne ez érdeke? Pedig vannak erre példák Európában.

A nyelvvesztés következtében megszűnik a szimmetrikus kétnyelvűség, minimálisra csökken a szlovák nyelven történő alkotás, s csökken, majd teljesen megszűnik a kisebbség kultúrák közvetítő szerepe is.

Az elmúlt évszázadok alatt létrehozott szlovák nyelvű értékekből a nyelvet még beszélők szűk rétege válogat és dönti el, mi az, amit a jövő számára hozzáférhetővé tesz (pl. archiválás, dokumentálás, digitalizálás útján). Gyanítom, hogy minden jó szándék mellett tetemes mennyiségű érték pusztul, vész el, vagy marad elfelejtve, eltemetve valahol, hiszen csak egy-két ember, ha kutat utánuk. Idővel senki nem marad, akit érdekelnének. Pedig például az egyházi archívumok legalább két évszázadnyi történelmünket rejtik, s szolgálhatnának többletinformációval a többségi nemzetről is a kisebbségen kívül.

Történelmünk megismerése és tágabb környezetünkkel való megismertetése szinte lehetetlen. A többségi nemzet történelmének megismerése mellett egész generációk nem tanulhatták meg a tankönyvekből saját kisebbségi sorsukat, sem pedig a szlovák nemzet történelmét. Ez egyszerűen nem szerepel(t)

a magyarországi történelemkönyvekben. Az elmúlt három évszázad történelmének ismerete, benne a szlovák nemzet s a hazai szlovákság történelmének részletes megismerése azonban segítheti önismeretünket, önmagunk elfogadását, erősítheti identitásunkat. Gondoljunk csak arra, hogy a Horthy-korszak ilyen irányú elemzésével eddig alig találkozhattunk, holott jelentősen befolyásolta sorsunk múlt század-beli alakulását. (Lásd: Tóth István: *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919–1944*. Országos Szlovák Önkormányzat, 1999.) Arról, hogy a magyarországi kisebbségek történelmének tanítása a nem kisebbségi gyermekek számára milyen pozitívumot jelentene pl. a tolerancia növekedése és az önismeret területén, most inkább nem beszélek.

A hazai szlovákságnak a paraszti kultúrában gyökerező közösségi hagyományai, szokásai és a szellemi, kulturális öröksége rendkívüli jelentőséggel bírt identitásának megőrzésében. S mivel éppen ez az a kultúra, mely lassan kivész, elemeinek megőrzése egyre nehezebb, szinte lehetetlen. Krupa András és Gyivicsán Anna gazdag szakirodalmat hagy e témában az utókorra, s tájházaink, tárgyi kultúránk gyűjteményei is rendkívüli kincseket rejtenek ország-szerte, de ez mind nem elég.

„A jövő csupa múltból áll” – írásom címét Anatole France-tól kölcsönöztem. Múltbeli értékeink pusztá felleltározása önmagában is nagy feladat, s ez a munka szintén hatalmas többlettudással gazdagíthat bennünket. Értékei, örökségünk nem egy statikus kategória, hanem „valami”, amihez kreatívan állhatunk hozzá, s alakíthatjuk azt... S itt nem csupán a hagyományörzésre gondolok, hanem például a szlovákság kiemelkedő személyiségeinek felkutatására, épített örökségünk szlovák eredetének megjelölésére vagy egy-egy integrálódott értékünk gondozására. Ilyen például a mai tárgyalkotó népművészet területén a szlovák ködmönminta továbbélése, vagy a csabai „podsztyenás” (előtornácos) parasztházak építészeti elemeinek alkalmazása a mai magánérem építkezéseken, a Kodály, Bartók és mások által felgyűjtött népdalok éneklése stb. Ez az a terület, azaz a reprodukálás, „felelevenítés” területe, ahol a hazai szlovákság a legaktívabbnak bizonyul, s eredményeket mutat fel. S egyben ez az a terület, mely leginkább veszélyezteteti valóban értékes dolgainkat, a múlt autentikus elemeinek torzulásmentes megőrzését. Mert „a jelen nem csupán nézőpontja, hanem tétje is az örökségnek, mint a múlt hagyatékából értékesnek kijelölt jelenségcsoport értelmezésének. A múltból az bizonyul hasznosnak, ami a jelen értelmező erkölcsi, anyagi vagy egyéb pozícióit javítja. Az örökség egyszersmind nem csupán a meghatározói és a fenntartói, hanem a befogadói, a közönsége szempontjából is szubjektív” – írja Erdősi Péter *A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon* című tanulmányában.

Ez a megállapítás is utal örökségünk elemeinek sérülékenységre és arra az alapkérdésre, szükségesnek tartja-e rajtunk kívül ennek az örökségnek a megmentését valaki, s képesek vagyunk-e ennek szolgálatába állítani partnereinket, mobilizálni a magunk és mások erejét s akaratát? Félő, hogy ma nincs olyan érdek, mely hatékonyan lenne képes működésbe hozni azokat az erőket, melyek a szükséges erkölcsi és anyagi támogatások elnyerését tennék lehetővé. S ez most már végérvényesen így marad?

Tóth István

Tizenkét pont

Az alföldi szlovákok nemzeti önazonosság-igénye

A XVIII. század nagy népmozgásai nemcsak a szlovák–magyar nyelvhatár délre tolódását hozta, hanem az egykor tisztán magyar területeken – a nyelvhatártól jóval távolabb is – megjelentek a szlovák telepések. Itt komoly településeket keltettek ismét életre. Így válhatott Békéscsaba Európa legnagyobb, szlovákok lakta településévé. Használt nyelvük és erős, jól szervezett egyházuk segítségükre volt hovatartozásukat illetően. A XIX. század első felében is – annak ellenére, hogy beszélt nyelvük a szlovák – szükség volt olyan tanítókra, kántorokra, mint Karol Straka Békéscsabán. Az ő levelezéséből értesülhetünk arról, hogy az 1839-es évben Békés megyében 45 000-nél több szlovák van, s 12 lelkész és 22 tanító látja el őket lelki és értelmi szükséglettel. 1837 óta Békéscsabán működött – Karol Straka és Zajac Daniel lelkész alapításával – egy Szlovák Olvasótársaság, 1839-ben 28 tagja van. Ezek közül kettő földműves, három kézműves. Tehát 23 fő lelkész, kántor, illetve tanító, egyszóval az értelmiséghez tartozott. Ez az egyszerű tény is azt igazolja, hogy az Alföldre települt szlovákok keresték a kapcsolatot egymással. Tudták, érezték és vállalták, hogy összetartoznak. Kapcsolatot tartottak pozsonyi, pesti szlovák körökkel. Olvasták és megrendelték a Zora (Hajnal) c. lapot, több folyóiratot, színdarabokat s Dobšinskytól a Történeti régiségeket. Könyvtáruk ekkor mintegy ötven kötetből állt. Leveleztek a pozsonyi Cseh-Szlovák Tudós Társasággal. Amikor K. Straka értesült Juraj Palkovičnak a tanszék éléről való leváltásáról, megjegyezte: „Ő minket nem buzdított a nemzet iránti szeretetre és a szeretett anyanyelvünk gyakorlására...” Viszont Štúr Lajos kinevezését örömmel nyugtázta.

Az alföldi helyzetet persze még így sem látta kielégítőnek, hiszen akárcsak Zsello Lajos, Kiskőrös ev. tanítója, Straka Károly is arra panaszkodik, hogy „most az egész Alföldön az anyanyelv (szlovák) iránti szeretet megfogyatkozott, s a nemzetiség lelke átváltozott...”. Sok szerint az „elfajzott”, akik persze még nem olyan ridegek szívükben az anyanyelvükön írott irodalmi termékek iránt.

Identitásukat erősítették jeles tudósai is, főként munkáikkal. Ilyen volt például Jancsovics István szarvasi lelkész 1847–48-ban megjelent kétkötetes szótára és nyelvtana. Igaz, e munkát a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére kezdte el. Őt követte nem sokkal Haán Lajos, a történétíró. Jancsovics és Haán is levelezéseivel kapcsolatot tartott a szélesebb értelemben vett Alföld – konkrétan a Bácska és Bánát – szlovákságával. Jancsovics művéből a Bácskában Godra Mihály segítségével – szintén jeles nyelvész – több mint negyven példányt adott el. Haán Lajos pedig hasznos tanácsokkal és érdekes részletekkel látta el Mrva György petrovácsi lelkészt a település alapításával kapcsolatosan. Arra buzdított, hogy aki jó szolgál, az ismeri a közösség múltját is – fogjanak hozzá a település történetének megírásához.

A nemzethez tartozás tudatát, annak fokát mérhetjük le Koreny István szarvasi ev. gimnáziumi tanár leveleiből. Koreny a Matica Slovenska békési megbízottja volt. Így leveleit Viliam Pauliny Tóthnak mint az Irodalmi Társulat titkárának küldte. Ő szervezte a Matica pénzalapjára a gyűjtést, különböző lapokra és évkönyvekre az előfizetéseket. Igen komoly szervezőmunkát végzett. Bár a levelek alapján kapcsolata a mezőberényi, békéscsabai vezető személyiségekkel nem volt felhőtlen. Talán ide illik az a tény is, hogy id. Kutlík János 1858-ban barátjának, Ctibor Zochnak írja: „a mi Korenyünk is már jól beszél szlovákul”. Elküldött jelentései azért fontosak és értékesek számunkra, mert ezekből kiderül, kik voltak a békési térségben azon a tudati szinten, hogy támogassák saját egyesületüket, lapjukat, kiadványukat. Ezek azt igazolják, hogy legfőképpen a tanítók, papok, kántorok a támogatói a különböző akcióknak, s csak igen gyéren található közöttük kézműves vagy földművelő polgár – leginkább Csabán és Szarvason. Szinte mindegyikük küldözgetett vidéki híreket az Obzor a Národny Hlásnik, illetve más szlovák folyóiratokba. Egy bizonyos, Koreny aggodalma nem volt alaptalan, hiszen a Matica Adminisztratív Levéltára alapján 1864 és 1874 között a szűken vett Alföld területéről a valóban tag, illetve alapító tag csak Koreny és Kvačala tagok Szarvasról, illetve Makón Ottinger Franko. A többi pesti, illetve bácskai lakos. Koreny levelei ugyanott megtalálhatók, s ott az ő elszámolása alapján jóval több az alapító tag, illetve támogató. A többi megyék megbízottjainak anyagai alapján Pestet is beleszámítva – Csanád, Békés megyék, valamint a Bácska és Bánát területén az első tíz évben mintegy harminc alapító tagja van e területeken a Matica Slovenskának. Ha átvizsgáljuk a korabeli lapok megrendelőinek névsorát, az Orol, a Pešťbudínske vedomosti 1861–1874 közötti előfizetői ugyanazok a személyek, egy-egy ritka esetben bővül a kör egy-egy iparos, pl. szabómester, illetve egy-egy község előljárási igazgatójának megrendelésével. Többségében azonban azonos személyekről van szó. Így az egyes előfizetőknél két-három szlovák lap is jelen volt. Ez a harminc körüli, olykor negyvenet közelítő megrendelői kör nem túl nagy a szlovákok létszámához viszonyítottnak. Ám a kor olvasói szokásainak és a lapok megfizethetőségének függvényében már nem is olyan csekély. Főként, ha figyelembe vesszük azt, hogy Csaba, Pest, Petrőcz, Pítvaros, Tótbánhegyes településeken az olvasóegyletek is az előfizetők között szerepelnek. Így egy-egy újságnak, folyóiratnak jóval nagyobb kisugárzó hatása volt s jelentősebb tömegek tudatát befolyásolhatta. Az is igaz, hogy ennek akkor van igazán jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy az alföldi szlovákok a XIX. század közepéig jelentős izoláltságban éltek a környező települések lakosságától. Ezzel párosult a szlovákok szigorú endogámiája. Ebben változás csak a XIX. század végén és a XX. század elején történt, ám ez nem volt jelentős mértékű. A vegyes házasságok megjelenése a beolvadást segítő tényezőként értékelhető. Itt történhet meg persze a leghamarabb a nyelvváltás is. Ezzel egyidejűleg a tudati és nemzetiségi hovatartozás is változhat. Nemzetiséget fenyegető tényezőként ez azonban nem fogható fel a dél-alföldi szlovákok esetében. Egy 1897-es, a Közgazdasági Szemlében megjelent összesítő adat szerint a szlovákok az év házasságaiból 11,57 százalékot értek el. Ebből 10,89 százalék szlovák és szlovák között kötött. A vegyes házasság mindössze 0,68 százalék. Ebből is csak 50 százalék esett a magyar nemzetiségre (az összes házasságok 0,38 százaléka).

Ezt a tendenciát támasztja alá egy tótkomlósi vőfély (Starejší), Franko János. 1888-tól 1924-ig (46 éven át) vezette a házasságkötések jegyzékét (788 házasság kötődött ez idő alatt). Ebből jól kirajzolódik, hogy a tótkomlósiak a 46 év alatt egymás közt, illetve Pitvaros, Ambrózfalva, Tótbánhegyes, Csanádalberti, Békéscsaba és Nagylak szlovákságával házasodtak.

Mindezek ellenére az eddig vizsgált források a valamely nemzettel való azonosulásnak nem manifeszt megjelenéseit alkották. Pontosabban szólva a lapok megrendelése, egyleti tagság felvállalása nem politikai értékű manifesztumok közé tartoznak. Más vonatkozású anyagot viszont nem leltünk vizsgálódásunk során. Csupán indirekt igazoló megnyilatkozásokat, amelyek szerint az egyház (főként a katolikus), valamint a közhivatalok részére gondot okozott, hogy az alföldi nagyobb települések sem asszimilálódtak a XIX. század végére.

Ezen a helyzeten az első világháborút követő években változás következett be. Ugyanis az északi szomszéd anyanemzettől és a déli, illetve keleti szomszéd szlovák kisebbségeitől egyaránt izolálódtak. Folyóiratokat, naptárakat, a kultúra írott formában megjelenő hordozóit önmaguknak kellett létrehozni. S így a tudatosabb rétegnek idővel meg kellett szólalnia, hivatalosan kérvényeznie kellett. Szeberényi Lajos Zsigmond még a román megszállást kihasználva felsőbb hatóság engedélyével útjára bocsátotta a Čabiansky kalendárt (1920–1948). Mindez azonban már kevés volt – emelkedő példányszáma ellenére is. A kulturális mozgalom aktivistái közül 1923-ban Dorkovics Mihály lapindításra kért engedélyt, amit hosszú hónapokig tartó tortúra ellenére sem kapott meg. 1928-ban országos hatáskörű művelődési egyesületet kívántak létrehozni – ugyancsak az alföldi aktivisták. Itt már érezhető, hogy a manifeszt szándékok manifeszt megfogalmazásokban nyilvánulnak meg. Meg tudják fogalmazni céljaikat – tömören, célirányosan s megítélhetően képesek átfogni a célul tűzött feladatokat. Itt nyíltan vallják magukat szlovákoknak, de mindenkor megfogalmazódik a haza (Magyarország) iránti lojalitás. 1932-ben két önálló fogalmazványban – az egyik a Törvényhatósági Bizottsághoz, a másik Békés vármegye közgyűléséhez intéződött – a szlovákok kulturális igényeit fogalmazták meg, közülük a hőn óhajtott szlovák nyelvű gazdasági, közművelődési és kulturális időszaki lap, kulturális egyesület létesítését és a szlovák nyelv széles körű bevezetését a különböző iskolatípusokban. Ez volt Kvasz György ügyvéd megfogalmazásában. Osgyán Béla mérnök pedig azzal is kiegészíti a követelések sorát, hogy az idegen hivatalnokokat cseréljék ki békéscsabai szlovák hivatalnokokkal. E tekintetben az 1939. február 5-én készült fogalmazvány a vallás és közoktatásügyi miniszterhez minőségi változást hoz. A 12 pontos követelés (ahogy írták, nagy vonalakban) első pontja hangsúlyozottan követeli, hogy a szlovák néphez való tartozás, valamint Szlovákia mint őshaza nyílt felvállalása ne lehessen oka bárminemű üldözésnek és rendőrségi, csendőrségi eljárásnak. A második pont követeli a „tót” szó használatának eltörlését s helyette a szlovák használatának azonnali bevezetését. A harmadik még jobban szélesíti a kisebbségi jogokat, s határozottan amellett foglal állást, hogy a hivatalos, közigazgatási nyelv azokon a településeken, ahol többségben szlovákok vannak, legyen a szlovák nyelv. A további pontok a különböző iskolatípusok létesítésével, szlovák választóközetek létrehozásával foglalkozik, valamint azok parlamenti képviselésével. Végül a 11. és 12. pont egy önálló szlovák (evangélikus)

egyházi esperesség létrehozását tartja szükségesnek, s a közvetlen, akadálytalan kulturális kapcsolatok biztosítását Szlovákiával.

Ezek a követelések eljutottak egy változatban dr. Szeberényi Lajos Zsigmondhoz, azzal a kéréssel, hogy a miniszterelnökhöz memorandum formájában juttassa el – mivel felsőházi tag (1932 óta), erre őt látták legalkalmasabbnak. A memorandum sorsát nem ismerjük, az országos levéltári iratok között nem lehetett fellelni a nyomát. Ám mindenképpen hasznos az utókor és a kutató szempontjából, hogy mégis fennmaradt.

Ezek a korábbi célokhoz és megnyilatkozásokhoz képest már híven reprezentálják, hogy bár statisztikailag a tárgyalt időszakon belül az alföldi szlovákság folyton csökkenést mutat, ám ezzel szemben nyílt, manifeszt megnyilatkozásaik a szlováksághoz való tartozásukról egyre erősebbek, egyre konkrétabbak. Ezek anélkül, hogy névsorok állnának a szövegek után, mégis nem egyedi, egyszemélyi szándékoknak tekinthetők, hanem egy felszínre törő, tudatos szlovák tömeg szándékának reprezentatív megnyilvánulásának. S hogy mivel magyarázható a két korszak (XIX. és XX. század) dél-alföldi szlováksága eltérő viselkedése, arra álljanak itt Rév István sorai: „Nem minden történelmi helyzetben, nem minden sérelmet szenvedett csoportnak van ugyanis lehetősége nyílt konfliktusba bonyolódni, gyakran kerülni kell a demonstrativitást, de még a tömegességnek a látszatát is. Ilyen helyzetekben csak egyéni akciók lehetségesek, de az egyéni akciók tömegessége mégis csoportos társadalmi konfliktus meglétére utalhat.”

Ennek alapján nem lehet azt állítani, hogy a dél-alföldi szlovákság azonoságtudatában komoly zavarok lettek volna. Hovatartozása tiszta, érthető volt mindig is, csupán nem nyert mindenkor kellő demonstrativitást.

Kugler József

Nehéz honcsere

Dilemmák a második világháború után

A második világháborút követő hónapokban-években, sőt már korábban is Beneš, az egykori Csehszlovák Köztársaság elnöke és politikustársai egy kizárólag szláv nemzetállam megteremtését kívánták megvalósítani, mégpedig egy olyan országterületen, ahol hárommillió német és közel háromnegyed millió magyar élt. Úgy vélték ugyanis, hogy az első köztársaság bukását mindenekelőtt az országban élő kisebbségek szeparatizmusa idézte elő. Terveikhez a németek vonatkozásában sikerült is megnyerni a szövetséges hatalmak támogatását, az újjáalakuló Csehszlovákia területén élő magyar kisebbség helyzetének rendezését azonban a két érintett államra kívánták hárítani. A cseh és a szlovák politikusok egyebek mellett összekapcsolták a felvidéki magyarok egy részének eltávolítását a magyarországi szlovákok hazatelepítésével (repatriálásával).

A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény néven ismertté vált dokumentumot (nemzetközi szerződést) 1946. február 27-én írta alá Budapesten Gyöngyösi János külügyminiszter és Vladimír Clementis államtitkár. Az egyezményt az elkövetkezendő hónapokban mindkét állam parlamentje ratifikálta, így Magyarországon az 1946. évi XV. törvényként került be a törvénytárba. A 14 cikkelyből és a hozzá kapcsolódó függelékből álló törvény lényegében a csere minden fontosabb pontját érintette. A trianoni országterületen élő szlovákok

önkéntes áttelepülési lehetőségéről az I. cikkely rendelkezett, míg az V. cikkely a felvidéki (Csehszlovákia területén élő) magyarok Magyarországra történő áttelepítését szabályozta. Esetükben ez gyakorlatilag kényszerkitelepítést jelentett, mivel az átköltöztetendőket a csehszlovák állam jelölhette ki. Az I. és V. cikkely szerint kicserélendő személyek lélekszámát az egyezmény azonosan határozta meg, vagyis Csehszlovákia annyi magyart jelölhet ki áttelepítésre, mint ahány magyarországi szlovák önkéntes elhatározása alapján csehszlovák állampolgár kíván lenni. Magyarországnak vállalnia kellett még továbbá a csehszlovák hatóságok által háborús bűnössé nyilvánított felvidékiek (VIII. cikkely szerint áttelepítendő) egyoldalú befogadását is. Ez utóbbiak számát azonban nem határozták meg a felek. Az egyezmény rendelkezett még néhány, a csere tényleges lebonyolítását segítő szervezet létrehozásáról is. Ezek legfontosabbika a magyar–csehszlovák vegyes bizottság felállítása volt (X. cikkely).

Ugyancsak az egyezmény tette lehetővé a csehszlovák kormány számára az ún. különbizottság felállítását, amely a magyarországi szlovákok figyelmét volt hivatva felkelteni az áttelepülés iránt (II–IV. cikkely). Az egyezmény aláírását követően hat héten keresztül (április közepéig) folytatott agitációs tevékenységet a különbizottság (csehszlovák áttelepítési bizottság). Majd ezt követően újabb

hathetes időtartam (május végéig) állt e bizottság rendelkezésére, hogy összegyűjtse a jelentkezési lapokat.

A csehszlovák kormányzat minden bizonnyal már a kétoldalú diplomáciai tárgyalások időszakában részletes tervezetet dolgozott ki, hogy a magyarországi szlovákokat minél nagyobb számban nyerje meg az áttelepülésre. Az egyezmény aláírását követő napokban (1946. március 4-étől) a bizottság rövid idő alatt megszervezte magyarországi toborzási körzeteit. E körzetek kialakításakor nem vagy csak alig vették figyelembe a magyar közigazgatási határokat. A trianoni országterületet március közepére 18 körzetre osztották fel. A körzetek, illetve a felállított körzetközpontok nagyrészt tükrözték a magyarországi szlovák (szlovák gyökerű) népesség területi elhelyezkedését. Így egyebek mellett az Észak-Dunántúlon Esztergom és Bánhida (Tatabánya), Észak-Magyarországon pedig Balassagyarmat, Felsőpetény, Salgótarján, Miskolc és Sátoraljaújhely vált körzetközponttá. A fővárosi és környékbeli toborzómunkát Budapest mellett Pilisről és Aszódra irányították. A népes délkelet-alföldi szlováklakta települések három körzetet alkottak (Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós).

A toborzás propagandamunkájában a szlovákiai közélet jeles szereplői, politikusok, művészek, értelmiségiek (tanítók, lelkészek, tisztviselők) is részt vettek. Minden szlováklakta településen két nyilvános gyűlést tarthattak 1946 márciusában-áprilisában, és a magyar rádió is rendszeresen közölte ezekben a hetekben a bizottság szlovák nyelvű felhívásait. Emellett több tízezer rölapot, brosúrát is szétosztattak az érdeklődők között. A Magyarországra érkező propagandisták a szlovák politikai élet szinte valamenynyí árnyalatát képviselték. A határokon

kívül élő szlovákok vélt vagy valódi sérelmeit, a szlovákság újból egy államban történő egyesítésének programját nemcsak a jobboldali és polgári erők tették magukévá, hanem a baloldali pártok is. Többé-kevésbé egyformán vélekedtek az államuk területén élő nem szláv kisebbségekről is, teljes eltávolításukat tűzve ki célként. A bizottság többek között döntő fontosságúnak ítélte a „nagy alföldi szlovák tömb” tézisé, ezért néhány neves szlovák politikus személyesen kívánt szólni az itt élőkhez. A látogatók között nem kisebb személyiségeket találunk, mint Daniel Okálit, a bizottság vezetőjét vagy Viliam Širokýt, a csehszlovák kormány alelnökét.

Az 1946. március elejétől április közepéig tartó engedélyezett, illetve ezt követően közel egy évig tartó „nem hivatalos” toborzási akció során a lakosságcsere, az áttelepülés lehetőségének híre a legeldugottabb magyarországi szlovák faluba, tanyára is eljutott. A hazai szlovákok megnyerését az áttelepülésre hatékonyan támogatták a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának szervezetei és tagságának jelentős része is, sőt a front lapja, a Sloboda szinte minden erejével a népcsere minél teljesebb megvalósítását szolgálta. A Magyarországra érkező szlovákiai aktivisták kezdetben főként érzelmileg igyekeztek megnyerni a szlovák kisebbséget. „Szlovákok! Magyarországon élő testvéreink! A szülőföld, a szlovák föld hív benneteket!” – szólították meg a rölapok olvasóikat. A CSÁB tagjainak többsége úgy érezte, küldetést, a történelem viharai által szétszórta szlovákság újraegyesítését hajthatják végre. A csak szlovákokból álló nemzetállam minden szlovák otthona kell hogy legyen; és még a kisebbségi konfliktusok végleges megoldását is a

népcserétől remélték. A kicserélendő népesség aránytalanságáról, a több ezer négyzetkilométernyi színmagyar területek erőszakos elszlovákosításáról nem akartak tudomást venni, illetve azt jogos történelmi igazságtételnek tekintették.

A toborzógyűléseken jeles szlovákiai művészek, művészeti együttesek mutatkoztak be az érdeklődő közönségnek. Az anyaországi kultúra (színház, zene, film, irodalom) értékeinek bemutatásával elsősorban a kettős kötődésű, illetve már az asszimiláció útjára lépett szlovákokat szerették volna megnyerni vagy visszahódítani.

A racionálisan gondolkodó aktivisták azonban a gazdasági-jóléti kérdéseket helyezték előtérbe. Nemcsak a jóval kedvezőbb akkori csehszlovákiai életviszonyokra hívták fel a hallgatóság figyelmét, hanem hosszasan ecsetelték a jóvátételi kötelezettségekkel terhelt magyar gazdaság kilátástalanságát is. A szónokok és a röplapok egyaránt azt hangsúlyozták, hogy a magyarországi szlovákok egy kézvonásukkal a világ egyik legfejlettebb országának állampolgárai lehetnek. „Akartok-e a győztes csehszlovák állam polgárai lenni? Akartok-e jól fizetett munkát a gyárakban?” – áll az egyik röplapon. Magyarországon éppen ebben az időszakban sohasem tapasztalt méretű inflációt, a pengő gyors elértéktelenedését élte meg a lakosság.

A szlovákságot ért vélt vagy valódi sérelmek állandó hangoztatása is fontos részét képezte az agitációnak. A szlovákiai szónokok és röplapok egyre-másra azt hangsúlyozták, hogy Magyarországon képtelenség szlovákként megmaradni, a szlovákság többnyire szigetszerű területi elhelyezkedése és főként a mindenkor magyar kormányok asszimilációs

(elnemzetlenítő) politikája miatt a szlovákok Magyarországon nem képesek megőrizni nyelvüket, kultúrájukat, nemzeti identitásukat. Csak akkor maradhatnak meg szlováknak, ha áttelepülnek. Magyarország mellett, ahol a már említett kétoldalú csere előkészítése folyt, a repatriálási lehetőséget egyebek mellett a Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában és más európai államokban élő szlovákoknak (cseheknek) is felkínálták.

Az új haza, Szlovákia (Felvidék) magyarul részeinek megismertetése sem maradt ki a bizottság tevékenységéből. A Sloboda 1946/47. évi számaiban folyamatosan jelentette meg fényképes, térképmelléklettel ellátott tudósításait a hazatelepülők új lakhelyeiről. 1946 tavaszától pedig a magyarországi szlovákok képviselői lehetőséget kaptak arra, hogy megtekintsék jövőendő lakóhelyüket. Ez azonban az ősök földjére való visszatérés helyett Szlovákia döntő többségében magyar lakosságú területsávjával (Mátyusföld, Garam mente, Csallóköz, Gömör, Bodrogköz) volt egyenlő.

Végül az egyéb propagandaeszközökről is szólni kell. Így az áttelepítési bizottság tagjai egyebek mellett azt ígérték, hogy befolyásukat, a Vörös Hadsereggel kiépített jó kapcsolatukat is latba vetik azért, hogy az áttelepülők, tehát a csehszlovák állampolgárrá válók hadifogoly hozzátartozóit hazahozassák. De előfordult, hogy rémhírek kiszivárogtatásától sem riadtak vissza, miszerint a Magyarországon maradó szlovákokat a magyarokkal együtt jóvátételi munkára veszik igénybe a Szovjetunió újjáépítésére, vagy hogy akik most önként nem települnek át, azokat a magyar kormány fogja áttenni a határon.

Mit kínált (kínálhatott) a honi szlovákoknak a háború utáni Magyarország, a formálódó új magyar politikai rendszer? Kétségtelen, hogy sokkal kevesebbet, legalábbis a propaganda szintjén. Magyarország igen kedvezőtlen helyzetbe került a második világháború befejezésekor, nemcsak külpolitikai okok miatt, hanem azért is, mert az ország 1944. szeptember végétől 1945. április elejéig hadszíntérré változott, különösen a magyar főváros és a Dunántúl keleti része szenvedett sokat a hosszan tartó harcoktól is. Magyarország legyőzött államként elvesztette szuverenitását, és a békeszerződés aláírásáig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság irányítása alá került, amit szovjet dominancia jellemezett. A Vörös Hadsereg jelenléte mellett kezdődött meg az ország gazdasági-társadalmi átalakítása, aminek része volt a kisebbségek helyzetének rendezése is. A korábbi, főként egyházi iskolai oktatás helyett rövid idő alatt kiépült az állami, köztük a szlovák nemzetiségi iskolai hálózat. Kivételt csak a német kisebbséggel tettek, annak még tíz évet kellett várniuk erre.

Az 1945. évi földreform rendelkezései a földhöz jutás lehetőségét a (németek kivételével) nemzetiségieknek is megadták. Földet kaptak egyebek mellett az alföldi föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező szlovákok (szlovák származásúak) is. Így egyebek mellett a két, csaknem teljesen szlovák lakosságú Csanád megyei település, Pitvaros és Csanádalberti jogosultjai számára a mezőhegyesi Állami Ménesbirtok területének egy részét osztották fel.

A társadalmi-ideológiai alapon szerveződő, újjászerveződő politikai pártok is (Független Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt)

nyitottak a nemzetiségiek, köztük a szlovákok felé. Az új magyar politikai elit tehát csak azt kínálhatta az áttelepülés alternatívájaként a szlovákoknak, hogy szülőföldjükön maradván, nemzetiségi identitásukat, nyelvüket, hagyományaikat megőrizve lehetnek Magyarország egyenjogú polgárai. A magyar kormány többször hangsúlyozta, hogy a szlovákok áttelepülése önkéntes, Magyarország elhagyására senkit sem köteleznek.

Hogyan reagáltak a felkínált lehetőségekre a magyarországi szlovákok, a szlovák gyökerű magyar állampolgárok? Mindenképpen megosztotta őket, számos esetben szinte kibékíthetetlen családon belüli ellentétek csaptak felszínre. A család egyik része menni, míg a másik maradni akart. Kétségtelen, hogy az áttelepítési propaganda hatott a szlovákok mindennapi életére, gondolkodására. Az egyszerű, dolgozó hétköznapiakat élő embereket felemelő érzéssel töltötte el, hogy valakik számára egyszeriben fontosakká váltak, foglalkoznak velük. Hívják őket az új hazájukba, és még a helyüket is elkészítették. Úgy vélték, a szlovákiai szlovák iskola jobb jövőt biztosít gyermekeiknek. Kétségtelen, hogy a családok egy része a kedvezőbb életkilátások miatt jelentkezett átköltözésre. „Hívtak bennünket, mi pedig mentünk, sokan panaszkodtak és máig is siránkoznak a repatriáltak közül, hogy becsapták őket a szlovákiaiak, nem kapták meg azt, amit ígértek nekik. Ez nem volt igaz, igenis jobb viszonyok közé kerültünk, mint itt, Csabán voltunk. Én nem bántam meg, hogy kijöttem, a szüleim is jöttek és a rokonaim nagy része is átjött. Csak az uram, akinek mindegyik testvére, egész rokonsága itt maradt Csabán, küszködött állandó honvágygyal. Ő nehezen szokta meg, mindig

Csabára vágyott, pedig jól keresett, kisebbfajta vezető pozícióba is került, gyerekeinket taníttattuk, azt mondom, jól éltünk. Jött is a hetvenes évektől évente többször is Csabára szegény, amíg meg nem halt” – foglalta össze választékos magyarsággal családja sorsának háború utáni alakulását az 1980-as évek közepén egy Érsekújvárból Békéscsabára hazalátogató, ötvenes éveiben járó asszony.

Mások úgy vélték, hogy szlovákságukat csak az anyaországban őrizhetik meg, és akadtak olyanok is, akik a háború alatti jobboldali (szélsőjobboldali) politikai tevékenységük számonkérése miatt költöztek át. Kétségtelen, hogy szegényebb sorsú szlovákok inkább vállalkoztak arra, hogy másutt új életet kezdjenek és életük az átköltözéssel kedvezőbb fordulatot vegyen.

A szülőföld szeretete, a megszkott mindennapokhoz való ragaszkodás viszont az itt maradás melletti érveket erősítette. Nem kevesekben merült fel, hogy ők se több mint kétszáz éve érkeztek a mai Magyarország területére, szorgalmukkal termővé tették a török háborúk idején teljesen elvadult földet, és azt nekik

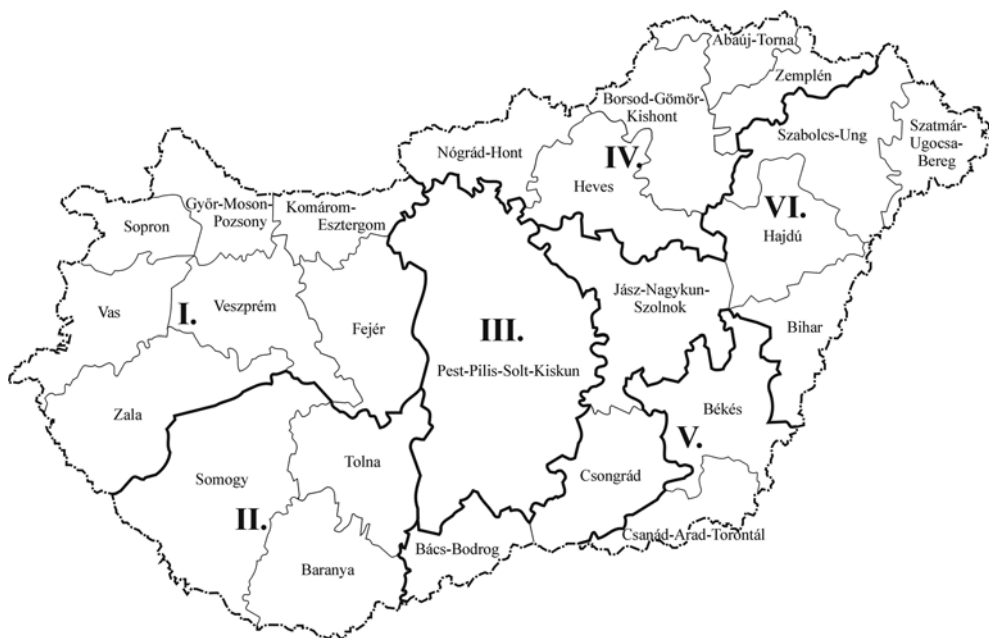
sem szabad elhagyniuk. Akadtak olyanok, akik nem akarták, hogy miattuk kelljen elhagyniuk a felvidéki magyar családoknak szülőföldjüket. „Ne átkozzon engem senki, hogy kitúrom a házából” – fogalmazódott meg felvidéki (szlovákiai) terepszemléjük során 1946 nyarán a magyarországi szlovákok egy részében. A kitelepülni szándékozók ugyanis lehetőséget kaptak arra a szlovák telepítési szervektől, hogy jövőre lakóhelyüket, sőt akár lakóházukat is kiválasszák. A magyar politikai életbe való integrálódás, a kisgazda, a szociáldemokrata vagy akár a kommunista párthoz való kötődés is inkább az itt maradásra ösztönzött. Azok a szlovákok, akik a Magyarországi Antifasiszta Szlovák Szövetségéhez csatlakoztak, jobban hajlottak az átköltözésre.

A magyarországi szlovákok (szlovák gyökerűek) egy részénél már a XIX–XX. század fordulójától kezdve, sőt már korábban is ún. kettős kötődés alakult ki. Egyszerre tekintették magukat magyarnak és szlováknak (tótnek). Főként a családban és az egyházi szertartásokon használták archaikus, az irodalmi normától többé-kevésbé

A népszámlálási adatok és a lakosságcsere mérlege

Ország rész	A szlovák anyanyelvűek lélekszáma a magyar népszámlálás szerint		A kitelepülésre jelentkezettek	Ténylegesen kitelepültek*	Szlovák anyanyelvűek (1949)
	1910	1941			
I. Észak-Dunántúl	17 737	7 146	10 299	7 200	2 789
II. Dél-Dunántúl	1 485	347	873	800	192
III. Budapest, Pest megye	47 149	13 575	22 034	10 300	4 258
IV. Észak-Magyarország	17 155	5 930	18 830	10 000	1 306
V. Délkelet-Alföld	79 052	47 586	34 508	26 000	16 889
VI. Az Alföld többi része	2 659	1 336	7 701	5 400	554
Összesen	165 237	75 920	94 245	59 700	25 988

*A ténylegesen kitelepültek térségbeli (országreszenkénti) eloszlása becsült adat

eltérő anyanyelvüket, és természetesnek tartották, hogy a községházán vagy gyermekeik a felsőbb iskolában a magyart használják. Az asszimilációt elfogadó családok minden bizonnyal sokkal nehezebben szánták rá magukat az átköltözésre, mint a szlovák tudatukat, kultúrájukat megőrzők.

A végleges adatok szerint mintegy 95 ezer magát szlováknak valló magyar állampolgár kérte saját elhatározása alapján Csehszlovákiába telepítését. Ez meghaladja a magyarországi szlovákok 1941. évi népszámlálás szerinti lélekszámát, azonban messze elmarad attól, amit a cseh és szlovák politikusok és szakértők vártak. Ők ugyanis közel félmillió, de legalábbis 200-250 ezer hazatérővel számoltak. A lakosságcsere során szlovák részről felmerült annak az igénye, és ezt széles körben propagálták is, hogy a magyarországi szlovákok lélekszámát a megbízhatatlan magyar statisztikai adatok miatt a származás alapján kell megállapítani, a Szlovákia területén élő magyarokét viszont

hűen visszaadják az 1930. évi összeírások. (Az az álláspont, mely szerint a második világháború utáni években a származás szerinti magyarországi szlovákok száma azonos lett volna a szlovákiai magyarok számával, vagyis fél-fél millió fő, a magyar demográfusok és történészek számára elfogadhatatlan, mivel a csehszlovákiai összeírások sem voltak objektívebbek, mint a magyarországiak, továbbá a cseh és szlovák politikusok főként Magyarországon minden, részben szlovák származású személyt szlovákként könyveltek el, függetlenül önbevallásától. Ugyanakkor kétségtelen tény az is, hogy az asszimilálódott, a magyar statisztikákban már magyar anyanyelvű és nemzetiségű személyként szereplő szlovák gyökerű népességből is vállalkoztak átköltözésre. Döntésüket feltehetően a kedvezőbb csehszlovákiai életkilátások befolyásolták, vagy éppen a propaganda hatására erősödött meg szlovák mivoltuk.)

A jelentkezők foglalkozási összetételéről az ún. jelentkezési (szlovák)

lapok nyújtanak tájékoztatást. Minden 18 éven felüli jelentkezőnek ugyanis egyénileg kellett bejelentenie áttelepülési szándékát, kivételt képeztek a házastársak, illetve kiskorú gyermekeik, akik egy bejelentőlapon szerepelhettek. A közel 43 ezer bejelentőlap alapján megállapítható, hogy az átköltözést választók közel harmada (29,0 százalék) napszámos volt. Viszonylag alacsony a földművesek (húszt százalék körüli) aránya. Feltehető, hogy az agrártérségek (Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós, Nyíregyháza, Kiskőrös) napszámosként számon tartott kitelepülők között több száz vagy akár több ezer olyan földművessel foglalkozó (haszonbéres, idénymunkás) vagy abból élő egyén (család) lehetett, aki nem rendelkezett saját tulajdonú földdel. Arányaiban ugyan nem nagy, számszerűségében azonban mindenképpen jelentős (mintegy 2,5 ezer család, tízezer fő) kis- és középparaszti (öt katasztrális hold feletti birtokkal) réteg is foglalkozott az áttelepülés gondolatával. A szarvasi, békéscsabai és tótkomlói körzetből kitelepülő lakosság birtokolta az összes visszamaradó szántóterület nagyobbik részét. Szép számmal (kb. 4 ezer fő, 9,1 százalék) vállalkoztak átköltözésre értelmiségiek, közalkalmazottak és szabadfoglalkozásúak is. E réteg elsősorban a fővárosból és környékéről, illetve más városokból (Miskolc, Békéscsaba) toborzódott, jelentkezésük okát mindenképpen a magyarországi létbizonytalanságban kell keresnünk. A távozni szándékozók negyede (25,3 százalék) iparos, bányász, kereskedő, akinek lakhelye a fővárosban, Tatabánya és Esztergom környékén található.

A csere iránt érdeklődő és regisztrált magyarországi szlovákok átköltöztetése 1946 őszétől 1948 végéig,

tehát csaknem két és fél évig tartott, és többnyire vasúti szerelvényekkel (tehervagonokkal) bonyolódott, mivel az egyezmény lehetővé tette az ingóságok szabad átvitelét. 1946 nyarától 1947 tavaszáig éppen e kérdésben alakult ki áthidalhatatlan ellentét a magyar és szlovák telepítési szakemberek között, és emiatt késett a kétoldalú csere lebonyolításának kezdete is. A csehszlovák fél azonban vállalta, hogy a vagyontalan jelentkezőket már ez idő alatt is befogadja, mivel a németek kitelepítése miatt égető munkaerőhiány lépett fel Csehországban (Szudéta-vidék). 1946 őszén több mint 8,5 ezer magyarországi kitelepülőt irányítottak az említett területek elhagyott német házaiba. 1947 áprilisa és decembere között a kétoldalú csere keretében mintegy harmincezen távoztak, 1948-ban pedig több mint 13 ezer átköltözőt regisztráltak. Így a jelentkezők csaknem kétharmada, majdnem hatvanezer fő hagyta el Magyarországot.

A magyarországi átköltözők szlovákiai letelepítésének tervezetét a Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei dolgozták ki. Földrajzilag több mint háromnegyedüknek Szlovákia déli, döntő többségében magyarok lakta, határ menti vagy a határhoz közeli falvaiban (városaiban), a Pozsonytól Ipolyságig húzódó mintegy 30-40 kilométeres területsávon jelölték ki új lakóhelyét. Azokat az ingatlanokat (ház, föld, műhely) kapták meg, amelyeket a csere keretében Magyarországra áttelepített felvidéki magyarok hagytak vissza.

Összességében megállapítható, hogy a lakosságcsere nemcsak a felvidéki magyarság számára volt tragikus, hanem a magyarországi szlovákokra nézve is. A csere keretében a legöntudatosabb szlovákok, köztük az

értelmiségek eltávoztak, és a korábbi zárt szlovák közösségek is felbomlottak, a családi és rokoni kapcsolatok szétzilálódtak. A Magyarországon maradó szlovákok asszimilációja újabb lendületet vett az ötvenes-hatvanas évektől. Ennek ellenére a magyarországi szlovák hagyományőrző együttesek,

helytörténeti kiállítások, tájházak, egyáltalán az élénk kulturális élet és nem utolsósorban a nagyszámú kisebbségi önkormányzat, illetve e listákra leadott sok tízezer szavazat azt jelzi, hogy a manifesztáltnál jóval többen érdeklődnek valamilyen szinten felmenőik hagyományai, kultúrája iránt.

Irodalom

- Fehér István (1993): Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990. Budapest, Kossuth Kiadó
- Gyivicsány Anna – Krupa András (é. n.): A magyarországi szlovákok. Változó világ 16. Budapest, Útmutató Kiadó
- Gyivicsán Anna (2003): A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
- Krupa András (1997): Tájházak, gyűjtemények, falumúzeumok a magyarországi szlovák településeken. Békéscsaba, Szlovák Kutatóintézet
- Kugler József (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely
- Uhrin Erzsébet (2004): A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete

Szabó Orsolya

Plusznyelv alkalom szerint

A pilisszentkereszti szlovákok

A település története. Pilisszentkereszt (Mlynky) a Pilis hegység lábánál fekvő, Budapesttől mintegy harminc kilométerre északra található település, lakosainak száma 2200 fő, és jelenleg is a község több mint fele szlovák nemzetiségűnek vallja magát, kiérdemelve ezzel a „legszlovákabb” szlovák falu elnevezést. Ahogy egy szentkereszti interjúalanyom elmondta, Pilisszentkereszt¹ történelmét három mondatban összefoglalva, két korszakra bonthatjuk azt: az első a 12–13. századra tehető, amikor a ciszterciek itt a Pilisben építettek monostort, *„ami nagyságában, teljesítményében, rangjában azzal tűnik ki, hogy például, itt ölik meg Gertrudisz királynőt, itt temetik el, itt találják meg a szarkofágját”*.² A monostort a tatárok ugyan felégették 1241-ben, ám IV. Béla 1254-ben az apátság minden régi kiváltságát megerősítette. 1526. szeptember 7-én a törökök teljesen elpusztították az apátságot. A törökök kiűzése után a pálosok és a ciszterciek is magukénak követelték ezt a területet, és a hosszú évekig tartó pereskedés eredményeként a falu területe végül a pesti pálos rend birtoka lett. A pálosok nevéhez fűződik a falu 1747-ben bekövetkezett újratelepítése. Ekkor hat szlovák család érkezett Nagyszombat környékéről, később továbbiak követték őket. Az 1770-es években német családok is érkeztek a településre. *„Nem tudjuk az okát, hogy miért Pilisszentkeresztet választották a svábok, de tény, hogy az első családok letelepedése után egy emberöltővel, 1781-ben, amikor felavatták a jelenlegi templomot, akkor már itt vannak a svábok, átjönnek Pilisszántón úgy, hogy ott egy család sem telepszik meg, nem mennek se Csévre, se Keszthelyre.”*

1722-től működött a településen elemi iskola, amit a pálosok tartottak fenn. 1767-ben a faluban már volt kocsmá, mészárszék, vízimalmok, mészégető kemencék.³

1785-ben a lakosság összlétszáma 526, 1802-ben 703, 1857-ben 853, a századfordulón pedig már meghaladja az ezret. A huszadik század első felé-

¹ A település eredeti neve bizonyítottan *Pleš volt. A történelmi forrásokban ez a név a XIII. században Pilis, Peles, Pelis változatban, de Pljes formában is megtalálható, ami már egészen közel áll a feltételezett ósláv *Plěšb formához. Ez a név még az 1760-as hivatalos térképen is szerepel, annak ellenére, hogy a pálosok a falut az újratelepítés után *„átkeresztelték”* Sancta Crux-nak (Szent-Kereszt/nek). A falu első bélyegzőjén még latinul jelenik meg a felirat, Santa Crucem formában (1758). Ebből lett először Szent-Kereszt, majd Pilisszentkereszt. A szlovák név egészen új keletű, a 18. század második felében alakulhatott ki: a faluban kis vízimalmok voltak, és amikor a környező szlovák falvak lakói a gabonájukat ide hozták őrölni, azt mondták, hogy a *„malmokba”* mennek. Így lassacskán a falut *Mlynkynek*, azaz *Malomfalunak* kezdték nevezni. Papuček, Gregor: Mlynky a okolie. Pilisszentkereszt, 2006.

² 1184. május 27-én III. Béla király alapította.

³ Lásd a település honlapját: www.pilisszentkereszt.hu

ben a település lakosainak száma folyamatos emelkedést mutat, 1941-ben már 1450-en laktak itt, akik közül 1325 fő szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. Az 1946–48-ban végrehajtott magyar–szlovák lakosságcsere keretében Pilisszentkereszt lakosságának kb. 15 százaléka települt át önként Szlovákiába. Az egyik interjúalanyom elmondása szerint Szentkereszt lakosságának is legalább a 15 százaléka kitelepült, a legtöbben Párkány környékére, *„de ők mind szlovákok maradtak, a mai napig is szlovákok Szlovákiában, pedig itt laknak Párkány környékén, magyar településeken, de például a gyerekek nem tanultak meg magyarul, és emiatt hátrányos helyzetben is vannak, pedig átjöhetnének Esztergomba, Pestre, vagy bárhova a környékre dolgozni”*.

Ha figyelembe is vesszük a népszámlálási adatfelvétel szociálpszichológiai vetületének következményeit, valamint azt a tényt, hogy a szocialista-kommunista rezsim, majd a rendszerváltás idején tapasztalható bizonytalanság az emberek őszinte, hivatalos identitásvállalását egyáltalán nem segítette elő – s ezt a 2001-es adatfelvételek vissza is igazolták –, történelmi távlatban mindenképpen a szlovák identitás gyengülése regisztrálható a pilisi szlovák településeken is.

A Pilisi Szlovákok Egyesületéhez tartozó települések adatai (1980–2001)

Település neve	Összlakosság 1980	Szlovák a. ny.	Szlovák nemz.	Minősítés 1980	Összlakosság 1990	Szlovák a. ny.	Szlovák nemz.	Összlakosság 2001	Szlovák a. ny.	Szlovák nemz.	Vál. névjegy. 2006	Szavazók száma 2006
Csobánka	2033	21	4	59	2040	22	9	2840	16	23	11	-
Esztergom	30870	284	218	–	29841	263	260	29452	296	321	99	48
Kesztlőc	2384	719	449	2166	2322	336	118	2556	232	237	279	150
Mogyorós- bánya	850	1	1	217	819	2	3	882	0	21	64	59
Oroszlány	20613	9	5	–	21053	12	17	20280	53	83	175	95
Piliscsaba	5227	17	11	422	5201	27	11	6425	69	117	235	108
Piliscsév	2452	218	33	2070	2314	367	379	2314	311	1059	399	254
Pilisszántó	2016	303	381	1689	1970	163	143	2120	287	416	293	210
Pilisszent- kereszt	2104	977	594	1717	2054	1084	996	2170	922	1185	504	298
Pilisszent- lászló	940	67	205	873	835	3	3	958	54	93	78	59
Pomáz	11736	36	24	939	12474	36	24	14404	39	46	58	48
Sárisáp	4128	4	2	1465	3715	33	26	2918	85	405	160	125
Szentendre	16901	12	5									

Forrás: KSH

Bár az egyes települések esetében – nemritkán a helyi politika és az általa befolyásolt nyilvánosság hatására – jelentős különbségek figyelhetők meg az öndefiníció bonyolultabb, összetettebb elemét jelentő nemzetiségi kategória alakulásában, a szlovákok lakta 13 pilisi település közül az 1980-as és 2001-es népszámlálási adatokat összevetve valójában csak Pilisszentkeresztben figyelhető meg lényegi elmozdulás pozitív irányban.

Pilisszentkereszt lakossága (1785–2001)

Év	Összlakosság	Szlovák nemzetiségű	Szlovák anyanyelvű	Szlovák anyanyelvűek aránya (%)
1785	526	n.a.	n.a.	n.a.
1828	847	n.a.	n.a.	n.a.
1857	853	n.a.	n.a.	n.a.
1870	880	n.a.	n.a.	n.a.
1880	846	n.a.	730	86
1890	952	n.a.	855	89
1900	1049	n.a.	964	91
1910	1150	n.a.	1028	89
1920	1174	n.a.	1094	93
1930	1339	n.a.	1022	76
1941	1450	n.a.	1325	91
1949	1295	n.a.	654	50
1960	1820	n.a.	1189	65
1980	2104	594	977	46
1990	2054	996	1084	52
2001	2170	1185	922	42

Forrás: KSH

Az anyanyelv tekintetében a helyzet ennél is egyértelműbb: itt nemcsak az arányszámok – eltérő ütemű és mértékű, de jelentős – csökkenése regisztrálható, hanem az is, hogy a nemzetiségi bevallásokkal kapcsolatosan néhol tapasztalható „revival” ebben az összefüggésben lényegében nem észlelhető.

A pilisi falvak szlovák lakosságának etnikai tudata szorosan kötődik a Pilishez mint földrajzi területhez, s identitásuk egyik meghatározó alkotóelemeként szlovákságuk is e szűrőn keresztül fejeződik ki. A „Pilišania” (pilisiek) elnevezésében is ez az erős regionális, táji tudat fejeződik ki. A meghatározás ugyan eredetileg csupán a pilisszentkeresztieket jelölte, később azonban jelentéstartalma valamennyi érintett községre kiterjedt. A falvak ma földrajzi adottságaikból kiindulva meglehetősen szoros „belső”, „településközi” kommunikációs hálózatot tartanak fenn: a pilisi szlovák települések számára evidencia az egymással való kapcsolattartás szükségessége. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes közösségek identitásának minden egyes eleme tökéletesen megegyezne egymással. Így pl. a pilisi szlovák falvakra is érvényes az a megállapítás, hogy a magyarországi nemzetiségek nyelvének fejlődése gyakran falvanként külön-külön utat járt be, s némi túlzással elmondható, hogy a kisebbség – ma már gyakran csak az idősebb generációk által használt – nyelve egyenlő a településeken évszázadokon keresztül használt, lényegében külső hatások által nem, vagy alig befolyásolt nyelvvél.⁴

Nyelvhasználat – még mindig anyanyelv? A magyarországi szlovákok kétnyelvűsége egyrészt történeti kérdés, hiszen a magyar nyelvvel egy részük már jóval a letelepedés előtt, a hétköznapi életben is kapcsolatba került, sőt el

⁴ Fehér László: A pilisi szlovákok identitásrétegei, 1996. Szakdolgozat

is sajátította. A nyelvi kontaktusokat részben a gazdasági kapcsolatok, részben pedig a mindennapi együttélés tette természetessé. Az 1960-as, 1970-es években vált a magyar nyelvű kommunikáció a hazai szlovák közösségek körében általánossá, mégpedig oly módon, hogy a magyar nyelv társadalmi szerepe az intézményi kereteken kívül is felerősödött. A szlovák–magyar kétnyelvűségi lét 1949 után új forrásbázist kapott. A kiépült szlovák jellegű oktatási hálózat és az iskolán kívüli kulturális intézmények a szlovák *irodalmi nyelv* közvetítői lettek.

Szentkereszten a betelepítéstől egészen a 20. század elejéig a lakosság többsége szlovákul és – kisebb mértékben – németül beszélt. A magyar nyelv térfoglalása a két világháború közötti időszakban kezdődött, ekkor vezették be és tették kötelezővé az iskolában. *„Van itt a Józsi bácsi, a 80 évével, aki emlékszik rá, hogy fenytéssel járt, ha valaki a folyosón nem magyarul beszélt, mert a gyerekek és főleg az idősek is a két nyelvvvel, a némettel meg a szlovákkal tökéletesen elvoltak.”* A második világháború után a német nyelv eltűnt, és a szlovák maradt a helyi kommunikáció nyelve, *„de az annyira erős, saját példámat mondom, hogy amikor elmentem inasnak 1963-ban Budapestre, akkor Pilisszántóról a Sz. Jóska, meg még páran, Szentkeresztről én voltam egyedül, olyan csúnyán beszéltünk magyarul, hogy azt mondta a magyartanár, hogy nekünk nem kell kimenni a táblához felelni, mert nem értik meg a gyerekek, hogy mit mondunk, egyszerűen nem tudtunk magyarul beszélni”. „Hiába végeztünk nyolc osztályt, én még abban a kivételes helyzetben voltam az általános iskolában, hogy nem kellett oroszul tanulnom, viszont tanultam szlovákul földrajzot, történelmet és matematikát, ezért én tökéletesen tudok számolni szlovákul, én 1963-ban végeztem, 1960–1963 között nem kellett oroszul tanulni, de az utánunk következők már tanultak. De érdekes módon például a nővérem sem tud olyan jól szlovákul, mert ő ezeket a tárgyakat nem tanulta szlovákul.”*

A magyarországi szlovákokra a kétnyelvűség köztes állapota jellemző: fokozatos nyelvcsere figyelhető meg, aminek eredményeként a szlovák mára másodnyelvvé vált. A szlovákot illetően egy ellentétes, kétirányú mozgás vált jellemzővé: egyik oldalon a funkcionális fejlődés az irodalmi nyelv előtérbe kerülésével, másik oldalon a nyelvjárás háttérbe szorulása. A család elvesztette átörökítő szerepét, s ezt a különböző intézmények és önkormányzatok sem tudják pótolni. Az alapvető nyelvi funkciók a magyar dominanciája miatt csak korlátozottan érvényesülnek. Ez Szentkeresztre is igaz. A nyelvcsere leggyorsabban az egyházi életben ment végbe, de a magánszférában is szinte feltartóztathatlannak tűnik. A legfiatalabb generáció egy része még érti ugyan, de már nem beszéli a nyelvet. Ahogyan egyik interjúalanyom fogalmazott: *„Otthon se beszélek szlovákul, sokat fejlődtem, amióta itt vagyok Szentkereszten, illetve a szentkereszti szlovákból fejlődtem sokat, de nem nagyon beszélgetek én szlovákul. A szüleim korosztályával sem beszélek szlovákul.”* Vagy: *„Otthon beszélünk a gyerekekkel szlovákul, ritkában már, de azért beszélünk. Bekeverültek a családba férjek-feleségek, akik nem tudnak, úgyhogy magyarul beszélünk. Meg a baráti társaság miatt is inkább magyarul.”* A nyelvet használók közül az idősebb generáció jelentős része még beszéli a helyi nyelvjárást, azonban ahogyan az egyik interjúalanyom fogalmazott, *„...most már sajnos a szókinccse nem gazdagszik a helyi nyelvjárásnak, mi még úgy nőttünk fel, hogy csak tótul beszéltünk, és vagy nem is tudjuk, hogy hogyan tanultuk a két*

nyelvet, és persze nyelvjárásban, de nagyon gazdag szókinccsel, 40-50 éve. De ez más világ, ezt tudomásul kell venni, hogy ez sajnos így működik.”

Egy interjúalanyom „hullámvölgyelmélete” szerint a szlovák nyelv bizonyos időszakokban, életkorban előtérbe kerül, majd ismét háttérbe szorul. Három-négy generáció óta ugyan a magyar a családban használt nyelv, azonban „...mindenki megtanul hároméves koráig valamit szlovákul, versikéket, énekeket, köszönéseket, ezeket már beszéli, de nem logikusan beszéli, tudja a verset, de nem tudja a vers mögöttes tartalmát. Aztán az iskolában kicsit bővebb nyelvtudást kap, majd 14 évesen kikerül Pilisszentkeresztről, elmegy továbbtanulni és akkor vége a nyelvnek. Megszakad, hiszen százszázalékosan magyarul kell beszéljen az iskolában, közlekedési eszközökön, áruházban, és fölveszi az idegen nyelveket. Nem a szlovákot, mert középiskolában, egyetemen mit ér vele? Semmit. Aztán ha hazajön, és itt telepszik le, itt alapít családot, ahol a rokonai, családja él, újra előjön a szlovák, és így válnak a kezdeti szlovákból a fiatal és középkorosztályban jellemzően magyarul beszélőkből, újra szlovákul beszélők.”

Manapság is vannak azonban a családon belüli nyelvhasználatot serkentő hatások: a településen foghatók a szlovákiai televízióadások, s ez nagyban hozzájárul a nyelvtudás tökéletesedéséhez, illetve a nyelv gyakoribb használatához. „A gyerekeimmel magyarul beszélek, de keverjük egyre többet a szlovákot, mert amióta a Markízát tudjuk nézni, a feleségem teljesen ráállt, azt nézi, és ha nem ért valamit, akkor mellette van a szótár, felírja és megnézi.”

A nyelvi önértékelés negatív formáit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen maguk a nyelvjárást beszélők sokszor maguk sem elégedettek nyelvtudásukkal: „Melyik a szebb nyelv, hát azért mondom a magyart, mert azt jobban tudom, meg én nem az irodalmi nyelvet tanultam, hanem a pilisit, a nemzetiségit.”

Oktatás. Mára az oktatás vált a nyelv megtartásának legfontosabb színterévé, és sokan az iskolától várják, hogy megtanítsa a gyerekeknek a szlovák nyelvet.

A pilisi szlovák iskolák mind nyelvoktatók, a Nemzeti alaptantervben a nemzetiségi iskolák számára előírt heti négy óra szlovák nyelvoktatással. Ez azt jelenti, hogy a magyarországi szlovák nyelvű közoktatás két kategóriája közül (kétnyelvű és a kisebbségi nyelvet oktató) az utóbbiba tartoznak. Az óvodai foglalkozások minden településen tartalmaznak szlovák elemeket, ezekkel igyekeznek pótolni a valójában csak nehezen pótolható, az otthonról hozott nyelvtudást. A kisebbségi anyanyelv idegen nyelvként való újratanítása, a gyökerekre való rávezetés, a hagyományörzés az intézmények célja. Az általuk használt tankönyvek ennek megfelelően az idegennyelv-oktatás módszertana szerint készültek.⁵

A szentkereszti óvoda⁶ a 20. század elején épült, és jelenleg is ebben az épületben folyik az óvodai nevelés, helyi nevelési program alapján.⁷

⁵ Tóth Sándor János: Szlovák nyelvhasználat a Pilis-hegység iskoláiban. 2005. Kézirat.

⁶ Az óvoda fenntartója: Pilisszentkereszt Község Önkormányzata.

⁷ Az óvoda nevelési programja alapján a fő tevékenysége: óvodai nevelés, iskolai előkészítés, a nemzetiségi önazonosság megőrzése, ápolása, erősítése, átörökítése, nemzetiségi nyelvi nevelés.

Az óvodások jó része a helyi általános iskolában tanul tovább. A vegyes házasságok eredményeként a gyerekek harminc-negyven százaléka otthon már csak magyarul beszél, s így szlovák nyelvtudásuk is meglehetősen korlátozott, de az óvodának hála, nem idegen számukra a nyelv, *„van passzív szókincsük, és ismernek mondókákat, énekeket”*.

Pilisszentkereszten 1815 óta működik szlovák iskola. A 19. század folyamán a német és a szlovák volt az oktatási nyelv. A magyarosító törekvések térhódítása idején ez gyökeresen megváltozott, s csak 1948-ban indult újra a szlovák nyelvoktatás. Megpróbálkoztak a kétnyelvű iskolai modellel is, és néhány éven át szaktárgyakat is tanítottak szlovákul, de ez a tendencia végül konverzációkra olvadt, majd teljesen elhalt, s maradt a heti négy óra szlovák mint idegen nyelv. *„A kétnyelvű iskolához nincsenek meg a lehetőségeink és nincs is rá igény.”* Ennek ellenére a nyelvoktatásra koncentrált oktatás a szlovák nyelv és irodalom tanításával, valamint a kisebbségi népismeret témakörének beemelésével mégis hozzájárul a kisebbségi oktatás céljainak megvalósításához.

A település testvérvárosaival, mindenekelőtt Blatnéval az iskola is együttműködik. A tanulókat nem messze tőlük szokták táboroztatni, *„...így volt többször, hogy nekik még tanítás van akkor, amikor ott voltunk és bementünk órát hallgatni a gyerekekkel, meg vetélkedőket is szervezünk együtt. Szerveztünk már cserenyaralást is. Amikor családoknál szállásoltuk el a gyerekeket egy hétig, aztán meg ők jöttek ide, de kényelmesek már a gyerekek, nem szívesen mennek oda egyedül egy családhoz, pláne, hogy nyelvi nehézségek is vannak, a középiskolásoknál már lehet, de általános iskolában nem szívesen mennek a gyerekek, hiába vagyunk együtt napközben, közös programokon, esténként csak egyedül vannak a családnál.”*

A másik testvérvárossal, Nagyöveddel (Veľké Ludince) nem olyan régi a kapcsolat, *„bár az is 10-15 éves talán, ott két iskola van, magyar és szlovák iskola is, először a tanári testületet látogattuk meg, az óvónők mentek az óvodába, a magyar tanárok a magyar iskolába és a szlovákok a szlovákba, de itt inkább a sportra épül a kapcsolat”*.

Mivel a szülők manapság egyre inkább mérlegelik, hogy melyik iskolába küldjék a gyerekeiket, az iskola a beíratkozáskor minden évben elveszít néhány helyi elsőst, akik átjárnak a környékbeli településekre tanulni. *„Sok szülő elviszi a gyereket más településre. Nem azért, mert nincs tornaterem, bár volt egy szülő, aki ezt mondta, de szabad iskolaválasztás van, van, aki azt hiszi, hogy ezzel jól tesz a gyereknek, van, aki azt kifogásolja, hogy miért nem angolt tanítunk a német helyett, és ezért választanak mást, bár egyiket sem ismerik.”* Az viszont sokatmondó tény, hogy *„a pesti szlovák iskolába nem ment senki”*.

A nyolcadikosok kilépve az általános iskolából, ha meg is szerezték az alapfokú nyelvvizsgát, nem tanulják tovább a szlovák nyelvet. A budapesti szlovák gimnáziumba sem jelentkezett már évek óta egyetlen gyerek sem. Ennek nemcsak az az oka, hogy nem jó az iskola híre, hanem az is, hogy a fővárosban nagyon sok jó színvonalú középiskola van, s a szülők gyerekeik későbbi pályaválasztását szem előtt tartva inkább azokat preferálják. *„Hosszú éveken keresztül, még 5-6 évvel ezelőtt vittük a gyerekeket a pesti szlovák iskolába is, de Pesten annyi iskola van, hogy inkább választ angolt, németet, mint azt*

az egyet, nem olyan vonzó, érdekes a szülők számára a szlovák nyelv. És már mi sem küldjük oda a gyerekeket, mert esett a színvonal, nincs olyan jó híre, sok a szlovákiai magyar gyerek is.”

A szentkereszti gyerekek az iskolában csak a nemzetiségi nyelvű órákon beszélnek szlovákul, a szünetekben azonban sem tanáraikkal, sem egymás közt nem használják a nyelvet. A családi kommunikáció nyelve is mára már a magyar lett, hiszen szüleik elenyésző kisebbsége beszéli a szlovák irodalmi nyelvet és/vagy a helyi nyelvjárást. *„Tudomásul kell vennünk, hogy a körülöttünk lévő világ az magyar, ha itt megáll valaki a faluban és magyarul kérdez, elég furán nézne ki, ha szlovákul válaszolnánk.”*

Egyházi élet. A magyarországi szlovákok többsége evangélikus. A szlovák katolikus lakosság zöme a Dunántúlon telepedett le, többek között a Pilisben. A szlovák katolikusok a 18. század végétől kezdve már rendelkeztek szlovák nyelvű énekeskönyvekkel, sőt – ritkábban – bibliával is. A pilisi katolikusok a szlovák irodalmi nyelvet használták a liturgiában, majd mivel az 1920–30-as évektől kezdve krónikussá vált a szlovákul tudó papok hiánya, a liturgiák kánoni része teljesen elmagyarosodott. Ez egy sajátos kétnyelvű modellt eredményezett: a szlovák és magyar nyelvű liturgiai szövegek kétnyelvű egységet alkotnak. Ez az egyes pilisi falvakban másként valósul meg. Az idősebb generáció körében Szentkereszten is a kétnyelvűség dominál, *„mert a litániák, az esti, a hétköznapi misék magyar nyelvűek, amíg a pap nem jön, addig az asszonyok szlovákul imádkoznak, az Otče náš az megy folyamatosan, amíg a pap nem miséz, a végén megint az van, az imák azok általában szlovákul vannak.”*

Rózsafüzér-tagok is vannak a faluban: húsz rózsza van, rózsásként 15 taggal, ami háromszáz embert jelent, *„akik folyamatosan, mindennap imádkozzák szlovákul a rózsafüzért, ők jellemzően felnőttek, tehát ezek alapján igen aktív a szlovák nyelv otthon. És még vannak azok, akik nem tagok, de imádkoznak szlovákul.” „Hogy milyen nyelven imádkozom? Mindkét nyelven, ha kismisére megyek, akkor magyarul, ha nagymisére, akkor szlovákul, ha Szlovákiában vagyok, akkor automatikusan szlovákul imádkozom a templomban, akkor is, ha egyedül vagyok, de Magyarországon magyarul.”*

A magyarországi szlovák katolikusok számára – így a szentkeresztiéi számára is – a Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat által szervezett budapesti szlovák nyelvű szentmisék enyhítik némileg a szlovákul miséző papok hiányát. Ezekre az istentiszteletekre havonta egyszer, minden alkalommal más-más település híveit invitálják meg.

Kisebbségi önkormányzatiság – új kezdet? Egy szlovák származású, független jelöltként indult szentkereszti férfi volt a polgármester 1998–2006 között. Miután nyugdíjba vonult, a 2006-os önkormányzati választásokon a Szentkereszti Polgári Kör Egyesület hivatalos jelöltje lett a polgármester. A kilencfős települési önkormányzatban 1998 és 2002 között még két szlovák kisebbségi képviselő is dolgozott, 2002-től egy maradt.

Pilisszentkereszten a szlovák kisebbségi önkormányzat rögtön az első kisebbségi önkormányzati választáson megalakult. Közvetlen módon jött létre, és társadalmi támogatottságát jól mutatja, hogy a választáson megjelenő, ki-

sebbségre is szavazó választópolgárok aránya 88 százalék volt. A következő két választás alkalmával még nagyobb arányban szavaztak a szlovák kisebbség érdekeinek képviselőire hivatott intézményre. A 2006-os választáson 504 fő kérte felvételét a szlovák választói névjegyzékbe, s a választáson 298-an meg is jelentek. A kisebbségi önkormányzat személyi összetétele meglehetősen nagy állandóságot mutat. A 2002-es és 2006-os testület összetétele azonos volt, s a jelenlegi, ötfősre emelt létszámú önkormányzathoz is ketten már a harmadik ciklusban töltik be a kisebbségi képviselő tisztét.

Pilisszentkereszten 2006-ban megalakult a német kisebbségi önkormányzat is. 32 polgár kérte felvételét a német választói névjegyzékbe, a kisebbségi jelöltekre szavazók száma pedig 29 volt. (A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a településen német nemzetiségűnek 13, a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek 21, német anyanyelvűnek és a német nyelvet családi, baráti körben használónak négy-négy fő vallotta magát.⁸) Szentkereszten valóban meglehetősen sok a német eredetű családnév, ám ezek a családok is legtöbbször szlovák anyanyelvűnek/nemzetiségűnek vallják magukat, amit egyik interjúalanyom a következőképpen indokolt meg: *„És itt jön az az érdekesség, hogy mitől vannak sváb nevek, és mitől mégis szlovák a település. (...) A svábra jellemző a kevés gyerek, az egyke, a vagyon, a szlovákra, a szegényekre a sok gyerek, a túlélést csak egyféleképpen tudta biztosítani, hogy 10-14 gyereket szült az asszony, ezeknek mind anyanyelve anyja után szlovák volt, és ha mondjuk egy sváb fiú elvett egy szlovák lányt, az szült neki ennyi gyereket, azoknak mind anyanyelve a szlovák volt, a családnéve az sváb, azért van itt annyi Klausz, Fuhr és sorolhatnám, és ez a két nép tökéletes békességben él egymás mellett és beszél két nyelvet, beszél a németet és a szlovákot, és nem beszél a magyart.”*

A kisebbségi önkormányzatok fő célja és feladata a helyi kulturális értékek megőrzése, a nemzetiségi napok, bálók, a szlovák karácsony megrendezése, a búcsúval kapcsolatos szokások felelevenítése.

Civil szervezetek. Szentkereszten több egyesület és klub is működik, melyek nagy része a szlovák hagyományok ápolását, megtartását és továbbadását szolgálja. Nagy részük nem bejegyzett egyesület. Természetesen van Páva-kör, mely a közelmúltban ünnepelte negyvenéves fennállását, de van Szlovák klub is, amelynek tagjai csaknem kivétel nélkül a Páva-körnek is oszlopos tagjai. *„A Slovenský klub majdnem ugyanaz, mint a Páva-kör, 24-25 főből áll, majdnem mindenki tagja a Páva-körből a Szlovák klubnak. Az Idősek klubja nagyjából ugyanaz, mint a Szlovák klub, de ezeknek nincsen hivatalos formája, nincsenek bejegyezve.”*

A Magyarországi Szlovákok Szövetségének Szentkereszten is van helyi szervezete, amely ugyan nincs bejegyezve, viszont annál agilisabb. Néptáncsoport ugyan jelenleg nem működik a településen, de az óvoda és az iskola néptáncsoportjai szívesen szerepelnek az ünnepségeken és rendezvényeken.

A Szlovák Ifjúsági Klub 2004 táján alakult. Ez egy 10-12 fős, nem bejegyzett szervezet, lényegében egy baráti társaság, melynek tagjai időnként meg-

⁸ Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest: KSH, 2002.

jelennek a szlovák rendezvényeken, filmvetítésen, kiállításon vagy kommunikációs versenyen.

A Pilisi Szlovákok Egyesületét 1999-ben 13 település hozta létre (Csobánka, Esztergom-Pilisszentlélek, Kesztlőc, Mogyorósbánya, Oroszlány, Piliscsaba, Piliscsév, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Pomáz, Sárísáp, Szentendre). Az egyesület segíti a 13 település közötti együttműködést az oktatás, a kultúra, a hagyományápolás, a hitélet, valamint a sport területén, lényegében minden olyan területen, ahol a nemzetiségi kérdés felmerülhet. *„A Pilisi Szlovákok Bálján 2005-ben 350-400-an voltunk Dorogon, de előtte is, Dobogókőn ugyanennyien, Piliscsabán meg még többen voltunk, mert ott sportcsarnokban voltunk.”*

Tavaly az egyesület első ízben rendezett juniálist a szlovák nagykövetségen. Erre a szentkeresztiek kulturális programmal készültek, és az egyik testvérvárosukból, Blatnéból (Sárfia) hívtak zenekart, a Šarfiankát. Az egyesület céljai között az is szerepel, hogy minden település számára kitaláljon valamilyen „saját” rendezvényt, hogy ne csupán egymás „születésnapj” rendezvényein jöjjenek össze. *„Kesztlőcön is a borral kapcsolatos rendezvények vannak, Pilisszántóra átjárunk, Szentléleken is a favágó versenyre, falunapra is átme gyünk, ünnepeljük a kisebbségek napját is, amit hosszú évekig itt tartottunk Szentkereszten, de aztán úgy döntöttünk, hogy legyen ez is vándorünnep, és minden évben más-más településen rendezzük meg.”*

Összegzés. A szentkereszt szlovák közösség számára ma is fontos a nemzetiségi (és egyben a lokális) identitás, az anyanyelv és a szlovák hagyományok megőrzése és átörökítése. A kisebbségi önkormányzatok létrehozása itt is hozzájárult a nemzetiségi kultúra revitalizációjához, bár a – legtöbbször be sem jegyzett – civil szervezetek sokkal többet nyújtanak e téren, mint a hivatalos kisebbségi önkormányzat. A szentkeresztiek a magyarországi szlovákokhoz hasonlóan életvitelükben a többségi társadalomhoz asszimilálódtak. Magyar nemzeti identitásuk, magyar nemzeti érzéseik is vannak. Magyarország a hazájuk, a hétköznapiakban többségükben magyarul beszélnek, miközben kötődnek a szlovák hagyományokhoz, kultúrához és nyelvhez is. Kettős identitásuk van: szlovákok is, magyarok is. Magyarországi szlovákok. A mindennapi élet rutinjai már a magyarsághoz kapcsolják őket, s a hétköznapiakban semmi ben sem különböznek a többségi társadalom tagjaitól. Van azonban még egy „pluszkultúra”, még egy „plusznyelv”, ami bizonyos alkalmakkor megjelenik, és ilyenkor erősebbnek bizonyul, mint a hétköznapi többségi világa.

Irodalom

- 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai, KSH, Budapest, 1983.
- A magyarországi szlovák kisebbségi oktatás, Országos Szlovák Önkormányzat, Budapest, 1997.
- A magyarországi szlovákokról. In: J/5219 számú Beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről, Budapest, 2001. október

- Bindorffer Györgyi: Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azo-
nosságtudat Dunabogdányban, Budapest: Új Mandátum
Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001.
- Eiler Ferenc: Törekvések a kisebbségi önkormányzati vá-
lasztások reformjára 1998–2004. In: Kovács Nóra–Osvát
Anna–Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok
az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Budapest:
Akadémiai Kiadó, 2004. 209–226.
- Fehér László: Adalékok a pilisi szlovákok identitástudatának
kutatásához. MTA PTI, 1997.
- Fehér László: A pilisi szlovákok identitásrétegei, 1996.
Szakdolgozat
- Gyivicsán Anna: A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I–II.
Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete,
2003.
- Gyivicsán Anna – Krupa András: A magyarországi szlovákok.
Budapest: Útmutató Kiadó, 1997. 32. p.
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest:
KSH, 2002.
- Papuček, Gregor: Mlynky a okolie. Pilisszentkereszt, 2006.
- Szabó Orsolya: Kettős identitás? – Budapest és Piliscsév szlo-
vák közösségei. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): Változatok
a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitás-
alakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek,
szlovákok, szlovének körében. Gondolat – MTA Etnikai-
nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 63–109. p.
- Tóth Sándor János: Szlovák nyelvhasználat a Pilis-hegység
iskoláiban. 2005. Kézirat.

Kovács Anna

Ruppeldt káplán naplójából

A történelmi Magyarország fővárosában hosszabb, rövidebb ideig tartózkodó személyek levelezései, naplói vagy éppen visszaemlékezései rendkívül fontos és értékes forrásai az egyes nemzetek, közösségek életének és gondolkodásuk bemutatásának. A folyamatosan vezetett naplók vagy a későbbi visszaemlékezések lehetőséget nyújtanak bepillantani egy kisebb territórium világába, esetünkben a józsefvárosi szlovákság világába, s ezek az írások nemegyszer pontosan dokumentálva tárják az olvasó elé a bemutatott időszakban itt élő csoport vagy egyén mindennapjait, kapcsolataikat. Fedor Ruppeldt segédlelkész tizenhárom részből álló naplósorozatának az 1909–1912-es évekre vonatkozó életrajzi részét használjuk fel Ruppeldt és a pesti szlovák evangélikus közösség és egyház élete egy fejezetének bemutatásához. E fővárosi szlovák művelődéstörténeti tényanyag Budapest várostörténetének is egy érdekes szegmense lehet.

Előzmények. Pest-Buda szlovák nemzetiségű lakossága elsősorban a város pesti kerületeiben talált magának életteret, mindenekelőtt a József-, Teréz- és az Erzsébetvárosban, de Újpesten és Kőbányán is akadtak szlovák telepek, városrészek. A Felföldről érkező szlovákok a nagyvárosban leginkább napszámosként dolgoztak az építkezéseken, főleg a tavasztól ősziig tartó időszakban, de a kisebb iparágakban szintén volt lehetőségük megélhetést találni. Volt közöttük rakodómunkás és gyári munkás, cipész, fuvaros, kocsmáros vagy éppen vízhordó. A pesti szlovák elit egy része szerkesztőként dolgozott, vagy egyházi intézményekben, valamint állami hivatalokban helyezkedett el, azonban szlovák származású, magyarul s nemegyszer németül is jól beszélő orvosok, mérnökök, ügyvédek és vállalkozók is hozzájárultak a város fejlődéséhez.

A pest-budai szlovákok nyelvi és etnikai összetartozás-tudatának fenntartásában elsősorban a vallási közösségek játszottak fontos szerepet. Felekezeti megoszlásuk szempontjából a szlovák lakosság 80%-a római katolikus volt, 20%-a pedig evangélikus vallású.

A magyar, német és a szlovák nemzetiségű ágostai hitvallású pesti evangélikusok 1787-ben alapították meg egyházukat. A Pest városától kapott Szénpiac téri (ma Deák tér) saroktelken már 1798-ban megnyílt az első pesti evangélikus iskola is.¹ Miután 1811-ben a téren felépült a napjainkban is működő evangélikus templom, felszentelése – az országban ekkor a három legnagyobb nemzetiség nyelvén – magyarul, németül és szlovákul, illetve bibliai cseh nyelven történt.² 1819 ősztől segédlelkésznek a Túróc megyei Mosócon (Mošovce)

¹ Kp.: A pesti evangélikus egyházközség keletkezése s a tót gyülekezet új temploma. Vasárnapi Újság, 1863. október 4. 30. szám. 353–354. o.

² Nepeštan: Črty z histórie cirkve evanj. aug. vyznania slovenskej v Pešťbudíne. In: Tranovský, evanjelický kalendár. Tlačiareň K. Salva: Ružomberok, 1896. III. 33–47. o.

született Ján Kollárt (1793–1852) hívták³. Ő volt Pest városának első szlovák lelkésze. Kollár segédlelkészi teendői mellett az iskolában is tanított. Pesten ekkor a felvidéki falvakból a fővárosba költözött kisiparos réteg alkotta a szlovák egyházközség tagjait.

Amikor 1819-ben felmerült, hogy a háromnyelvű gyülekezeten belül egy önálló szlovák nyelvű gyülekezetet kellene létrehozni, s külön lelkészt kellene fogadni mindhárom gyülekezet számára, évekig tartó viszály kezdődött a német és szlovák hívők között. Az egyházközségen belüli elmérgesedett helyzetet az 1834. évi megegyezés jelentősen enyhítette. A tízpontos megegyezés többek között biztosította az anyanyelvi istentiszteletet és az azt ellátó lelkészt. A három lelkész a közös egyházi pénztárból kapta fizetését.⁴ Ján Kollár lelkesedésének és töretlen kitartásának volt köszönhető, hogy később nemcsak az önálló szlovák egyház alakulhatott meg, hanem független szlovák evangélikus iskola is működött a Józsefvárosban. 1831-ben Kollár az egyik prédikációjában a következőket mondta az anyanyelven való oktatás fontosságáról:

„Soknyelvű városban élünk, úgyhogy a templomon és otthonunkon kívül máshol ritkán halljuk édes, természetes nyelvünket; (...) beszéljeteek ezért legalább otthon gyermekeitekkel mindig nem idegen, hanem saját nyelvünkön, azon a nyelven, melyet, mikor mi meghalunk, nekik kell folytatniuk; ide a jövőben is olyan tanítót és prédikátort kell hívni, aki nemcsak vallását, hanem nyelvét és nemzetét is szereti és műveli. (...) szeressük és védelmezzük saját és gyermekeink nyelvét.”

Különösen fontos eseménye volt a pesti szlovák egyház történetének, amikor az elválásért kapott induló tőkével és a nekik átengedett, József főherceg nádortól kapott, egyházi és iskolai célokra alkalmas Kerepesi úti telken (ma Rákóczi út) elkezdhette építeni saját templomát, parókiáját és az iskolát.⁵ 1854 októberében aláírt különválási szerződés értelmében a szlovák evangélikus egyházközség már önállóan működhetett, a Kerepesi úton felszentelt neoromán stílusú templomban.⁶ A szépen megtervezett templomról, többek között

³ Ján Kollár, az ismert szlovák költő, tudós és politikai ideológus, aki 1819–1849 között Pesten töltötte élete legtermékenyebb 30 évét, itt dolgozta ki a szláv kulturális kölcsönösség elméletét. Fő műve, a Slávy dcera (A dicsőség lánya) Pesten született, és itt adta ki 1834-ben a Národníe spievanky c. szlovák népdalgyűjteményét. Kollár Pesten töltött éveit minduntalan az egyházi, politikai és irodalmi küzdelmek jellemezték.

⁴ Az egyezés szövege magyar nyelven: A Budapesti Kerepesi-úti Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség tiszteletteljes előterjesztése. 9–13.o. Németül, 1841-es átírásban. EOL. Pesti Egyház Levéltára. 72. doboz. Restaurált Iratok

⁵ A Budapesti Kerepesi-úti Ág. H. Ev. Egyházközség tiszteletteljes előterjesztése és kérelme a Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyetemes Egyház 1913. Évben Budapesten tartandó méltóságos és főtisztelendő zsinatához a Budapesti Á. H. Ev. Egyházközségnek egyesítéséről szóló törvényjavaslatnak a zsinati tárgyak sorából való törlése iránt. Bp., 1913. Országos Evangélikus Könyvtár

⁶ A még ma is álló, igaz, belsőleg teljesen átalakított és málladozó templom már nemcsak a hitéletet, de a szlovák nemzeti identitás megőrzését sem szolgálja. A szűk udvarba szorult templomnak időközben több tulajdonosa is akadt, s nem eléggé elítélendő módon, falai között egy éve keleti harcművészetet oktatnak.

így írtak: „nemcsak hogy igazán csinos és szép külsővel bír, hanem belső beosztása is annyira célszerű, hogy e tekintetben talán alig egy evangélikus templom vetekedhetik vele az országban.”

A szlovák egyházközség élére 1873-ban Bachát Dánielt (1840–1906) nevezték ki. Harminchárom évig tartó lelkészi, majd esperességi szolgálatának idején a templom körüli telkek hasznosításával, illetve bérházak felépítésével sikerült megoldania az eladósodott szlovák egyházközség zilált anyagi gondjait. Deutsch Károly vállalkozó az 1891-ben megvásárolt területen négyemeletes bérházakat épített.⁷ Később, a bérház bejárata fölött kihelyezett Luther Márton-szoborra utalva, a bérházak koszorúja Luther-udvar néven került be a köztudatba. Az utcafront négyemeletes neogótikus épületében kapott helyet a lelkészi hivatal, és a lelkész lakása is itt került kialakításra. Az egyházzal kötött szerződés értelmében Deutsch nemcsak az egyházközség adósságának kifizetését vállalta, hanem a templomudvar hátsó frontján – igaz, a bérházak szorításában – egy új, kétemeletes iskola felépítését is, melyben tanítói, sekrestyési, templomi szolga és kápláni lakás is helyet kapott. Ebben az új négyosztályos, de még mindig osztatlan szlovák evangélikus iskolában, két tanteremben tanult, ez idő tájt gyakorta ötven körüli létszámú tanuló. A második emeleten található tanítói lakásban 1886 és 1919 között a budapesti közösségi élet egyik meghatározó személye, Lúdvít Izák kántor-tanító lakott, aki Lihovecký néven lett ismert zeneszerző. Felesége Bachát lelkész kisebbik lánya volt.⁸ A templom mögött még napjainkban is megtalálható az iskola épülete, ahol az első emeleten található kápláni lakás kápolnának átalakított helyiségében, vasárnaponként szlovák nyelvű istentiszteletet tartanak.

Bachát Dániel (Daniel Bachát) esperessé választásának idején, 1905-ben Fedor Ruppeldt (1886–1979) teológiai tanulmányokat folytatott, kezdetben Sopronban, majd a teológiát Budapesten fejezte be. Édesapja, aki jó barátja volt az 1860-as években még Pribilínán szolgáló Bachátnak, nemegyszer megjegyezte, hogy nagy örömmel venné, ha fia Bachát oldalán „káplánoskodhatna”. Igaz, Bachát közben elhunyt, de 1909. szeptember 1-jén, Fedor Ruppeldt pappá szentelésének másnapján, mégis a pesti szlovák evangélikus plébániára került, akkor már az ipolyberzencei születésű (Nógrád vármegye) Morhács Márton (Martin Morhác, 1864–1941) mellé, aki mint a túróci egyházmegye esperese került a pesti szlovákok gyülekezetéhez. Ruppeldt előtt Pavel Bujnák volt Morhács segédlelkésze, és ahogy elődei, ő is a hat kisebb udvart magában foglaló Luther-udvarban kapott egy kis szolgálati lakást. A volt Csehszlovákiában élete folyamán vezető egyházi tisztségeket töltött be.

Fedor Ruppeldt és az evangélikus szlovák egyház. Ruppeldt első ízben 1909 őszétől 1910. augusztus végéig volt Pesten káplán, majd közel egyévi skóciai tartózkodása után – ahol egyetemi tanulmányokat folytatott – még egy

⁷ Nepeštan: uo.

⁸ A fővárosi szlovákság közösségi életéről részletesebben a szlovák-magyar nyelvű kiadványban lásd: Kovács Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918). Piliscsaba–Esztergom, PPKE, BTK–nyugati szláv kulturális kutatócsoport, 2006.

évre visszatért a fővárosba. Pesti működésének minden jelentős pillanatát bejegyezte naplójába, melyből nemcsak az tudható meg, hogy őt mi érdekelte, hogyan használta ki a főváros adta lehetőségeket, de az is, hogy milyen szlovák és nem szlovák személyekkel ismerkedett itt meg, kivel tartotta a kapcsolatot, milyen társasági körökbe járt stb. Leírta gondolatait arról is, hogy mennyire foglalkoztatta a politika, a közös törekvések, mennyire tartotta fontosnak a szlovák nyelv és kultúra megőrzését, s ő mely várost tartotta legalkalmasabbnak egy szlovák kulturális központ kialakítására.⁹

Ruppeldt Morhácsnak 1909. április 13-án írt levelet, amelyben arra kéri, hogy ha van rá mód és lehetőség, szívesen menne Pestre Bujnák helyére, s egyúttal kéri, hogy adjon tanácsot, ez ügyben kihez fordulhatna.¹⁰ Bachát halálát követően a turócszentmártoni (Turčiansky svätý Martin, ma Martin) szlovák hazafiak természetesen olyan személyt szerettek volna látni Uhorsko (Magyarhon) fővárosában a pesti szlovák egyház élén, aki valóban „jó szlovák”. Ruppeldt naplójából azonban az derül ki, hogy ez a vágyuk nem igazán valósult meg: *„Martin Morhác se mint lelkész és szónok, se mint hazafi, nem igazán tűnt ki. Gyakran leültem vele a szűk, s az utca miatt zajos irodahelyiségbe, ahol ő szokásához híven reggeltől késő délutánig üldögélt – és állandóan csak dohányzott, s ráadásul nagyon gyatra dohányt szívott (a legolcsóbbat), hosszú szipkából...”* Volt, hogy azért beszélgettek teológiai, egyházi témákról, de azt nem túl gyakran. Családjával sem sokszor találkozott, pedig gyermekeivel szívesen eljátszott. Inkább Izák tanító otthonában számított gyakori vendégnek. A tanítóval nagyon sok közös témát találtak. Többek között nemzeti és egyházi ügyekről, népdalokról és az operáról beszélgettek, de az orgona rejtelseibe is beavatta őt a káplán-tanító. Mivel az áram még akkor nem volt bevezetve a Luther-udvarba, az orgona fűjtatója is csak mechanikusan működött. Ez a gond 1910 végén megoldódott, mivel Michal Mišura egyházfelügyelő saját forrásból bevezettette az áramot, s ettől kezdve már az esti órákban is lehetett istentiszteletet tartani.

A naplójában Ruppeldt természetesen többször ír Morháccsal való kapcsolatáról, hiszen együtt dolgoztak, megosztották hivatali teendőiket, és azonos körben mozogtak. Igaz, ami Morhács „szlovák hűségét” illeti, szlovák nyelven prédikált és nem a králicei Biblia nyelvén, jelentéseit az egyházkerülethez sokáig szlovákul küldte, és azt is sikerült elérnie, hogy megmaradhasson a szlovák nyelvű hitoktatás.¹¹ Ruppeldt valójában értelmes és jólelkű embernek tartotta Morhácsot, de a munkájáról, a beszédeiről nem írt elismerően. Prédikációit dogmatikusnak, lélektelennek és hosszúnak tartotta. Például rosszalásának adott hangot, amikor naplójában azt az esetet említi, amikor a Liptó vármegyéből érkező – többségében evangélikus vallású – szlovákok, akik úgy-mond jöttek „Budapestet építeni”, első útja húsvét vasárnapján a templomba vezetett. Szerinte Morhács nem fogadta őket kellő empátiával, lelkesedéssel

⁹ F. Ruppeldt, Denníky (Naplók), ALU SNK, (Irodalmi és Művészeti Levéltár. Szlovák Nemzeti Könyvtár) Sign. 240.

¹⁰ Uo. Denník 10.

¹¹ Zgúth, Peter Pavel: Martin Morhác. Služba. Časopis Štúrovej evanjelickej spoločnosti v Bratislave, 5 (1941), 7. 231. o.

és örömmel. Ruppeldtet azonban mélyen meghatotta, hogy a templom pad-sorai megteltek szlovák napszámosokkal. Úgy gondolta, hogy ha neki kellett volna tartania a prédikációt, ő bizonyára lejött volna a szószékről üdvözölni őket, kezet szorítani velük, rájuk mosolyogni emlékezik erre a napra Ruppeldt. Morhács azonban úgy jött le a szószékről, mintha mi sem történt volna. Csak felolvasta az előre megírt beszédét, s nem egészítette azt ki prédikációja pillanatában látottakkal és tapasztaltakkal. S általában hasonlóan lélektelenül prédikált, tekintet nélkül az adott szituációra, az őt hallgató hívekre s azok pillanatnyi helyzetére, problémáira. Nem érezte át, hogy az idegen nagyváros-ba újonnan érkező szlovákok nemcsak a vallásuk gyakorlása miatt tértek be a templomba, de azért is, hogy hallhassák anyanyelvüket, találkozhassanak „földijeikkel” és hogy közösségre találjanak. Bacháttal ellentétben Morhács nemigen találkozgatott az egyház tagjaival, vezetőségével, és különösebben a Szlovák Egylet programjai sem érdekelték. Inkább csak az irodájában üldögélt naphosszat. Azért sem tett igazán semmit, hogy fellendítse, vagy legalább életre keltse a szlovák egyházi életet. *„Nem volt semmilyen vasárnapi iskola, sem bibliai órák, sem valamiféle egyesülése a fiataloknak, – ezek mind ismeretlenek voltak... Ily módon a szlovák közösség haldoklott, nem volt benne élet. Csupán karácsony délutánján volt egy kis ajándékosztás... Ez volt minden”*¹² – jegyezte le Ruppeldt.

Morhács általában a magyar nyelvhez kötődő funkciókat átadta fiatal káplánjának. Ruppeldt valójában szakmai segítséget sem kapott Morháctól, nem volt lehetősége fejlődnie. Hiába kérte feljebbvalóját, hogy mondjon véleményét megírt beszédeiről, lássa el tanácsokkal, de mindhiába. Bár naplójában hozzáteszi, hogy a későbbiekben lip-tószentmiklósi kezdő káplánként sem foglalkozott vele a híres hitszónok, Juraj Janoška.¹³ Segítséget tőle sem kapott.

Ruppeldt a szlovák egyházközség tagjai közül négy nevet említ: Droppa, Kaczián, Matuška és Mišura nevét. Morhács Márton beiktatásánál Kaczián János mellett Viliam Droppa, a Rákospalotán élő katonai lelkész volt jelen, akit Ruppeldt éles elméjűnek tartott. Néha ő is benézett a gyülekezet irodájába, de valójában egy városszéli helyőrségnél állt szolgálatban. Időnként a lip-tói születésű Peter Matuška egyházfelügyelő is megfordult a gyülekezetben, aki jogi tanulmányait Pesten végezte.

Ruppeldt világi tevékenysége. Ruppeldt teológiai tanulmányai befejezését követően is tovább szerette volna bővíteni ismereteit. Tudásvágyát bizonyítja, hogy 1909–10 között újból elkezdte látogatni az egyetemet, néhány tantárgyat hallgatni. Többek között Beöthy Zsoltnál esztétikát hallgatott, akinél dicséretesre vizsgázott, Pasteiner Gyulánál a szobrászat történetét hallgatta, és például A pedagógia enciklopédiája című tantárgyból Finánczy Ernő professzornál jeles eredményt ért el.

¹² F. Ruppeldt: Denniky. Uo.

¹³ Janoška, Juraj (1856–1930), ismert szlovák prédikátor és irodalomtörténész. 1895-ben lip-tószentmiklósi lelkész, majd 1922-től püspök. 1887-ben megalapítja és 1921-ig szerkeszti a Cirkevné listy (Egyházi lapok) című folyóiratot. Alapítója és egyben szerkesztője volt a Transciscus elnevezésű kiadónak.

Ruppeldt ugyan csak rövid ideig élt a fővárosban, mégis ez idő alatt is meghatározó tagja lett a fővárosban élő szlovákok közösségének. Pestre érkezését követően Ruppeldt rögtön belépett a Pest-budai Szlovák Egyletbe (Slovenský spolok),¹⁴ melynek még abban az évben az elnöke lett, s egyben a dalkör vezetőjének is megválasztották. A Szlovák Egyletbe tartozó, fiatal értelmiségiek által létrehozott Irodalmi Szakosztályban (Literárny odbor) szintén vezető tisztségeket vállalt és kiterjedt társasági életet élt. Azokban a hónapokban, megfelelő egyleti helyiség hiányában, éppen Waschat vendéglője adott ott-hont a foglalkozásoknak. Bár a kör tagjaival nem mindig volt elégedett, mert a tagok vagy nem jártak rendszeresen a próbákra, vagy gyakran elkéstek. Az egyletben hetente egyszer-kétszer ő is tartott előadást versekről vagy éppen a német főiskolai hallgatók életéről. A naplóban olvasható, hogy egy januári napon 1910-ben a kör amatőr színjátszói Shakespeare Szentivánéji álom című darabjából adtak elő részletet. Itt találkozott az egylet mellett működő Irodalmi Szakosztály főiskolás tagjaival és a szlovák értelmiség egyes képviselőivel. Megemlíti Anton Štefánek, Dušan Porubský és Ján Slávik újságírókat, Jozef Hlavaj fiatal orvost és az akkor már ismert kiváló publicistát, politikust és parlamenti képviselőt, Milan Hodžát. Az utóbbival sokszor beszélgetett politikáról és a szlovák nemzetet érintő ügyekről. Ruppeldt naplójában lejegyezte, hogy 1910-ben, amikor egyszer sokáig sétált Hodžával a Rákóczi úton, elmondta nézetét egy szlovák központ kialakításáról. Ő már akkor is legmegfelelőbbnek Turócszentmártont tartotta nemzeti, földrajzi és etnográfiai szempontból egyaránt. Hodža ekkor ugyan bólogatott, kíváncsian hallgatta a fiatal káplán érveit, de látható volt, hogy a felföldi város ilyen szerepben eszébe sem jutott. Igaz, tervei között más város sem szerepelt. A Szlovák Egylet tagjainak többsége úgy gondolta, hogy a szlovák nemzet számára politikai és gazdasági szempontból Budapest a legalkalmasabb. Sőt, 1913-ban egy Szlovák Ház létrehozásában is gondolkodtak, amelyben színházi előadásokat és bálakat is szándékoztak tartani és az egylet számára pedig kulturált helyiségeket kialakítani. *„Ki is gondolhatott akkor egy önálló politikai területre, mint Szlovákiára!”* – jegyezte be később naplójába Ruppeldt.

Hogy mennyire változtak a történelmi események és hogy mennyire hihetetlennek tűnt, hogy a Monarchia szétesik és a történelmi Magyarország darabjaira hullik szét, bizonyítja egy hétköznapi történet a pesti szlovák közösség életéből. Ruppeldt Mišuráékál ünnepelte fiuk egyéves születésnapját, s a földön ülve megfogalmaztak egy levelet, amelyben kijelentették, hogy egy év múlva ugyanezen a helyen újból itt találkoznak. Természetesen ez a találkozás már nem történhetett meg. Naplójában a következő megjegyzés áll: *„És tíz év múlva! Már két államban éltünk!”*

Ruppeldt mentsak a Szlovák Egylet tagjaival tartotta a kapcsolatot, hanem az 1902-ben alakult Budapesti Katolikus Munkáskörből kivált Kriván-asztaltársaság nagyon aktív fiatal iparosai is, akiknek tevékenysége hasonló volt a Szlovák Egylet vagy akár a Katolikus Munkáskör tevékenységéhez. A Budapes-

¹⁴ A Szlovák Egylet működéséről részletesen lásd: Kovács Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918). Piliscsaba–Esztergom, PPKE, BTK-nyugati szláv kulturális kutatócsoport, 2006.

ten élő csehek által létrehozott Sokol és a Česká Osvěta elnevezésű csoportok rendezvényeire is gyakorta ellátogatott a fiatal káplán.

Ruppeldt lelkészi munkája mellett foglalkozott zeneszerzéssel, népdalgyűjtéssel, és sokat publikált. Többek között munkatársa volt Milan Hodža¹⁵ *Slovenský Denník* elnevezésű napilapjának és a *Slovenský Týždenník* című hetilapnak. Hogy legyen alkalma találkozni a batátaival és ismerőseivel, gyakorta betért a szlovák értelmiségi körök által látogatott kávéházakba és vendéglőkbe. A számtalan szlovák által is kedvelt vendéglő és kávéház közül legszívesebben a kulturáltabb József körúti Mienk vagy a Deák kávéházba tért be, melyek az egyik leggyakoribb találkozóhelyei voltak a pesti szlovák polgári magnak. Dréher vendéglője vagy Jozef Waschat József körút 46. szám alatti vendéglője, vagy akár a Metropol Szálló (Malá Metropolka néven említi Ruppeldt) is kersett találkozóhelynek számított. Igen gyakran találkozott a Budapesten élő vagy csak a fővárosba látogató szlovák értelmiségi körök reprezentánsaival, akikkel szeretett sétálni Budapest utcáin és eljárni a Városligetbe (melyet a szlovákok csak „Lesíknék” [kiserdő] emlegettek), a nevesebb éttermekbe, sörözőkbe. Barátai között említi a szerkesztő Anton Štefáneket és Dr. Chrenka tábori orvost, akikkel el-eljárt a városligeti Wampetics vendéglőbe. Štefánékkal, a Hodža-féle lapok szerkesztőjével, nemegyszer találkozott az egyetben. A hosszú városligeti séták alkalmával lehetőség nyílt közös témák eszmecseréjére, vitákra és a szlovákokat érintő problémák, tervek megbeszélésére is. Természetesen barátaival együtt látogatta Ruppeldt a színházi és opera-előadásokat, a koncerteket vagy a Budapesti Katolikus Munkáskör gazdag és színes műsorait, báljait, vagy akár a román (Petru Major) és cseh egyesületek rendezvényeit. Kiállítások megtekintése a Nemzeti Képtárban vagy a Szépművészeti Csarnokban (ahogyan a naplóban van lejegyezve) szintén szerepelt a programok között, ahogyan a Dunában vagy a Hungária Szállodában való fürdőzés, a városligeti tavon való csónakázás és a mozi is.

Ruppeldtet szívesen látták a pesti szlovák polgári családok társaskörként is működő lakásaiban. Ruppeldt többek között jól ismerte Milan Harminc építész, a rövid időre Pesten letelepedő Emil Stodola ügyvéd, a Liptószentmiklósból származó Jozef Mačuha cipészt és annak családját (a Szlovák Egylet lelkes és segítőkész tagját), valamint a vasúti hivatalnokot és egyben termékeny szlovák nyelvű költőt, Peter Bella Horált (1842–1919), aki 1873-tól haláláig a fővárosban élt és dolgozott. Lakása a II. kerületi Szőnyeg utcában volt. Felföldi szlovák barátaikkal mindkét személyiség kiterjedt levelezést folytatott. Samo Czambel (1856–1909) író és elismert nyelvész, belügyminisztériumi fordítót szintén olyannyira jól ismerte a káplán, hogy halála után csillaghegyi

¹⁵ Hodža, Milan (1878–1944) politikus és újságíró, a szlovák történelem legkiemelkedőbb alakjai között tartja számon az emlékezet. A XX. század elején a budapesti szlovák értelmiségi csoport egyik legképzettebb és legjelentősebb vezetője volt. Budapesten tanult jogot, a bölcsészdoktori címet Bécsben szerezte meg. Egy időben elnöke, illetve alelnöke volt a Szlovák Egyletnek. 1905-ben egyedüli szlovák képviselőként kerül be a Parlamentbe. A *Slovenský Denník* és a *Slovenský Týždenník* című lapok alapítója. 1908-ban Pesten önálló szlovák nyomdát létesített. Az 1918-ban létrejött Csehszlovákiában kezdettől fogva a politikai elit egyik legfontosabb reprezentánsa volt.

villájából ő csomagolta be és szállította el gazdag könyvtárát a martini múzeumba.

Természetesen találkozott más szlovák családok tagjaival is. Említhetnénk Igor Viest mérnököt vagy Rehor Uram Podtatranský író fiát, Jožko Uramot, aki a Rókus Kórház jól ismert sebésze volt. Ruppeldt mindenekelőtt két család vendégszeretét élvezte. Az egyik a már említett Izák tanító családja volt, a másik Michal Mišura (kocsigyáros) felügyelő családja volt. Mišurának kezdetben bogárnáműhelye volt, mely fokozatosan kocsigyárrá nőtte ki magát, amit aztán fiával továbbfejlesztett, bővített, illetve modernizált. Később autókarosszériát is gyártottak. Annyira elismert mesterembernek számított a városban, hogy még gróf Apponyi is Mišuránál csináltatta hintáját. Mišura Liszt Ferenc úti, majd később a VIII. kerületi Táncsics utca 4. szám alatti lakása, ahogyan Izák tanító lakása is, sokak által ismert, kedves családi központ volt, ahol szívesen találkoztak az azonos gondolkodású, haladó szellemű budapesti szlovák értelmiség tagjai. Nemcsak a Budapesten tanuló szlovák főiskolás fiatalok voltak az említett családoknál gyakran „koszt-kvártélyon”, de ezek a családok rendszeresen szerveztek társasági összejöveteleket. A már említett Jozef Švehla órásmester, majd vendéglőtulajdonos, valamint Ján Wagner (1864–1930) biztosítási szakember, a budapesti gazdasági és társadalmi élet sokoldalú és fontos alakja, egy időben a Szlovák Egylet elnökének lakása is egyfajta polgári szalonként működött.

Ruppeldt 1910 októbere és 1911 júliusa között William Seaton Watson (Scotus Viator /Skót vándor/, ahogy akkor emlegették) által felajánlott ösztöndíjjal két szemesztert töltött Skóciában, Edinburgh városában. Tanulmányútját Vladimír Roy-jal (1885–1936), a későbbi jeles költővel együtt kezdte meg, aki egy rövid ideig szintén Pesten káplánoskodott. 1911–12-ben Edinburghból hazatérve Ruppeldt a *Cirkevné listy* (Egyházi lapok) számára cikksorozatot írt a skót egyházról, ami lehetőséget adott arra is, hogy elemezze, értékelje a hazai evangélikus egyházat is.

Amikor Ruppeldt Skócia után 1911 őszén újból munkába állt, végiglátogatta Pesten élő barátait, a jól ismert családi otthonokat: Mišura, Riegell, Izák, Viest és a román Murariu családot. Ekkor az érdeklődés középpontjában Skócia állt, ismerősei és barátai mindent tudni akartak az országról és Edinburghról. Összehasonlítva Edinburghot, de akár Londont is Budapesttel, a káplán megállapította, hogy Budapest sokkal zajosabb és forgalmasabb Edinburghnál, ahol vasárnap még a pályaudvar is kihalt, s ott csak este indul meg a hatalmas forgalom. *„Mennyire pihentető ez az embernek, annak lelkének, idegeinek...”* – jegyzi meg a naplói. Budapest még hétvégén is zajos és forgalmas. Itt hétvégén is volt színházi, illetve mozielőadás, nyitva tartottak a kávéházak és mindenhol cigányzene szólt. Majd minden sarkon volt vendéglő, amelyek hangosak voltak a mulatozástól és persze az italozástól. Eljöttek hozzá a régi ismerősök: Droppa tábori lelkész, a Budán lakó Peter Bella Horál, akit „kedves öregúrnak” titulált, és akinek a családja magyar volt. Bár ezekkel a szlovák ismerőseivel csak ritkán találkozott, mert nem voltak gyakori látogatói az egylet rendezvényeinek, és a kávéházakba is csak ritkán tértek be.

Miután 1911-ben Fedor Ruppeldt Felföldre távozott, hamarosan egy hétre megint ellátogatott Budapestre. Természetesen a naplójában olvasható sűrű programja. Például a Népoperában koncertet hallgatott, fürdött a Dunában, és

nem maradhatott el régi kedves barátainak a meglátogatása sem. Ha Pestre jött, magától értetődően meglátogatta egyleti barátait, és elment Mišura és Izákék otthonába is. Ebben az időben valószínűleg nagyon gyenge volt a Szlovák Egylet működése, mert ahogy lejegyezte Ruppeldt, ő és Ivan Stodola ügyvéd, néhány liptói szlovákkal egyetemben, kérték Morhácsot és Izákot, hogy próbáljanak valamit tenni az egylet újjáélesztése érdekében.

Ruppeldt naplójában anyagi helyzetéről is tesz említést. Keresetével elégedett volt, ám ha volt rá lehetősége, mindig vállalt lektori munkát is, ami havi járandósága kiegészítése mellett azért is volt hasznos, mert így módon gyakorolhatta német és angol nyelvtudását. Ezenkívül gyakorta publikált, nemcsak a Budapesten megjelenő szlovák nyelvű lapokban, de a Turócszentmártonban megjelenő *Národné Noviny* és a *Slovenské Pohľady* című lapokban is. Volt, hogy szlovákórákat adott, például Julius Weis zsidó ügyvédnek. Jövedelme így módon elegendő volt arra, hogy rendszeresen ebédelhessen Švehlánál (aki népszerű volt a pesti szlovákok körében: úgy is mint lelkes egyleti vezető vagy tag, és aki vendéglője egy helyiségét, ha úgy adódott, szívesen az egylet rendelkezésére bocsátotta), és arra is, hogy a pesti magyar színházak és az Opera előadásait is megtekinthesse.

Ruppeldt művelődéséhez, szabad idejének tartalmas eltöltéséhez hozzátartozott a budai és a pesti színházak előadásainak megtekintése is. Kultúrtörténeti jelentőséggel bír Ruppeldt naplójának bejegyzése az 1909-es évben megtekintett színházi előadásokról. Ruppeldt havonta legalább két-három előadást nézett meg, de például októberben látta a Nórát Ibsentől, Blaha Lujza főszereplésével a Piros Bugyelláris című darabot, Ohnet darabját, a Durand nénit, és egy alkalommal koncerten is volt. Az 1909-es év szeptembere és az 1910-es év júniusa között összesen hétszer volt koncerten, hatszor az Operában és tizenegyszer színházi előadáson. Egy alkalommal a Budai Dalárda programját is meghallgatta. A következő évben pedig Liszt Ferenc Krisztus című oratóriumának operai előadásáról tesz említést naplójában. A káplán olvasmányairól is beszámol. Kiderül, hogy a soproni gimnáziumban főleg Jókait olvasott, de Pesten inkább Mikszáth Kálmán regényeit és elbeszéléseit olvasta, főleg az azokban található szlovák motívumok miatt.

Ruppeldt két év után 1911. szeptember 3-án tartotta utolsó reggeli prédikációját a pesti szlovák evangélikus templom falai között. Juraj Janoška plébános már várta Liptószentmiklóson, ahová a segédlelkészt helyezték. Helyére Janko Jančí került, aki két évvel alatta, szintén Sopronban végezte a teológiát. A káplán szinte óráról órára dokumentálta Pesten tartózkodásának utolsó napját. Miután elbúcsúzott gyülekezetétől és elköszönt híveitől, elintézett néhány dolgot és este elbúcsúzott Mišuráéktól. Másnap Izákékhoz ment, ahol kellemesen elbeszélgettek, zongoráztak, majd a Várban beült a Parlament ülésére. Később megtekintette a Nemzeti Képtár és a Szépművészeti Múzeum kiállításait. Este pedig az Operában Richard Strauss Rózsalovagját nézte meg barátaival. Vele volt régi jó barátja, Juraj Slávik is.

Ugyanilyen pontossággal jegyezte föl ugyanazon év november eleji két-napos budapesti látogatásának momentumait is. Megemlíti, mely családokat látogatott meg Pesten, Budán és Újpesten, és hogy kivel találkozott a *Slovens-*

ký Týždenník szerkesztőségében. Természetesen a Szlovák Egyletbe sem felejtett el benézni. Elment az Operába, majd Ivan Stodolával a Magyar Otthon nevezetű kávéházba, járt a Szent István Kórházban (orrsövényferdülése miatt), és mielőtt este tízkor a vonatra szállt, ellátogatott a Morhács, Mišura és Bancík családokhoz. Ruppeldt valójában évente legalább kétszer-háromszor látogatott el Budapestre, ahol volt, hogy egy egész hetet is eltöltött. A baráti kapcsolatok ápolásán, s a szlovák szerkesztőség és egylet meglátogatásán túl a saját szellemi feltöltődését is igen fontosnak tartotta. Az Opera vagy a Szépművészeti Múzeum meglátogatására sűrű programjai közepette is mindig szakított időt. A „Népoperában” 1912-ben Beethoven IX. szimfóniáját adták elő, és Kienzel Forradalmi szerelem című operáját is játszották ekkor. A Lónyai úton helyet kapó Keresztény Ifjúság Körében találkozott régi kollégáival, soproni iskoltársaival, akikkel az egyházi és vallási életéről folytattak eszmecserét.

Fedor Ruppeldt szlovák káplán és publicista minden bizonnyal széles látókörű, művelt és szívesen barátkozó fiatalember volt, s talán éppen ezért volt kiterjedt az ismeretségi köre, s ezért élt színes társasági életet a Monarchia Budapestjén. A kortörténeti és kultúrtörténeti jelentőségű ruppeldti napló betekintést enged nemcsak a 20. század elején, Budapestén élő (ha csak rövid ideig) vagy több ízben a fővárosba látogató Ruppeldt életébe, családi és közösségi kapcsolataiba, hanem fókuszálva Józsefváros szlovák közösségére, megjelennek azok a szlovák származású polgári elitet képviselő személyek, akik nemegyszer fontos mozgatórugói voltak az akkori szlovák közösség életének. A szlovák etnikai jelenlét fontos politikai és kulturális színtere kétségkívül a Józsefváros volt, pontosabban a Kerepesi úton található szlovák evangélikus templom és a Mária Terézia (ma Horváth Mihály) téri katolikus templom, és azoknak környéke, az ottani vendéglők és kávézók és a szlovák egyesületek eseményei.

Ruppeldt naplóján keresztül megtudhattuk, hogyan viszonyult a fiatal káplán a városhoz, hogyan használta ki a nagyváros adta lehetőségeket, és milyen kapcsolatban állt a közel 50-60 ezres fővárosi szlovák közösséggel és annak jeles képviselőivel. Természetesen sem ő, sem az itt munkát vállaló szlovákok nem éltek elszigetelten, elkülönülve, hanem kapcsolatban álltak környezetükkel, a többi etnikummal. Részt kértek és részt vállaltak a multikulturális főváros fejlődésében.

Fuhl Imre

Antihlet

Nincs mit!
Mit nincs?

Írni nincs mit!
Nincs mit írni?

Mégis írsz!
Írsz mégis?

Talán írok!
Írok talán?

Te tudod mit!
Mit tudod te?

Valamit tudsz!
Tudsz valamit?

Nincs mit!
Mit nincs?

Már

nyugodt vagyok már
leverték meddő lázadásaim
leverték lázmérőimet is
és karcsú tiniábrándjaim
mellbimbói sem nyílnak
fantáziám szivárványos rétjein

elfáradtak napjaim
hangulatom vidám húrjai
mind elhangolódtak
beesteledett a kedvem
és szomorú mindenmindegy-
-vállvonogatásaim is
belebénultak az unalomba

Szerelem

értelmetlen értelméd keresem
 a világtalan világban
 mely a saját képére teremtett
 hogy a két pólus vonzza
 és taszítsa egymást
 vergődöm a végletek között
 mert hiába tavaszodtunk ki
 csendesen
 az ősz költözött
 lelkünk kirabolt fészkeibe
 s a magányos együttléttel
 húsdarálóba dobtuk
 szívünket

Érzem az éjjelt

Álmaim kergetve rám talál az este.
 A sötétség elől nem menekülhetek.
 Műfények égnek a bevakolt égen,
 de én már látom, ó, én már érzem
 a reménytelen, fekete éjjelt.

Még emberek járnak az aszfaltutakon.
 Köztük a nagy célt keresem, kutatom.
 Szemünkben még ott él a nappalok fénye,
 de én már látom, ó, én már érzem
 a reménytelen, fekete éjjelt.

Vannak, kik hiszik a sötét éjszakát,
 s vannak, kik tudják, hogyan kell tovább.
 Én semmit sem tudok, és mindentől félek,
 mert én már látom, ó, én már érzem
 a reménytelen, fekete éjjelt.

Nem tudom, az Ember még hány évig élhet.
 Mikor lesz vége, ó, a mesének?
 A hétfejű sárkány álmomból felébreszt,
 és újra látom, ó, újra érzem
 a reménytelen, fekete éjjelt.

Állj ellen

állj ellen
csábító szemtüzeknek
félmeztelen varázsnak
szégyenkező szüzeknek
állj ellen
hűség- és szerelemhalálnak
állj ellent

mikor már rég
elkurvult
az ölelés

Együtt-egyedül

magányos éjszakáimon
lehúzza redőnyét az ég
s kialszanak a csillagok
magamban is
veled vagyok

Kormos Sándor

Karácsonyi ének

Refr.:

*Egyedül Ő, egyedül Ő,
Ő az, aki megszabadít
minden bajomtól,
egyedül csak Jézus Krisztus
az én szabadítóm.*

1.

Meg se rebben a szempillám,
hogy társaim zengő szelek,
nem az első eset immár,
hogy egyedül ünnepelek.

Refr.

2.

Mint egy betlehemes gyerek,
aki vigaszt hordoz árván,
egyszer én is útra kelek
zengő szelek havas szárnyán.

Refr.

3.

Mindenkinek énekelek
a világ Megváltójáról:
Megváltotta életemet,
megmentett az örök haláltól.

Refr.

Pilisszántó, 1974. december 24.

A szeretet nyelvén

Mottó:

*„Erről ismeri meg mindenki,
hogy az én tanítványaim vagytok,
ha egymást szeretni fogjátok.”*

(Jn 13:35)

A szeretet nyelvén szólok hozzátok,
ezen a nyelven beszélt Jézus is.
Az Ő követői ember-halászok,
nekik megmutatta a menny kapuit.

A szeretet nyelvén szólok hozzátok:
Krisztus és törvénye maga szeretet.
Az Ő követői örök barátok,
de legjobb barátjuk Isten Fia lett.

A szeretet nyelvén addig beszélek,
míg meg nem értitek: Isten szeretet.
Az Ő követői örök testvérek,
de legjobb testvérük Isten Fia lett.

A szeretet nyelvén szólok hozzátok:
Krisztus igazsága egyszerű és szép.
Soha nem változik, és nem fogja átok,
Isten népe pedig kiválasztott nép.

A szeretet nyelvén addig beszélek,
amíg meg nem újul gyarló szívünk, lelkünk,
amíg ki nem árad ránk a Szentlélek,
s Krisztus igazsága föl nem támad bennünk.

Pilisszántó, 2000. november 11–14.

Szívémben csillagok

Mottó:

*Dicsérjétek az Urat! Énekeljétek az Úrnak új énekét,
dicsérje őt a kegyesek gyülekezete!*

(Zsolt 149:1)

*Dicsérjétek őt, angyalai mind, dicsérjétek őt, minden ő serege!
Dicsérjétek őt: nap és hold, dicsérjétek őt mind: fényes csillagai!*
(Zsolt:148:2–3)

1.

Fenséges égi fény
szívémben úgy ragyog,
mint Isten szép egén
tündöklő csillagok.

Fenséges égi fény
lelkemben úgy ragyog,
mint égő szent remény,
mint fényes angyalok.

Refr.:

*Csillag-dús éjszakán
Hozzád száll hő imám,
trónodhoz vágyom én
mint egy hű fénysugár.*

*Csillag-dús éjszakán
hő vágyam csillagán
trónodhoz szállok én
irdatlan téren át.*

*

*Túl minden ősködön
tündöklők fényözön,
mennyei trón ragyog,
hárfának angyalok.*

*Háláról énekel a
száznegyvennégyezer,
azt zengik szüntelen,
eldőlt a küzdelem.*

2.

Irdatlan téren át
hallom az Úr szavát,
s megváltott győztesek
ujjongó himnuszát.

Megváltóm megtalált,
legyőzte a halált,
menny lesz az én honom,
békés, szent otthonom.
(Fine)

Refr.

Pilisszántó, 2005. június 23.

Készen áll a helyem

Mottó:

*És ha majd elmegyek és helyet készítek néktek,
ismét eljövök és magamhoz veszek titeket;
hogy a hol én vagyok, ti is ott legyetek.
(Jn 14:3)*

Ha egykor meghalok,
s ha lesz, ki eltemet,
síromra helyesen
írótok nevemet.

Véremmel írtam én
mindegyik versemet,
az élet hangjától
a föld is megremeg.

Az élet hatalmas,
elpusztíthatatlan,
verseim hangjában
életben maradtam.

Hulljanak testemre
véres, kemény rögök,
lassan elvéreztem,
de életem örök.

Erre Istentől is
ígéretet kaptam:
készen áll a helyem
a mennyei karban.

Pilisszántó, 2006. február 3.

65. születésnapomra

Mottó:

*„Isten megfogja kezünket, és segít, hogy
megragadjuk Krisztus istenségét,
és tökéletes jellemet öltsünk magunkra.”
(E. G. White: Jézus élete, 94. old.)*

Amikor én harcban álltam
mindenkivel, mindennel,
a lét és nemlét határánál
találkoztam Istennel.

Mikor mindent elvesztettem,
megtört szívvel kértem meg,
vessen véget életemnek,
vessen véget mindennek.

Ehelyett Ő háromszor is
megmentette az életem,
megmutatta, hogy az élet
a legnagyobb kegyelem.

Minden véges emberöltő
végtelen nagy jutalom,
mely engem is végigkísér
véges földi utamon.

Én is Tőled kaptam esélyt,
Uram, az örök életre,
megigazulni hit által és
átalakulni képedre.

Hogy így alkalmassá váljak
én is a mennyei életre,
hogy én is igényt tarthassak
a rég elvesztett Édenre.

Pilisszántó, 2006. április 10.

Juraj Dolnozemský

Így van ez

A nappalok rövidek
hosszúak az éjszakák
s te csak virrasztasz
a múlt csiripel füledbe
elfog a köhögés
tép a lelkiismeret
rád szakad minden fájdalom
fakul az identitás
ami tiéd volt
elmúlt már
az idő maga
veszi kezébe a rudat
morogsz káromkodszt
bár inkább imádkozni kéne...
őszülnek a csillagok
és szőkül a láthatár

A szavakhoz

A ti szívetek után megyek,
ó, nékem kedves nagyanak.
Szemem benneteket keres,
Ismert s ismeretlen anyókák.

Követem a szavak nyomát,
szlovák utunkon lépkedek.
Hallom a múltnak gyöngéd hangját,
nosza, vigyetek!

Szavaink, ti élő kincsek,
ajándékaink,
bennetek öltenek testet
törekvéseink.

Földjeim, gyertek,
szavakkal terítve az asztal.
Öltsünk magunkra tiszta inget
várakozó áhítattal...

Kötődés...

Kötődésem kettős
korhoz igazodik
az identitás –
Itt születtem
itt élek
két nyelven tanultam
két nyelven beszélek
ide is, oda is
kötődöm, tartozom
ugyanúgy álmodom!

Szlovákul szólított anyám,
magyar közegben is
dolgozott tégláégető
16 gyermekes
apai nagyapám!

Fát ültetett
s földet művelt,
a Monarchia hadseregében szolgált
három nyelven tudó
Budai Pál
anyai nagyapám!

Ez így együtt van velem
bármit teszek
bárhol vagyok
a túlélésért dolgozom
maradok és változom...

Ma ismét...

A ma ismét
szürkemarkúán fizet
mert az igazi tetteket
nem pótolja
az a tessék-lássék
ha már első lépés előtt
szürke a szándék!

Sokat ismételt szó is
 idővel kifakul,
 süketek előtt
 kifárad
 a magasra emelt ujj!
 Nemes cél
 mindig szilárdan áll,
 mint a kőből épült vár!

Imrich Fuhl fordításai

Attila... megkésett levél

Ott legbelül
 egy nagy titokban...

Mintha minden
 tegnap történt volna!

A megszólított idő is
 mélyen feszengve, ábrándozva
 csak bánatról szól ma!

Mint valami koncon,
 úgy vitatkoznak
 az elmúlásodon,
 a rejtélyes halálodon,
 én mégis rólad,
 rólad álmodom!

Például világít
 mulandó sorsban,
 tényben, fényben.
 Gyermeki ártatlanságod
 Szeretetért, igazságért, tiszteletért, megértésért pöröl!
 Ilyenkor kérdem: bennünk hol az igazi, a küzdő,
 a halandó ember...
 Mert célratörő kihívásokhoz
 gyáva az,
 aki – amikor kell,
 s aki ha kell –
 szólani sem mer!

A fájdalmakat...

a fájdalmakat
ott legbelül
igyekszünk
tisztába tenni
és kifürkészni,
hogy hol fészkel a lényeg
s hol bujkál a semmi!
Meghagyva a szónak
amit enyhíteni tud
s közben kordában
terelni a bűt.

Nem feledve azt,
ami megtiport
bár az idő
maga előtt görgeti
a szürke port!

Egyenlőtlen játék...

Játszunk a mesékkal
de néha
az eset fordítva történik
a mese játszik velünk
kíváncsiságból
könnybe lábad a szemünk
és megizzad a tenyerünk!

Hallgatagon
bámulunk a messzeségbe
az élet titkait
igyekszünk ellesni
– kifürkészni
már amennyire
ez a halandónak
sikerülhet...

Gregor Papuček

Výber z veselých epitafov

(Válogatás a vidám sírfeliratokból)

TU

**odpočíva
dobrý doktor Grob,
od povrchu na 200 centi.
Okolo neho všade samý hrob,
v nich ležia jeho
pacienti.**

**„Tu
odpočívam ja“-
čítaš mi z kríža
ty.
Kiež
by
som
čí
tal
ja,
a odpočíval ty.**

**Tu ležíme dvaja:
slovenská reč
a ja.
Hrob nám kryje
chrastie,
z reči tráva
rastie.**

Mnoho hrozna
zgniavil preš,
kým žil Jožko

Čerepeš.

Skôr než by sa
sem bol schoval,
preš mu dušu
vyprešoval
z tela
pri
kreh
ké
ho.
Pokoj
prešu jeho.

TU

ležíme dvaja:
môj dobrý psík a ja.
Stalo sa to, môj milučký,
verný psíček Gajar.

Tvrdu zimu sme prežili,
zmrzli sme až na jar.

*24.6.1938 - †6.4.2003

*1.04.1998 - †6.4.2003

Vyhý
 bať sa
 tejto
 †
 jame
 všetky triky márne sú:
 Kde raz hlava
 zhynúť musí,
 nohy
 j o
 u d
 Ø n
 t e
 a s
 m ú

Na
 krí
 ži
 sedím, strážim ho.
 Ne
 div
 sa,
 že
 ma
 nevidno.
 Bola som, ale
 už nie som žena.
 Som duša z tela
 vyzlečená.

Tótkomlói szálak

Rádióinterjú Gyivicsán Anna néprajzkutatóval

– *Egy nemzetiségi család, egy nemzetiségi közösség meghatározta-e az Ön sorsát eleve?*

– Azt mondhatnám, hogy teljes mértékben. Ezt talán az is meghatározta, hogy egy nagyon sajátos, jellegzetes dél-alföldi szlovák evangélikus közösségből származom, Tótkomlósról, amely – most már a kutatásaim is ezt bizonyítják – a szlovák kultúra megőrzésében, megújításában, az alkotás folyamatában az optimális szintet érte el. Főként hogyha összehasonlítjuk a többi dél-alföldi településsel vagy akár a Pest megyei szlovák nyelvszigetekkel. Ennek elsődlegesen az az oka, hogy mindig egy olyan település volt, amely gazdaságilag is, és kulturálisan is önellátó volt nagyon sokáig.

– *Miként alakult az oktatás ezen a településen?*

– Az oktatás az evangélikus egyházhoz tartozott, amelynek a liturgikus nyelve a régi cseh biblia nyelve volt. Sőt, régen a családi ünnepek nyelve is részben ez volt, és az iskolában is ezen a nyelven tanítottak. Csak nagyon lassan, az 1880-as, 1890-es években lépett be a magyar nyelv ebbe a közösségbe, de az is inkább csak periferiálisan. Ez a közösség keményen védte ezt a – mégiscsak törékeny – iskarendszert, de itt elsősorban mint evangélikus iskola tudta fenntartani magát, majd önellátóvá válni. Amikor az 1860-as években elkezdtek felülről, állami részről az al gimnáziumokat kiépíteni a mezővárosokban, amilyen típusú település Tótkomlós is volt, maga a közösség ezt elutasította. Először nagyon lelkesedtek az ilyen intézményért, mivelhogy magasabb színvonalú lett volna az oktatás, de mivel az „állami” kikötés az volt, hogy az iskola magyar nyelvű legyen, ekkor ezt még nem vállalták, féltve nyelvüket, kultúrájukat. Később pedig – amint azt a közösség tervezte – nem volt arra pénze, hogy az al gimnáziumot szlovák nyelvű intézményként létrehozzák.

– *Mi volt a helyzet a második világháború után?*

– Ekkor is sajátos és némiképp ellentmondásos fejlődés jellemezte szülőfalumat – mert csak 1993 óta város, amit nagyon nehezen tudok kimondani és elképzelni, hiszen valahogy erre a dél-alföldi településre a jó érzelmű falu elnevezés illik –, többszörösen is nagyon ambivalens helyzetbe került. Olyan település volt, amelynek amellett, hogy nyitott volt a saját környezete felé, legjobb gazdasági és – hogy úgy mondjam – emberi kapcsolatai Makóval voltak, az egyik „legmagyarabb” várossal. A makóiak reformátusok voltak, s gondolom, ez is szerepet játszott a két protestáns település kapcsolatában. Bár igaz, hogy ott volt közel Orosháza is mint evangélikus magyar település, s mégsem voltak annyira jók a kapcsolataik. Jó lenne egyszer választ adni ezekre a kérdésekre. Tótkomlós számára nagyon fontosak voltak e városközi kapcsolatok, hiszen ezek az emberi és gazdasági kapcsolatok meghatározták Tótkomlós mindennapjait is a nehéz 1950-es években. Akkor már lejátszódott a drámai fordulatoktól sem mentes szlovák–magyar lakosságcsere is, a két szomszéd nép történetét máig

megterhelő folyamat. Még mindig el kell számolnunk egymásnak azzal, hogy miként is történhetett embereknek ilyen embertelen mozgatása, amire a politika rákényszerítette ezeket a közösségeket. Sajnos, az én szülőfalumban is a szlovák családoknak több mint a fele áttelepült, önkéntes jelentkezés alapján. Az 1947–48-as lakosságcsere az egyik legnagyobb csapás volt erre a településre, hiszen közvetlenül előtte, 1945-ben a közösség az elsők között szervezte meg a szlovák iskolai oktatást, a szlovák adminisztrációt, mert azért a két világháború között az adminisztráció, az iskolák fokozatosan elmagyarosodtak. Akkor a polgári iskola magyar volt, az állami iskola magyar volt, ez már így volt az 1920-as évek végétől. Viszont ezt a későbbi (1945) folyamatot – amint arra utaltam – megtörte a szlovák–magyar lakosságcsere. Tótkomlós 1948-ig 12 ezres település volt, tehát elég nagy, tipikus dél-alföldi település, és a családoknak körülbelül fele elhagyta a közösséget, és helyette jóval kevesebb szlovákiai magyar család került Szlovákiából, katolikusok és evangélikusok egyaránt. Az a történeti paradoxon „játszódott le”, hogy az én rokonságom az alsószeli és felsőszeli magyar családok közé került, míg az alsószeli és felsőszeli magyarok a mi szomszédaink lettek. Szerencsére az emberek megtanultak egymással élni, erről rengeteget mesélhetnék, gyermekkori élményeimet, nagyon szomorúakat, tragikusokat is. Volt egy távoli rokonom, egy idős néni, akinek öt fia ment el a családjával, és amikor az utolsót kikísérte az állomásra, akkor leült egy ház küszöbére, nem is az övékére, mert oda már nem jutott el, és ahogy szoktuk mondani, meghasadt a szíve. Vagy egy magyar családnak a legidősebb tagja, a dédnagymama, aki a közvetlen szomszédunk volt, öngyilkos lett. Úgyhogy azóta azt mondom, hogy nem értem, miért nem alakult ki a politikának a felelőssége az ember iránt, mert ez, amit én ott átéltem, borzasztó volt. Persze voltak szép élményeim is. Például két forintért megvettem a szomszéd szlovákiai gyerek képes magyar bibliáját, a katolikus bibliáját, amire úgy kellett a nagyanyámtól a két forintot elkunyerálni, mert ő eretnek dolognak tartotta, hogy egy katolikus biblia kerül hozzánk, de ez megpecsételte a szomszéd magyar gyerekekkel a barátságomat. Igaz, azt kell mondanom, hogy azelőtt sem éltünk tiszta szlovák nyelvi környezetben, az 1930-as évek derekától, amikor az én szüleim összeházasodtak, már vegyes házasságok is voltak: elsősorban magyar evangélikus és szlovák evangélikus, de magyar református és szlovák evangélikus párosításban; s ott, ahol az anya magyar volt, ott legtöbbször a gyerekek már magyarul beszéltek. Úgyhogy a játék nagyjából úgy zajlott, hogy a magyar vagy vegyes családból származó lánybarátnőim magyarul beszéltek, én pedig szlovákul hozzájuk. Úgy emlékszem, hogy ezt valahogy olyan tiszta gyermeki lélekkel ösztönösen átérteltük, és nem is emlékszem, hogy miért és miképpen értettük egymást. Ezt néha a hallgatóimnak is szoktam mondani, amikor kétnyelvű kultúráról tanítok, s az „ösztönös világ” szerepéről ezekben a jelenségekben. Természetes volt, hogy az egyik kultúrára ráépül a másik kultúra. Azt hiszem, hogy ezek a gyermekkori élmények, meg hát a szlovák anyanyelvű iskolák is, amelyeknek tanulója voltam, hozzájárultak ahhoz, hogy én megmaradtam kutatóként is és értelmiségiként is ezen a területen.

– *Érdekes, hogy mégsem annak a vidéknek lett a kutatója, hanem a Duna-Tisza közti szlovák nyelvszigetek és a pilisi katolikus szlovákok felé fordult a figyelme.*

– Ennek sokfajta magyarázata van. Van egy személyes is. Az a régió, ahonnan én származom, Békés megye, Csongrád megyének egy része mindig is a kutatók szeme előtt volt. Többek között már a 19. sz.-ban Haán Lajos vagy előtte Vallaszký Pál (Pavel Valaský), aki a 18. században összeírta az egész magyarországi területnek az irodalmi jelenségeit, aki a szülőfalumban volt evangélikus lelkész. Ő sok mindent leírt abból, amit személyesen tapasztalt a családokról, a vidékről, és ez ösztönözte később Haán Lajost is, aki békéscsabai evangélikus lelkész volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Bél Mátyás életútjának a feldolgozója, a németországi egyetemeken tanuló magyarországi diákok összeírója, és természetesen a közvetlen környezetnek, a dél-alföldi szlovákok történetének és kultúrájának a leírója mind a két nyelven, magyarul és szlovákul. Napjainkban s az utóbbi három évtizedben Krupa András, jeles néprajzkutató – maga is Békés megyei származék – és több Békés megyei történész is sok mindent gyűjtött, kiadott. Tótkomlósnak külön kitűnő helytörténeti köre van, amatőr néprajzosok, akik szinte az egész települést feldolgozták, feltárták. Úgyhogy úgy éreztem, hogy nekem egy új területet kell keresnem. Természetesen azért nem lettem hűtlen a saját szülőfalumhoz, sem pedig Békéscsabához, amely mindmáig központja elsősorban a dél-alföldi szlovák kultúrának. Feldolgoztam az etnikai jellegüket, a kultúraváltozást, elsősorban e változások törvényszerűségeit kutatva, de a konkrét kutatási területem tényleg a Duna–Tisza köze (főként Kiskőrös) és a katolikus szlovák közösségek a Pilisben. Nem maradt ki ebből a kutatásból Kiskőrös mellett a szlovák evangélikusság egy másik fellelővárájának kutatása, Nyíregyháza sem. A katolikus szlovákság kutatásában szerepet játszott talán az is, hogy én olyan élménnyel léptem a világba, amit az ember talán ösztönösen él át: hogy a magyarországi szlovákok, főleg a dél-alföldi szlovák evangélikusok az igazi szlovákok, ami azon kívül van, az nem az igazi szlovákság. Apai nagyanyám, aki nagyon erősen lutheránus volt, és akitől elsajátítottam a házi áhítatosságot, megtanultam olvasni a nagyon nehéz gót betűs és cseh nyelvű bibliát, el nem tudta volna képzelni, hogy szlovák ember katolikus is lehet. Amikor elmondtam neki, hogy bizony Békéscsabán a szlovák gimnáziumba járnak katolikus szlovák gyerekek, azt mondta, hogy ez nem lehet igaz, és neki ilyesmit ne mondjak. Ebben a szemléletben az is benne van, hogy rajtunk kívül igazán nincs más, magunkra vagyunk utalva. Szembe kellett nézni ennek az irrealitásával. Amikor 1948-ban létrejött a szlovák szövetség, valami új folyamat is megkezdődött. Talán nem sértődnek meg a dél-alföldi szlovákok, amikor kimondom, bizony megvan a hajlamuk a teljes önállóságra, elszeparálódásra a többi magyarországi szlovák nyelvszigettől, tehát a Nógrád, Heves megyei, Mátra, Bükk területén, Zemplénben élő szlovákságtól, és a Duna–Tisza között élő szlovákságtól is. Érdekes, még a kiskőrösi evangélikus szlovákságról is alig vettek tudomást. Ez ma már szerencsére megváltozott. Az volt a célom a kutatási hely megválasztásával, hogy kicsit ezáltal is hozzájáruljak egy kulturális egységhez, annak megteremtéséhez, ami nagyon fontos egy ilyen kis létszámú, szétszórtan élő nemzetiségnél. Gondolom, hogy ehhez hozzá is járultam, bár ez a törekvésem, ez a küzdelem még nem fejeződött be. Kritikát is kaptam azért, hogy a Dél-Alföldről áttettem a tevékenységemet erre a területre, de ez nemcsak tudományos feladat, hanem van egy célja is: az integrációt fenntartani, és egy kicsit kölcsönösen megismerni egymás kultúráját.

Ez a törekvés számomra 30, majdnem 40 évet jelentett. Az 1990-es években néhány évig a Magyarországi Szlovákok Szövetségének elnöke voltam, és ott is ezen az integráción dolgoztam. Ma már természetes, hogy a szlovák közösségek egymást látogatják, ismerik egymás kultúráját, tudják, hogy az egyik más-képp beszél, mint a másik. Ma már nem okoz nehézséget, hogy egy dél-alföldi, közép-szlovák nyelvjárásban beszélő megértse a nyugat-szlovák nyelvjárásban beszélő piliscsévit vagy pilisszentkeresztit. Érzelmi, kulturális kapcsolat köti össze őket.

– *Találkozott ezzel a felfogással katolikus oldalon is?*

– Nem, azt hiszem, ennyire nem. Bár itt is erős a dél-alföldihez hasonló regionális tudat, például a pilisiekben, „mi, a pilisiek” – mondják büszkén, ami egy természetes folyamat, mert tudjuk a néprajzból vagy a kulturális antropológiából, hogy minél erősebb a regionális vagy a helyi tudat, annál inkább megmaradnak azok a gyökerek, akár úgy is, hogy nagyon tudatosan helyben építik a közösségüket, vagy akár úgy is, hogyha kilép valaki ebből a közösségből, nem szakad meg vele a kapcsolata. Az is bebizonyosodott kutatásaim során, hogy nem véletlen, hogy a dél-alföldi szlovákság köréből került ki a legerősebb hazai szlovák értelmiség. A Dél-Alföldön – és a magam életútját is ennek köszönhetem – optimális szlovák kulturális fejlődés következett be. A közösségeknek nemcsak népi kultúrájuk volt – egyébként ez viszonylag hamar felbomlott a dél-alföldi településeken –, hanem egyházi kultúrájuk, bár az nagyon kötődött egy sajátos nyelvhez és kultúrához, és megteremtődött a magas kultúra is, illetve állandóan voltak olyan tényezők, voltak olyan csatornák, amelyek közvetítették a szlovák polgári nemzeti kultúrát. A pilisi településeken például ez nem volt. Ott a legerősebb etnikai láncszem mindmáig a hagyományos kultúra. A pilisiek nagyrészt egyházi birtokokon éltek. Az etnikai zártság-nak köszönhetik, hogy megmaradt a hagyományuk, mert egyébként az iskoláik is, a templomi liturgia is fokozatosan elmagyarosodott. Szerencsére annyira erőteljesen érzelmi háttérű volt ez a népi kultúra, hogy még az 1970-es évek derekán is élt és létezett, s a közösségnek gyakran még napjainkban is nagyon fontos kommunikációs eszközévé vált.

– *Milyen kulturális modellek jellemzők az egyes szlovák nyelvterületekre?*

– Az előző gondolatból következik, hogy a pilisi települések voltak az utolsók, amelyek bekapcsolódtak a szlovák társadalmi és kulturális életbe, és hagyományőrző csoportok keletkeztek. 1975–80 között ott járva, természetes volt még, hogy vasárnap délután az utcán a fiatalabb és középkorú férfiak összekapaszkodva végigénekeltek a falut, ahogy azt nagyon régen is tehették, ezért is csak nagyon lassan jöttek létre a ma is fennálló pávakörök. Nógrád megyét Manga János és Zólyomi József, a balassagyarmati Palócmúzeum két volt igazgatója kutatásaiból ismerjük. Ott már az 1930-as, 40-es évek elején a fonókban magyar népdalokat énekeltek, alig énekeltek szlovákul, tehát ez a társadalmi szerepe a népdalnak teljesen megváltozott, negyven-ötven évvel korábban, mint például Pilisben. És hadd utaljak az evangélikus és a katolikus egyház szerepére a néphagyományban. Tudjuk azt a történelemből, hogy a katolikus egyház az évszázadok folyamán arra törekedett, hogy a néphagyományokat beépítse az egyházi szokásaiba, akár egy olyan pogány szokást is, mint a téltemetés, a szalmabábu-égetés. Ennek köszönhetően őrződött meg az

egyik valószínűleg még kora középkori szokás, a Júdás-járás és égetés szokása a Budapest közeli szlovák faluban, Tárnokon. Ezzel szemben az evangélikus egyház, amelyre azt mondják, hogy neki köszönhető, hogy a szlovák evangélikusság megmaradt szlováknak is, nemcsak evangélikusnak, nagyon figyelt arra, hogy a népszokásokat, főleg azokat, amelyek egy kis pogány vonással is párosultak, irtsa, bírálja. Ezekben a falvakban is van néhány olyan kéziratos anyagunk vagy kiadott anyagunk is, ami arra vall, hogy a tanítók, az evangélikus lelkészek külön kampányt indítottak a „babonaságok” ellen. Így volt ez például a Duna–Tisza közti evangélikus Pilisben, ahol Michalko Pál (Pavel Michalko), a felvilágosult lelkész szemszögéből külön könyvet is írt arról, hogy milyen ártalmasak a pilisiek szokásai, gondolkodása. Ugyanígy viselkedett Szarvason Tessedik Sámuel is. Valószínű, hogy azért van az, hogy a katolikus településeken megmaradtak a legrégebbi szokások. Ráadásul a pilisi szlovák katolikus-ság magára volt utalva, mert az egyházi birtokokon nem volt saját gazdaságuk, saját pénzük a kultúrára, mint az evangélikus szlovákságnak. Azok viszonylag jómódúak voltak. Magyarországi viszonylatban is. Vonatkozik ez Békéscsabára, Mezőberényre, Szarvasra, Tótkomlóra. Olyan nagyobb parasztbirtokok voltak ezen a tájon, amivel a nemesek sem rendelkeztek. Szarvason háromszáz holdas parasztgazdaságok is voltak, Békéscsabán kétszáz holdas, Tótkomlóson százötven holdas. A gazdagabb parasztsok egy része, elsősorban a tótkomlósiak, épp az evangélikus egyház oldalán maradva, végül is szponzorai lettek a szlovák kultúrának. Ez viszont a dunántúli nagyon szegény katolikus falvakban, akik inkább béresei, kiszolgálói, jobbágysai voltak az egyházi birtokoknak, nem jöhetett számításba. Itt nem volt pénz, hogy saját intézményt, saját iskolát létesítsenek, vagy amatőr színházai legyenek, ahogy az Dél-Alföldön volt. Ez utóbbi az anyanyelvű kultúraápolás legcsodálatosabb dolga, ahol iparosemberek, parasztemberek színházat játszottak. Például az én szülőfalumba volt olyan időszak az 1930-as években, amikor négy amatőr színházi csoport volt. Csak szlovák színműveket játszottak, és nemcsak népszínműveket, hanem egykori modern avantgárd előadások is repertoáron voltak. Ezeket a környező szlovák településeken is játszották.

– *Mivel újra visszakanyarodott a szülőfalujához, ismét rákérdeznék személyes kapcsolatára, gyökereire, iskoláira.*

– A magyar kultúra ebben a szlovák kulturális aktivitásban is kapott helyet. Az én anyai nagyanyám, aki nagyon liberális gondolkodású volt, tehát éppen elmenttje az apai nagyanyámnak, mindent elolvasott, ami megjelent szlovákul, és sok mindent magyarul is. Persze novellákat, regényeket azért nem, de elment a 18 kilométernyire lévő Orosházára minden könyvnapra, amit megrendeztek. Így került a mi családunkba Móricz Zsigmondnak a Sáraranya dedikálva, amit talán 1940-ben vagy 41-ben az orosházi könyvnapon nagyanyám megvett, és dedikáltatta. Ez egy jelzésszerű valami számomra, modellértékű. Bár én csak tízéves koromig laktam Tótkomlóson, aztán elkerültünk a faluból édesapám munkája miatt Szatymazra, és ott természetesen magyarul kellett beszélni, de az iskolai hónapok alatt hol az egyik, hol a másik nagyanyámnál voltam, mert nem akartam kiszakadni, otthagyni a barátnőimet, tanárait, iskolatársaimat. Így jártam végig a tótkomlósi szlovák iskolát, amely hivatalosan állami iskolaként 1951-től működött, addig egyházi iskola volt, és már ott is szlovákul ok-

tattak, végképp elhagyva a cseh nyelvet. Azt már csak otthon a nagyszüleinktől tanultuk, de persze nem nagyon akartuk tanulni, egy elég nehéz nyelv egy csak szlovákul, és főként nyelvjárásban beszélő gyerekeknek, amely nyelv már az egyházi életben is mély traumát okozott. Mert a fiatalokban érzelmileg már nem volt meg az a mély vallási kötődés a cseh nyelvhez. Ez tehát már nagy változást hozott, és a magyar kultúra is természetessé vált számunkra, annak ellenére, hogy én ahhoz a generációhoz tartozom, amely még tiszta anyanyelvű szlovák iskolába járt Magyarországon, hiszen megvolt az egész általános iskolai hálózat, bár csak hat centrumban alakultak meg a szlovák iskolák kollégiumokkal; kollégium nélküli szlovák iskola csupán Tótkomlóson volt. Ez már önmagában is nagy csoda volt, hiszen a lakosságcsere után a gyereklétszám is a felére csökkent. Aztán a békéscsabai szlovák gimnáziumba mentem tovább, vagyis magam szlovák anyanyelvű iskolákban tanultam. Ezt azért hangsúlyozom, mert Magyarországon 1961-től fokozatosan kétnyelvűvé váltak az iskolák és a szlovák tanítóképző is. Budapesten volt egy remek tanítóképző korábban. Megint egy nagyon paradox dolgot mondok: az, hogy Magyarországon létrejöttek a szlovák iskolák, szlovák középiskolák – igaz, csak két helyen, de akkor is magas színvonalon –, a volt szlovákiai magyar pedagógusoknak köszönhető. Azoknak, akiknek vagy el kellett menekülniük Csehszlovákiából, vagy pedig hivatalosan kitelepítették őket. Ez a generáció, amely 1946–47-ben Magyarországon találta magát, magyar, szlovák vagy cseh pedagógiai főiskolát végzett a volt Csehszlovákiában. Nem maguktól lépték át a szlovák iskola kapuit, hanem az akkori magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium olyan rendeletet hozott, hogy aki közülük szlovákul tud, csak ezekben az intézményekben kap állást. Vagyis nagyon radikális lépéssel és ilyen ellentmondással valósították meg a hazai szlovák oktatást, hiszen Magyarországon 1948-ig nem volt szlovák pedagógusképzés. Magam nagyon nagy szeretettel tudok gondolni arra, hogy milyen kitűnő biológia-, matematika-, kémia tanárokat kaptunk, már az általános iskolában is, bár az én tanítóim fele tótkomlósi volt, főleg a gazdag és középgazdag családból mentek tanulni már 1945 előtt is. Ezeknek a tanároknak köszönhetem azt, hogy erre a pályára mentem. Már az általános iskolában is részt vettem Tótkomlós folklórjának és szokásainak gyűjtésében, leírásában. Igaz, hogy a gimnáziumból csillagászatra jelentkeztem, illetve a szegedi vegyészeti egyetemre. Aztán a véletlen szólt közbe; valaki rábeszélte a történelem szakra, amely mellé fölvettem a szlovák szakot is. Aztán a két szakból a néprajz felé kacsingattam, főleg a folklór felé, hiszen a szlovák kultúrában, és egyáltalán a kelet-közép-európai kultúrákban a hagyomány rendkívül fontos szerepet játszott a nemzeti kultúra fejlődésében. Ma is úgy tanítom a szlovák kultúrát és az irodalmat, hogy abban szerephez jut a folklór is, amit meg kell ismerni ahhoz, hogy a szlovák magas kultúrának a formai és tartalmi fejlődését megértsük.

*(Elhangzott 2006-ban a Kossuth Rádió
Aranyemberek című műsorában)
Riporter: Veres Emese Gyöngyvér*

A szerző kérésére meghagytuk az interjú eredeti élőnyelvi változatát (A szerk.)

Megtartó vagy összetartó erő-e ma a nyelv vagy a hagyomány – vagy a hovatarozás köteléke? Ezzel a kérdéssel fordultunk a szlovák nyelv érintettségében vagy teljességében élő művészekhez, kutatókhoz. Íme válaszaik.

A nemzetnek, annak kultúrájának megtartó ereje a nyelv.

A kulturális értékek globalizálásánál sokkal helytállóbbak azok a törekvések – a világ értékelésében is –, amelyek a nemzeti tradíciókra, sajátosságokra építenek.

A magyarságba asszimilálódott nemzetiségek eredetien termékenyítették meg a magyar kultúrát. Az anyanemzetből több évszázada kivált és magyar földön letelepedett emberek nyelvük és hagyományaik őrzése mellett összetartóak voltak, az idők folyamán mégis egybeolvadtak a befogadó nemzettel, és beszédük archaikus tájnyelvvé vált.

Az újabb és újabb generációk már jobban beszéltek a befogadó nemzet nyelvét, mint az anyanyelvüket a hovatarozás természetessége miatt.

Kialakult a kettős identitástudat, amikor az asszimilálódott nemzetiségek örömmel ápolják származásuk tradícióit, de anyanyelvükké a befogadó nemzet nyelve vált.

Így ma már nem nyelvi kérdés a nemzetiséghez való tartozás, hanem inkább érzelmi, ezért a hovatarozás nyelvi alapon történő feszegetése könnyen nacionalista felhangot kaphat.

Újra megtanulni a nyelvet viszont már több a nemzetiséghez való tartozás becsületénél, mivel a világban való tájékozódás elengedhetetlen követelménye.

Ezüst György

Honnan jöttél, mik a gyökereid? A szűkebb pátriára értve számomra mindig a forrást is jelenti. Nógrád megye–Salgótarján–Sámsonháza (nagyszüleim, szüleim szülőföldje). Ezek gyermekkorom helyszínei.

Én már második generációs diplomás vagyok. Apám még beszélt szlovákul, de az iskolában ezt kevésbé értékelték, s így engem nem köteleztek szlovák nyelvtanulásra. Passzív szókincsem van, elég sokat értek, de beszélni szinte semmit nem tudok.

Emberileg mégis a mai napig egy Sámsonházára összeállított koncertemből kapok, hiszen a koncertből nőtt ki először az a szándék, hogy a sámsonházi gyerekek javára, majd a Sámsonházáért Alapítvány létrejött! A mai napig ennek égisze alatt a Szlovák Napokat minden évben megrendezik.

Koncertanyagomból lemez lett, s majdnem minden nagyváros székesegyházában, dómokban elhangzott. Legutoljára a határon túlra, a nagyváradi bazilikába is eljutott.

Számomra ezt jelenti az a tudat, hogy honnan indultam, miben gyökerezett nagyszüleim s azok őseinek múltja, történelme.

Kukely Júlia

Ha a kérdés valamiféle lényegi megkülönböztetés, fontossági sorrend megállapítására kívánja ösztönözni a válaszadót, a felelet nem lesz egyértelműen fekete-fehér.

Fontosságát tekintve ugyanis mindhárom tényező tudaterősítő és megtartó erejű. A hagyományápolás jelentős része nem képzelhető el a nyelv ismerete és használata nélkül, így tehát a kettő – nem is beszélve most a szokás-, hiedelem- és a népviseleti hagyományokról – szorosan összefügg egymással. Mindkettőhöz igazán és erősen azonban az olyan ember kötődik, aki nem vesztette el kapcsolatát a nemzetiségi közösségével.

Jómagam, így hetvenegy évesen – felmérések, tapasztalatok és személyes bensőm által sugallt érzések alapján – úgy hiszem, hogy a legerősebb megtartó erő a közösséghez tartozás érzése.

Jakab Róbertné

Először a palimpszesztus-hasonlaltal akartam élni, amikor a nemzeti és nyelvi tudat jellegéről kérdezett a szerkesztőség, ám némi habozás után a pergamenre írt, majd róla eltávolított és újra ráírt szöveg(ek)et részben vagy egészben megőrző hártya helyett egy mai világunkhoz közelebb álló képpel szeretném megjeleníteni azt a fenomént, amit emberi tudatnak nevezünk, és amely kiiktathatatlan a kérdés megválaszolásából. Így kötöttem ki – inkább botcsinálta egyszerű fölhasználóként, semmint flott szakemberként – a számítógép lemezeinek nem túl költői, ám világunkban annál jelenvalóbb képénél, hogy ez legyen segítségemre annak megragadásában, amit kora gyermekkoromtól fogva tapasztaltam, amiben felnővekedtem. Talán szerencsétlenség, talán szerencse mindez, ám minden bizonnyal érdemes némi megfontolásra.

Amikor bekapcsolom a számítógépet, nálamnál a kezelésében jártasabb gyermekeimtől el tudván sajátítani néhány fogást, nem kis büszkeséggel jelentem, hogy képes vagyok megjeleníteni a „sajátgép” ikont, és mindig izgalommal és csodálattal tölt el a számos lemez és memória, amely rendelkezésemre áll ilyenkor. Választhatok a hajlékony és a merev között, a benti és kinti között, hozzácsatlakoztathatok továbbiakat stb. És minél bonyolultabb a kapcsolat, annál hatékonyabban szolgál nekem.

Kora gyermekkorom magyar nyelvű eszmélődését az ország északkeleti csücskében, Kazinczy pátriájában mindig is árnyalta, ha apámmal szülőfalujába tettünk látogatást. Ilyenkor mindig elcsodálkoztam, nagyszüleim milyen nehézkesen formálták ajkukon a magyar szavakat, míg a ruszin dialektust természetesen pergő gyorsasággal használták mindennapi életükben. Ekkortól fogva számítom azt, hogy tudatom komputeréhez csatlakozott egy külső, egyelőre még érthetetlen törvényszerűségeknek engedelmeskedő nagyapai-nagyanyai nyelv és tudat. Néhány év múltán ez újabb egységgel bővült, amikor a szlovák iskola diákjaként – ezzel kapcsolatban némi magyarázattal tartozom: a kor szellemében még a legkisebbek is a náluk még kisebbek bekebelezésén fáradoztak, úgyhogy a néhány ruszin falut a szlovák nemzetiségi szervezet és oktatás nyelte le –, nos, szlovák iskolásként én magam kerültem nagyszüleimhez hasonló helyzetbe, amikor e furcsa szláv nyelv szavainak hangalakjaival

küszködtem. Ezt a korántsem egyszerű nyelvi és tudati helyzetet a félig brassói szász családból származó anyai tudat komplikálta tovább, amelynek eredményeként első tudatos és önálló gimnáziumi cselekedetemként beiratkoztam a Fáklya-klub kihelyezett német nyelvtanfolyamára – mindvégig azzal az elszánt céllal, hogy egyszer majd szót értek a Heidelberg közelében élő tantékkal. (Érre huszonöt évvel később került sor, egyetlenegy alkalommal, de megérte.)

A nyelvi és nemzeti önazonosság-tudat tehát, amelyre ily módon részben akaratlanul, részben akarattal szert tettem, csak a palimpszesztus vagy a sokféle memóriával, háttérrel, lemezzel rendelkező számítógép hasonlatával írható le. Arról, hogy mindez hogyan befolyásolta a személyes fejlődésemet, melyek voltak a hátrányai és előnyei, helyhiány miatt nem ildomos szólnom. De hogy magyarként, szlovákként, németként, ruszinként, ha tetszik, lehet élni, ha többféle nyelvben, kultúrában, tudatban való beágyazottsággal képes az ember létezni, arra élő példával szolgálhatok. Ennek az egésznek így, együtt van meg a bája és igazsága. Bármiféle megcsonkítása, rombolása csak személyiség-roncsolás árán volna lehetséges. Visszafelé nem vezet út. Egyvalami azonban elképzelhető még: *újabb* egységekkel való bővítése.

Kiss Szemán Róbert

A közösségképző identitások összetevői egyénenként és generációnként is változnak. A múlt század elején eme egyéni és közös identitások alapját a társadalmi hovatartozás mellett a közös nyelv, a közös hagyomány, illetve az egy régióban való jelenlét képezte. A nagyobb közösségen – nemzet, állampolgárok összessége – belül a kisebb egységek, kisebb társadalmi csoportok ezek szellemében szerveződtek. Meghatározó jelentősége elsősorban a közös nyelvnek volt, tekintve, hogy a közös kultúra, közös hagyományok csak olyan közösségekben alakulhattak ki, amelynek tagjai képesek voltak megérteni egymást, gondolataikat megosztani egymással.

A nemzetállamok egységesítési törekvései az idők során először és koncentráltan éppen ezért a nyelveket, a nemzetállamon belül kisebbségben maradt közösségek nyelvét támadták és támadják. Elsősorban az állam által ellenőrzött területeken, mint például az oktatás és – paradox módon – az egyházi élet. E két komponensen keresztül jut el a legkönnyebben az állam, a központosító, egységesítő politika a családi nyelvhasználatig, annak befolyásolásáig.

Magyarországon ez a folyamat a két világháború közötti időszakban játszódott le. Domináns nyelvvé az ország valamennyi közösségében a magyar nyelv vált. A történelmi kisebbségek közéletéből eredeti nyelvjárásaik eltűnőben vannak, így valóban helyénvaló a kérdés, képes-e még egyáltalán befolyásolni a nyelv az egyén hovatartozását, illetőleg meghatározó eleme-e az egyéni identitásnak a nyelv, amelyet kizárólagosan vagy legalábbis domináns módon használ. Kérdéses továbbá az is, hogy a hagyományok, a közös tradíciók ismerete, adott esetben részbeni gyakorlása képes-e betölteni azt a közösségképző szerepet, amelyet korábban a nyelv és a hagyományok közösen játszottak.

A 2001. évi népszámlálás során furcsa jelenséget figyelhattunk meg. Az önmagukat egy-egy kisebbséghez tartozónak vallók száma nagymértékben meg-

haladta az egyes kisebbségi nyelveket anyanyelvüknek tekintők számát, illetve a kisebbségi kultúrákhoz kötődő egyének száma mindkét említett mutatónál magasabb volt. Ez egyrészt arról tanúskodik, hogy a nyelvvesztés felgyorsult, lényegében a befejezés fázisába érkezett, ugyanakkor – ez talán a rendszerváltást követő (politikai) identitásválság eredménye – az egyes kisebbségi közösségekből származók keresik a visszautat, alapot keresnek saját identitásuknak, és ezt a legkönnyebben szüleik, nagyszüleik identitásában, kultúrájában, hagyományaiban találják meg.

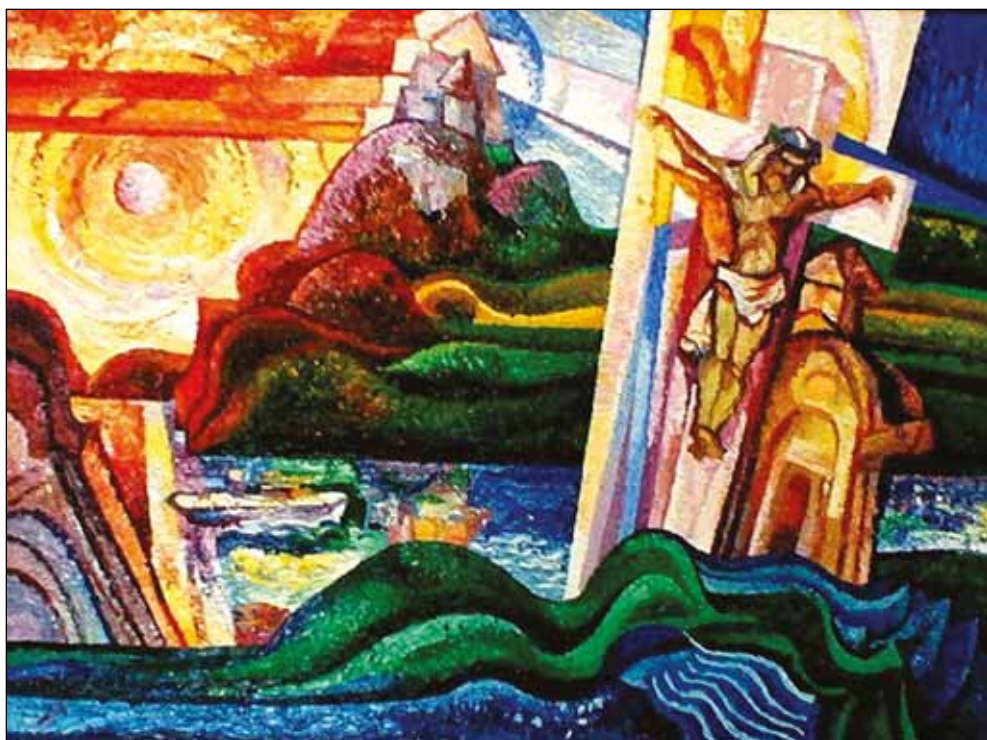
E jelenség kialakulása részben egybeesik a kisebbségi önkormányzatiság megjelenésével. Kisebbségi önkormányzatok, átvéve a korábban alakult, korábban aktív, ám az idők során lendületüket veszített kisebbségi egyesületek, szervezetek közösségépítő szerepét, elsősorban olyan településeken alakultak, amelyeken egy-egy közösség korábban jellemzően jelen volt, illetve amelyeken a kisebbség kultúrája, nyelve, egyházi és családi hagyományai nem ismeretlenek. A kisebbségi önkormányzatok lehetőségei a közösségek szervezésére, aktivizálására korlátozott anyagi lehetőségeik ellenére is jócskán meghaladják a korábbi önszerveződésekét, így szélesebb körben képesek eljutni a közösséget alkotó, annak szűkebb magjához, illetve szélesebb bázisához tartozó személyekhez. Összefogásuk céljával rendszeres hagyományápoló rendezvényeket tartanak, amelyek keretében a kisebbségi nyelv ugyan megjelenik, ám azok számára is érthetőek az ott történtek, akik ezt a nyelvet már nem értik. Elsősorban ilyen rendezvényeken találkozhatunk a kisebbség nyelvén énekelő, szavaló előadókkal, akik azonban már egymás közötti kommunikációra nem használják a kisebbségi nyelvet. Közös csoport- és közösségképző alapjuk a közösségi kultúra, a hagyományok.

Ezzel lényegében meg is válaszoltam a címben feltett kérdést. A kisebbségek körében általános érvényű, hogy a nyelv mint a közösségi hovatartozás ismérve szinte teljesen a háttérbe szorult, kivéve egy egyre szűkebb, jórészt értelmiségi, illetve idősebb korú, folyamatosan fogyó réteget, amivel párhuzamosan megnőtt a jelentősége a hagyományok ápolásának, a kultúrához, elsősorban annak népi rétegeihez való kötődésnek.

Nem tudhatjuk azonban, hogyan hat a modern kultúra a magukat ma még kisebbségi közösségekhez tartozók jövőjére. Kérdéses, hogy az archaikus népi kultúra, az évszázados hagyományok egyáltalán mennyire maradhatnak fenn egy olyan közösségben, amely nyelvén, modern kultúrájában már egy más nyelvű közösséghez tartozik. Véleményem szerint a mai kettős kötődés, amelyben az egyén még kapcsolódik egy inkább már csak nyomokban ismert kultúrához, az azt hordozó közösséghez, emellett pedig a napi kulturális igényeit javarészt már nem ebből a nyelvi és kulturális közegből elégíti ki, néhány évtized múltán teljes egészében eltűnik. A kérdés csupán az, mi váltja majd fel: kizárólagosan az átvett, a környező többség nyelvén megélt kultúra, vagy egy globális, teljességgel idegen nyelvű és hagyományú modern civilizációs kötődés, amely már megtagadja a hagyományait, elszakad eredeti nyelvétől, és felolvad a nagyobb egységhez való tartozás mámorában.

Paulik Antal

MUSTÓ JÁNOS
FESTMÉNYEI

VÁRKONYI JÁNOS
TRANOSCIUS CSENDÉLET

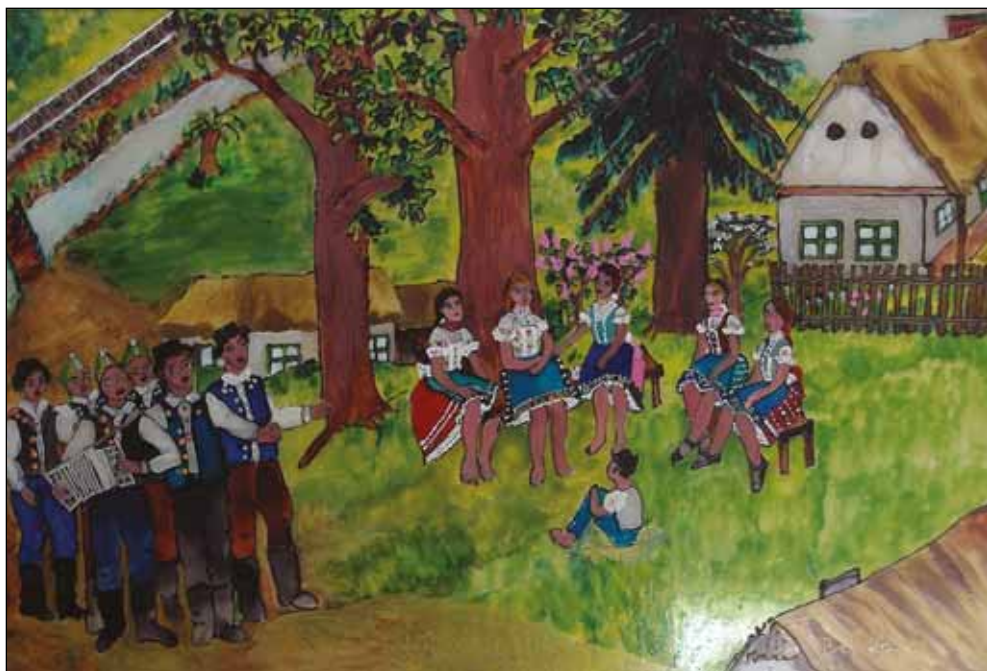
EZÜST GYÖRGY
ETŰD VÖRÖSBÉN

LUKOVICZKY ENDRE
FESTMÉNYEI

CSAREJS JÁNOSNÉ HRABOVSZKI ILONA
A MI UTCÁNK • DINYESZEDÉS

BERÉNYINÉ LAMI MÓNICA
ÜVEGFESTMÉNYEI

ZSOLNAI MIHÁLY
FASZOBRAI

Lami István

Zarándokúton

Régen nálunk a magukra valamit is adó családok nem engedték meg utódaiknak, hogy a falu ranglistáján lejjebb csússzanak. Ennek eszköze volt a házasságok szabályozása. Amikor eljött annak az ideje, a fiuknak megmondták odahaza, hogy kit vehet el, és kit nem vehet el feleségül. A lánynak úgyszintén megmondták, hogy kihez mehet, és kihez nem mehet férjhez. Szerelmi házasságok ezért inkább csak a szegényebb családoknál kötöttek. A szerelem a szülők akaratától független érzés, s az bizony sok bonyodalmat okozott ott, ahol azt tiltották. Ilyen esetet mondott el nekem egy ismerős asszony a saját életéből.

Volt egy barátnőm – kezdte történetét –, akire ha egy férfi kedvesen rámosolygott, akár már le is feküdt volna vele. Sok férfival volt dolga, mindegyikről volt kedves emléke. Én az ilyet soha nem tudtam megérteni. Nekem mindössze két férfi volt az életemben. Az egyik, akit kislánykorom óta öregségemig szerettem, a másik volt a férjem. A házunk közös telken épült a nagyapám testvéröccsével. Az épületeink két utcára néztek, de a kertünk közös volt. És volt egy nálamnál valamivel idősebb fiúunokájuk. Én egyedüli kislány voltam, a környékünkön sehol nem volt velem egykorú lány. Ezért én mindig az unokatestvéremmel és az ő barátaival szoktam játszani. Legjobb barátja volt a Bencsik Pali, aki közel lakott mihozzánk. Ebbe a Paliba én gyereklányként beleszerettem. A legszívesebben mindig vele lettem volna. Már iskolások voltunk. A tanítás után délutánonként, ha a Pali megjelent az utcán, én intettem neki, és máris mentünk unokatestvéremékhez játszani. Így teltek el az iskolás évek. Ahogyan nőttünk, úgy nőtt velünk az egymás iránti vonzódás. Paliék új házat építettek, de egészen befejezni nem tudták, ahhoz nem volt elég pénzük. Így a tűzfalra sem tellett. Padlásterük nyitva volt, az utcáról be lehetett látni. A szüleim hamar észrevették, hogy a Palihoz vonzodom. Apja fuvaros volt. Egy lóval fuvarozott, de az nem sok hasznot hozott nekik. A szegény fuvaros lova is szegény, gyenge ló volt, kilátszottak a bordái. Az én apám jó hírben lévő gazdaember volt, s bizony a szegény fuvaros fiát nagyon nem szívelte. De még nálánál is kevésbé szívelte őt a nagyanyám, aki büszke, gúnyolódó asszony volt.

– Mit akarsz te azzal a Bencsik Palival? Még azt a tűzfalat sem képesek megcsináltatni a házukon. Innen látni, hogy a macskák hogyan bagzanak a padlásukon – tette nekem a szemrehányást.

A szüleim tiltani kezdték, hogy találkozzunk. Nekünk pedig megvolt a gyerekkori szokásunk. Ha megláttam őt az utcán, intettem neki, és már indultunk is a barátjáiékhöz. Ha nem volt odahaza, az nem zavart minket. Az istállójuk szénahányóján felmentünk a padlásukra és ott szerelmeskedünk. Ezek előbb csak ártatlan játékok voltak. Később aztán hozzám is nyúlt. Egy bizonyos határon túl azonban soha nem mentünk. Én boldog voltam és nagyon jól éreztem magam a Pali mellett.

Már a legszebb lány éveimet éltem, amikor egyszer így szólt anyám:

– Itt az ideje, férjhez kell menned. Bágyon Feri tisztességes, dolgos fiatal-ember, a családjuk is olyan. Éppen hozzád való. Hozzámegy feleségül.

Én megszédültem, forgott velem a világ. A szüleink azonban már mindent megbeszéltek. Ferenc hozzánk kezdett járni. Én kedves, udvarias voltam vele, de a Palival továbbra is találkoztunk. Ferencsel az eljegyzésünk is megtörtént, közeledett az esküvő napja. Gyónni mentem. A plébános úrnak meggyóntam, hogy más férfit szeretek, és hogy titokban találkozunk. A plébános úr azt mondta:

– Lányom, sokat imádkozzál, a szerelem majd elmúlik. Itt van Mária neve napja. A búcsúsokkal elmegy Vácra a hét kápolnához vezetelni. Így elnyered bűneid bocsánatát.

Szép szeptember eleji szombat délután volt, amikor asszonyokból, lányokból és néhány nagyobb iskolás fiúból álló kis processzió elindult Vácra, a Mária-napi búcsúba. A plébános és két ministráns fiú alkalomhoz illően harangszó mellett kikísérték őket a falu széléig. A zarándoklók teli torokból énekeltek:

– Máriát dicsérni, / hívek, jöjjetek!
Mert ő fogja kérni / fiát értetek.
Üdvözlégy, Mária, / mondja minden hív,
Áldott légy, Mária, / nyelv mondja és szív.

A zarándoklók közt én is ott voltam. Palinak erről nem kellett volna tudnia. Ilyenkor az volt a szokás, hogy ahol a búcsúsok menete elhaladt, a harangszóra az emberek kijöttek házaikból processziót nézni. Pali is kint volt a kiskapujukban. Így észrevette, hogy én is közöttük vagyok. Az erdők közt, a húsz kilométeres földúton gyalogolva énekelünk és rózsafüzért imádkoztunk. A zarándokút Vácon a hét kápolnánál ért véget. Az éjszakát a templomban, térden állva, imádkozással kellett átvirrasztani. A fiatalok azonban már éjfél táján nyitott szemmel aludtak.

Én arra ébredtem fel, hogy valaki a vállamra tette a kezét. A Pali volt. Intett, hogy keljek fel, és kövessem. Szótlanul mentünk ki a templomból. A közeli Duna-parthoz vezetett. Szép csillagos volt az éjszaka. Volt ott egy kis szénaboglya, arra fektetett le. Aztán csókolt, simogatta a testemet. Én megfeledkeztem a templomról, lánytársaimról, bűnbocsánatról, az egész világról. Palit hagytam, hogy tegye, amihez kedve van. Én már a mennyországban éreztem magam. Nem tudom, meddig tartott. Csak azt vettem észre, hogy vérzek. Akkor vesztettem el a szüzességemet. Lementem a Dunához megmosakodni. Aztán Pali visszakísért a templomig. A mieink valamennyien aludtak. Senki nem vette észre azt sem, amikor elmentem, azt sem, amikor visszatértem. Azt a Duna-parti éjszakát egész életemben soha nem tudtam elfelejteni. Amikor a vőlegényem mellett ott álltam az oltárnál és az eskető pap kérdezte a súlyos szavakat: „Esküszöl az élő Istenre, hogy szeretni fogod holtodig-holtáig”, én a Palira gondoltam. Mintha ő állt volna mellettem. Így nyugodt lelkiismerettel mondtam, hogy „Igen, szeretem!” A jó Isten bizonyára megbocsát nekem. Hisz én tulajdonképpen nem hazudtam. Ő jól tudja, hogy Palit kislánykorom óta szerettem. Arról, hogy a szüleim máshoz adtak férjhez, nem én tehettem.

Az életünk Ferencsel sem jobb, sem rosszabb nem volt, mint sok más házám hasonló házaspáré. Pali soha többé nem jött utánam. Pedig én azután is mindig csak őt szerettem. Ha véletlenül találkoztunk vagy a közelébe kerültem, az egész testem bizsergett. Biztosan tudta, érezte. Ő is megnősült. Jól kereső szakmunkás lett belőle, életük ezért jobbra fordult. Amikor a faluban már senki nem tartott nagyobb háziállatokat, ő két csikót, hintót vásárolt, és esténként végighintózott velük a falun. Ezt bizonyára a szegény éveire való emlékei felejtésére cselekedte. Nekem egyszer sem adott alkalmat arra, hogy megkérdezzem, milyen emlékeket őriz kettőnk kapcsolatáról. De ő itt él a szívemben és az egyetlen fiamban, melynek ő volt az apja.

Szülőföldről

Az őszi folyamán egy forgatócsoport keresett fel, akik filmet készítettek a Galga és a Zagyva vidékéről. Azt kérdezték tőlem, fogalmazzam meg, mit jelent számomra a Galga. Így válaszoltam: megéltem mellette nyolcvan évet, de azon még eddig soha nem gondolkodtam. Pedig harminc évig naponta ingáztam Püspökháza és Budapest között, mivel munkahelyem a fővároshoz, lakhelyem Püspökháza-hoz kötött. Feltettem magamnak a kérdést: valóban mit is jelent számomra a Galga és az egész vidéke?

Nos, a Galga szerintem sem nem patak, sem nem folyó. Nevezhetném inkább folyócskának. Hogy miért? Hosszát tekintve 58 kilométerével Galgagutától Jászfényszaruig, ahol összefolyik a Zagyvával, két régiót köt össze. Ezért a pataknál nagyobb. Ám a folyó a mellette élő emberek életmódját döntő módon meghatározza. Lehet rajta csónakázni, vizében lehet halászni, lehet rá idegenforgalmat szervezni stb. A Galga ilyen lehetőséget nem nyújt. De mi az, amit ad?

Felső szakaszának jobb oldalán rétek, dús legelők zöldellenek. Az ott lakók kaszállhatták, rajtuk állataikat legeltethették. A réteken túl gabona és takarmányfélék termesztéséhez jól termő szántóföldek terjeszkednek. Bal oldalán a Cserhát hegység lankadó vonulata adja szépségét. A Galga alsó szakaszán a vidéke észrevétlenül beleolvad a nagy magyar Alföldbe. Ott, ameddig a szem ellát, szakszerűen megművelt, öntözött kertek gazdagítják az ott lakókat. Zöld-ségféléikkel hozzájárulnak Budapest ellátásához.

A Galga azonban számomra ennél is többet jelent. Annak a tájnak a jelképét, amelybe beleszülettem, a nagyvilágnak azt a részét, amelyben otthon érzem magam. Gyermekként a „Babina lúka” (Nagyanyó rétjén) kislibákat őriztünk. Szárazak voltak a nyarak. A Galgán alig volt annyi víz, amennyi a libáink itatásához kellett. Kis libapásztorok, a Galgán gátat építettünk, ahol akkora víz gyűlt össze, hogy fürödhettünk benne. Mi fiúk meztelenül fürödtünk, a lányok a parton ülve gyermekláncfűből koszorút fontak és néztek bennünket. Mi pajzánkodtunk: „Utolsó bukásom, kapd be a tojásom”, aztán a víz alá buktunk. Voltak esős évjáratok is. Olyankor a Galga kilépett a medréből, és elöntötte a falunk alsó részét. Templomunkban és iskolánkban derékig ért a víz.

Mit mondhatnék a Galga menti falvak közös kultúrájáról, melynek felső részén többségben szlovákok, alsó részén többségben magyarok laktak?

Galgagyörkön tél végén a lányok nagy láncban összefogódzva végigénekeltek-táncolták a falut:

Te Jánoska, Jankó,
e három hónapot
mint három paraszt lányt.
Úrt talált az udvarban
akár egy királyfit,
künn a határban.
Nem kíván ő mást tenni,
kiskacsáit őrizni.
Kács, haza, kács,
lóg már a takács.

– énekeltek természetesen szlovákul. De Dudás Juli néni szerint Galgamácsán emígy kacsáztak:

Még a kácsát elhajtottam,
két pár csizmát elszaggattam.
Kács, ide, kács,
tokaji takács.

Ők természetesen magyarul énekeltek. Ugyanilyen a párhuzam a galgagyörki és a galgahévízi hidas játéknál:

Elküldött a királynő,
haja, gyungya, háj,
három szekér kavicsért,
haja, gyungya, háj.
Minek néki az a kő,
haja, gyungya, háj?
Arany hidat csinálni,
haja, gyungya, háj.

– énekeltek a galgagyörki lányok természetesen szlovákul.

Haja, gyöngyöm, haja,
haja, gyöngyöm, haja.
Miért küldött az úrasszony?
Néki hidat csinálni,
haja, gyöngyöm, haja.
Minek néki az a híd,
haja, gyöngyöm, haja?
Néki azon átjárni,
haja, gyöngyöm, haja.

– énekelték a galgahévízi lányok természetesen magyarul. A szövegek nagyon hasonlóak mindkét nyelven, dallamaik azonban eltérőek és csodálatosak. Egyik szebb, mint a másik. A tél végi szokáskörhöz tartozott a kiszejárás is, ami az egész Galga mentén mind a szlovák, mind a magyar községekben ismert volt.

A „kiszi” – szlovákul „kisel” – díszesen felöltöztetett szalmabábu volt, amit nagy diadallal vittek végig a falun, és a falu szélén elégették vagy a Galgába dobták. Az volt a hiedelem, hogy ezzel a szegénységet, betegséget, szerencsétlenséget elégetik vagy a vízbe fojtják. A szokás nevét a nagyböjti savanyú ételek szimbólumaként is értelmezték. Acsán a Kiszét az alábbi énekre vitték végig a falun:

Tavo Kisel' tavo,	Haj ki Kisel', haj ki,
kde je tvoja právo.	A jogod, odaki.
Tavo kiselina,	Haj ki, savanyúság,
nuka šodrovina.	Jöjj be, sok-sok jószág.

Galgamácsán a felöltöztetett bábút „Kiszi Kati”-nak nevezték, és a kiszejáráshoz így énekelték:

Elmehecc már, Kiszi Kati, fenébe,
majd visszajön Sódor Jancsi
Kiszi Kati helyébe.
Kivisszük a Kiszit, behozzuk a sódort.
Kivisszük a rosszat, behozzuk a jókat.

További hasonló párhuzamokat mutathatnánk be a Galga menti szlovák és magyar falvak hagyományos kultúrájából, amelyek az itt élők békés egymás mellett éléséről tanúskodnak.

Mit mondhatnék a Galga menti emberekről, ismerőseimről, a barátaimról, azokról, akik még élnek, s akik már nem élnek? Kiváló emberek voltak. Volt köztük traktoros, agronómus, író, muzeológus, népművelő, tanár, és még sorolhatnám. Az eltávozottak közül hadd nevezzem nevükön Dudás Juli nénit, a népművészt, a naiv festőt, a Falum, Galgamácsa című könyv szerzőjét, és Kovács Lászlót, aki az ország első Kossuth-díjas népművelője volt. Valamennyien itt élnek bennem kitörölhetetlenül.

Mindezt együtt jelenti számomra a Galga, illetve a Galga mente.

Zoltán B. Valkán

Gyere, fiam, hazamegyünk!

Mostanában az édesanyja gyakrabban simogatta meg a fejét. Vigasztalgatta is: „Ne félj, jó dolgod lesz ott. Minden nap jóllakhatsz. Cipőt is vesznek majd neked és szeretni fognak, meglátod.” Még azt is mindig hozzátette, hogy új barátokat is fog találni, akikkel ugyanúgy mászhat majd fára madárfészket szedni, golyózhat és tanulhat – hiszen ősszel már iskolába megy –, mint a szomszédék Jozskójával és unokatestvérével, Pistinkóval, akikkel sülve-főve együtt volt. Úgy látta, hogy édesanyja szép szomorú szeme mostanában még szomorúbb lett, és mintha nem is ő beszélt volna hozzá, hanem valami idegen hangja is olyan furcsán, fájdalmasan csengett, mintha sírás szorongatta volna a torkát.

A kislány nem nagyon értette, miért kell majd új barátokat találnia, és miért nem maradhat itthon anyjával és a testvéreivel. Könnyein át nézte az agyonhordott cipőt, amelyik még aznap is a bátyja lábán volt, és most ő kapta meg a hosszú útra. „Mezítláb mégse mehet”, vigasztalta anyja a bömbölő testvérét, aki kiabált, hogy nem lesz miben játszania és iskolába mennie.

A cipő miatt össze is kaptak, és pirkadatkor, amikor indulni készültek, a bátyja nem is búcsúzott el tőle. Tetette, hogy alszik.

A kislány most itt áll lehajtott fejjel, egyik lábáról a másikra billegve. Nem mer felnézni az előtte álló férfira. Soha nem látta, csak azt tudja róla, hogy a nagybátyja, Miso bácsi, aki – ahogy az anyja gyakran emlegette – „egy másik országban lakik, ahol sokkal jobb az élet, mint itt...”.

– Hát megjöttetek? Mutasd magad, milyen nagyfiú vagy! – emelte meg mutatójával Miso bácsi az állát. – Csak nem fogsz sírni? – tette hozzá mosolyogva.

A kislány a könnyein át nézte a köpcös, izmos férfit. A feje búbja kopaszodott, és különösnek találta hosszú, egyenes orrát és nagy, kicsit kidülledt kerek, szürke szemét. Nagybátyja tekintetével mintha bátorította volna.

– Mondd csak, hány éves vagy! Lehajtott fejjel hallgatott.

– Tavasszal múlt hat – felelt helyette édesanyja. – De már nagyon ügyes. Mindent megcsinál, amit az ember mond neki. Meglátod, sok örömtök telik majd benne.

– Csak nem fogunk itt kint álldogálni az udvaron? Gyertek beljebb! – ajánlotta a nagybácsi, és megindult előttük a pitvar felé.

A kislány hagyta, hogy az édesanyja húzza maga után. Érezte, hogy anyja forró kezében megizzadt a tenyere. Nem akart bemenni a házba, félt, hogy ottfogják, amikor édesanyja hazaindul. Itt az udvaron mégse tudják megakadályozni, hogy utána fusson, ha eljön a búcsú szörnyű pillanata. Az állá megint remegni kezdett, lehajtotta a fejét, és mint a kötélén vezetett kisborjú, fél lépéssel az édesanyja mögött ment az ismeretlen rokonok ismeretlen háza felé.

– Julka, de örülök, hogy itt vagytok! Egyetek valamit! – fogadta kedves mosollyal a belépőket egy sovány, csontos asszony, akit szintén nem látott eddig. Az arcába nézett. Az anyjánál idősebb volt. A szeme körül már

apró ráncok látszottak, kicsit őszülő haját kontyba fogta. – Kedves sógor-nóm, de jó, hogy látlak titeket, annyi év után...

Zuzka néni először anyját csókolta-ölelte, majd őt is magához vonta. Gyors mozdulatokkal tányérokat, melléjük kanalat tett az asztalra. A kredencből kenyeret vett elő, szelt három szeletet, és azokat is a tányérok mellé tette. Aztán rádobott a tűzre a spartheltban.

– Mi volt a határon? – kérdezte Miso bácsi, amikor leült az asztalhoz.

– Könnyen ment, alig őrzik. Kivártuk a delet, aztán hátamra vettem a gyereket, és átgázoltam az Ipolyon. Rettenetesen félttem, gondolhatod – függesztette az asszony a bátyjára a tekintetét.

– Hol jöttetek át? – érdeklődött Zuzka néni.

– Letkésnél. Azt mondták, ott a legbiztonságosabb. A csempészek ajánlották, akik úgy járkálnak át a határon, mint te vagy én a szomszédokhoz.

– Hát akkor itt hagyod? – vette át a szót nagybátyja, s szemével a kisfiú felé intett. Az továbbra is az anyja kezét szorongatta, és feszülten figyelte a felnőttek minden szavát.

– Mi mást tehetné? – kérdezett vissza az anyja. – Nagyon hálás vagyok, hogy segíteni akartok...

– Ugyan már, Julka – vágott a szavába Zuzka néni –, hát milyen rokonok lennénk, ha nem segítenénk neked a nagy bajotokban. Meg is vehetnél minket. Segítünk, persze hogy segítünk!

– Ez az átkozott háború az oka mindennek – az anyja egyik kezével a szemét törölgette, a másikkal még szorosabban ölelte magához a kisfiút. – Az tett engem özvegygé, és a gyerekeket sem kímélte... Hát mihez kezd-

hetnék? Már kukoricalisztünk sincs. A három gyerek mindennap enni kér, tátognak, mint a kismadarak. Sírnak, hogy éhesek, csak egy szelet kenyeret kérnek, én meg nem tudok adni nekik. Legalább ez az egy ne éhezzen – simogatta meg a fejét. – A másik kettőnek otthon csak több jut valamivel... ha ez itt marad – tette hozzá alig hallhatóan.

– Tanácsolnék neked valamit, Julka – próbálta vigasztalni anyját Miso bácsi, és fürkészően nézett a szemébe. – De meg ne haragudj érte.

– Már hogy haragudnék a jó tanácsért...

– Települj át te is! – javasolta nyugodt hangon.

Anyja lehajtotta a fejét, hallgatott. A bácsi a csendet megtörve folytatta:

– Már több család is itt van a falutokból. Én se bántam meg, hogy ideköltöztem. Igaz, jóval ez előtt a mostani lakosságcsere vagy mi a fene előtt. Hány éve is? – kérdezte a feleségét kicsit megemelve a hangját. – Igen, két évvel azután, hogy ezt a részt visszacsatolták, negyvenegyben. Már hat éve! Jól megy a sorunk, magad is láthatod. Az istállóban három ló, két tehén és egy borjú. Föld bőven van, és micsoda föld! Régebben béreltem, most meg, hogy elzavarják innen az itteni magyarokat, annyit osztottak nekem, hogy alig bírom megművelni. Még cselédet is kell tartanom – elhallgatott, és várta szavai hatását. Rövid szünet után támadásba lendült.

– Neked meg mid van abban az átkozott hegyi faluban? Megmondom! Az ólban egy kecskéd, egy kis szőlőd és egy földescskéd, ami nem ér egy fabatkát sem. És ha még kapnál is hozzá valamennyit, mit kezdenél vele egyedül? Ki művelné meg neked, mi?

– Hogy jöhetnék el? – védekezik az anyja, és érveket keres. Öreg, beteg

apjáról, az ő nagyapjáról beszél, arról, hogyan kergette ki pár napja a házából az áttelepítési bizottság agitátorait, akik győzködtek, és fűt-fát ígértek az új hazában.

Anyja igazat mond, ő is ott volt. „Bátyám, haza-anyácska, ősei szülőföldje hívja! Jobb, szebb élet várja! Föld, nagyobb darab kenyér, a gyerekeknek iskola anyanyelven!” – ismételtgették nagyapjának, de az csak rázta a fejét nem és nem! Aztán amikor végre feladták a reményt, hogy sikerül meggyőzni, és rosszkedvűen szedelődözödni kezdtek, nagyapja rájuk támadt. Soha nem fogja elfelejteni kifakadását: „Ezt a házat magam építettem. Innen majd csak a temetőbe visznek ki. Még hogy beültetni az embereket idegenek házába, mások gazdaságát odaadni nekik! Nem ingyen kaptam a házamat, még a vályogot is magam vetettem, és a földet sem adták ingyen. Megszenvedtem érte, véres verejtékkel szereztem. És ugyanígy megszenvedtek a házukért és földjükért amazok is! Sehova nem megyek!”, ordította nagyapja. „És te, lányom, te se menj sehová! Aki akar, csak menjen, de én innen nem mozdulok. Nem hagyom el ezt a falut, ahol a rokonaink és a halottaink vannak.” A nagyapja még akkor is kiabált, amikor az agitátorok már régen becsukták maguk mögött a kiskaput és átmentek a szomszédokhoz.

Egy pillanatnyi szünet után anyja folytatta:

– Nem tehetem – mondta egészen halk, remegő hangon. – Beteg apánkat nem hagyhatom egyedül otthon. Az istenért, ne gyötörj engem te is! Éjszakákon át tépelődtem. Hidd el, nem volt könnyű elszánnom magam, hogy itt hagyjam a fiút. Hogyan számolok el a lelkiismeretemmel? Az emberek ujjal fognak rám mutogatni, hogy ni, itt az az anya, aki eldobta magától a kisfiát.

Látta, hogy anyja tovább nem tudott uralkodni magán. Végigfolytak könnyei az arcán és az öklén, amivel a szemét törölgette, és az ő fejére hullottak.

– Jól van, no, nyugodj meg! – vigasztalta Zuzka néni anyját és átölelte. – Ne félj, felneveljük neked. Úgy fogunk bánni vele, mint a sajátunkkal. Hiszen tudod, a mieink már nagyok... Hamarosan itt hagynak minket... Egyetek már, teljesen kihűl a leves...

Senki sem nyúlt az ételhez, senki sem volt éhes.

A nagybátyja az első naptól kezdve nagyon szigorúan bánt vele. Elhatározta, és ezt neki is, másoknak is lépten-nyomon mondogatta, hogy dolgoz, megbízható földművest nevel belőle, aki nem visz, hanem hoz a házhoz, gyarapítja majd a gazdaságot. Az utasítások, amelyeket adott, nem is parancsok voltak, hanem inkább vezényszavak. „Csináld ezt! Csináld azt! Hozd! Vidd! Add ide! Szaladj! Egyik lábad itt, a másik ott!” – hallotta egyfolytában nap nap után. És megnézhetette magát, ha nem úgy teljesítette valamelyik feladatát, ahogy a nagybátyja elvárta.

– Mihaszna tökéletlenje! – üvöltött rá már harmadnap, hogy az anyja hazament, és dülledt kerek szeme mérhetetlen megvetést sugárzott. – Majd én móresra tanítalak! – egyik kezével felemelte a kisfiú állát, a másikkal mindkét oldalról erősen arcul ütötte.

Térdre esett. Nem érdemelte meg, hogy ilyen kegyetlenül megverjék. Összeszorította a fogát, a szemében gyűlölet szikrája lobbant. Nem fakadt sírva.

– Jegyezd meg egyszer és mindenkorra! – folytatta a nagybátyja most már nyugodtabban. – Aki enni

akar, annak meg is kell dolgoznia érte. Ingyen semmit nem adnak. Látod, mi is mindannyian gürcölünk hajnaltól napestig. Te se lehetsz kivétel. Értsd meg ezt, és vésd az eszedbe halálod napjáig!

A sok munka közül a libákat szedte a legjobban kihajtani a legelőre. Nemcsak azért, mert egy kis időre elszabadulhatott otthonról, és senki sem zsörtölődött vele, hanem azért is, mert a legelő csendjében, amelyet csak a madarak éneke és a libák gágogása tört meg, órákig figyelhetette a virágokat és bogarakat. Vagy hanyatt fekve bámulta a végtelen kék eget, és mosolyogva ábrándozott édesanyjáról, testvéreiről, otthon hagyott barátairól. Gondolatban gyakran beszélgetett velük, különféle kalandos történeteket talált ki, amelyeknek ő maga volt a hőse. Ilyenkor összeráncolta szemöldökét, és olyan erősen behunyta a szemét, hogy szinte belefájdult. „Hátha anya értem jött és ott vár Miso bácsinál” – gondolta sokszor vágyakozva ezekben a csendes, magányos órákban.

Az este azonban mindig csalódást hozott, és a napok egyformán végződtek. Vacsora után az asztalnál hangosan imádkozott, gyorsan levetkőzött és bebújt a nehéz dunna alá. Aztán hasra fordult, mindkét karjával átölelte a párnát, és teljesen belefúrta a fejét.

– Anya... édes anyukám... gyere értem...! – suttogta sírását visszafojtva a párnába, amíg el nem nyomta az álmom.

A tél közepére már folyékonyan olvasott és szépen írt. Nagyon szeretett iskolába járni. Épp csak hazaért, máris alig várta a másnap reggelt. Akkor volt a legboldogtalanabb, ha nem hagy-

ták, hogy valamilyen csendes sarokba húzódjon egyetlen barátjával, az olvasókönyvével. Rendszerint azonban annyi feladatot zúdítottak a nyakába, hogy minden szabad másodpercért meg kellett küzdenie. Nem volt más fegyvere, csak a könnyek.

– Még a leckémet se írtam meg – szipogta könnyes szemmel.

– Én se írtam soha leckét, mégis itt vagyok – mordult rá válaszul Miso bácsi. – Az apám agyon is csapott volna, ha munka helyett irkállok. A lovakhoz és az ekéhez nem kell könyv, mondogatta, és igaza volt – tette hozzá megvetően.

– Hagyd már azt a gyereket, hadd tanuljon! – nyugtatgatta a nagybácsit Zuzka néni. – Más időket élünk, ma már minden gyereknek iskolába kell járnia...

– Csak ne védelmezd! – mordult fenyegetően Miso bácsi, aztán hirtelen felállt, legyintett egyet és kiment, jól becsapva maga mögött a konyhaijtót.

Ő hálásan nézett nagynénjére. Kimondhatatlanul hálás volt neki, hogy védelmébe vette, és nem hagyta, hogy a bácsi, és nagyon gyakran a felnőtt gyerekei is bántsák. Ahogy magukra maradtak, elérkezettnek látta az időt, hogy előálljon régen dédelgetett kérésével. Szerette volna most elmondani, de a félelemtől összeszorult a torka.

– Nénikém, segítene nekem? – nézett esdeklően Zuzka néni.

– Mi bánt, kisfiam? Mondjad!

Hallgatott egy kicsit, nem tudta, folytassa-e. A remény azonban, hogy vágya teljesülhet, legyőzte a félelmét.

– Pénz kellene... bélyegre és borítékra – mondta suttogva. – Levelet szeretnék írni – tette hozzá most már határozottabban.

Nagynénje először megütközve nézett rá, de aztán ellágyult az arca.

– Adok neked, persze hogy adok – mondta, és szeretettel rámosolygott. – Anyád biztosan nagyon megörül majd, ha megkapja a leveledet, és meglátja, milyen ügyes fia van.

Odament a kredenchez, a tányérok mögül kivett egy kis faragott dobozt. Ő is tudott erről a – számára titokzatos – dobozról. Gyakran látta, hogy pénzt tettek bele vagy vettek ki belőle. De mintha nem is létezett volna a számára, ösztönösen érezte, hogy csak a felnőttek nyúlhatnak hozzá.

– Megmutatom, hogyan kell megcímezni a borítékot, jó?

Csillogó szemmel bólintott.

– De ez maradjon köztünk! Megígéred? Ha írni akarsz édesanyádnak, csak szólj nekem.

A kisfiú hetente egyszer, néha kétszer is odaállt nagynénje elé, hogy pénzt kérjen. Ez kettőjük közös titka volt, senki más nem tudott, de nem is tudhatott róla.

*

– Nincs nyugtom se éjjel, se nappal, amióta itt hagytam a fiamat – mondta az anyja, és szomorúan hol Miso bácsira, hol Zuzka néniire pillantott. – Mit ér az életem nélküle? Mondjátok, hát élhet egy anya a gyereke nélkül? Azóta az átkozott nap óta állandóan mardos a lelkiismeret, mintha a szívemet tépték volna ki... És aztán még azok a levelek is... – az édesanyja magához szorította.

– Bocsáss meg, kisfiam – csókolta a fejét, ahol csak érte.

– Azt jelentse ez, hogy a gyerekért jöttél? – kérdezte a nagybátyja megvető mosollyal.

– Persze hogy érte jött! – felelte anyja helyett Zuzka néni. – A gyerek helye az anyja mellett van. A gyerek

szülő nélkül olyan, mint a szekér rúd nélkül.

– Te csak ne bölcsekedj! – mordult feleségére Miso bácsi. – Így kihasználni az embert! – szakadt ki belőle az indulat. – Most, amikor már valami hasznát venném, egyszerűen idejössz, és hazaviszed. Nem szégyelled magad? – fordult szembe az anyjával.

– Ha egy idegen vetné a szememre, megérteném, de hogy a tulajdon testvérem...

– Testvér, nem testvér, ez most nem számít – emelte fel egyre inkább a hangját nagybátyja.

– Julka, kedves, ne is hallgass rá! – vágott férje szavába Zuzka néni. – Szégyellhetné magát, hogy így beszél...

– Összebeszéltetek ellenem! – ordította dühösen a bácsi. Már nem bírta uralkodni magán. – Mit képzeltek, lopom én a pénzt? Két év az két év! Két évig etettük-itattuk! Ki fizeti meg, mi?

– Nem értesz meg, nem érted... hogy nélküle nem tudok... – suttogetta az anyja sápadtan.

– Tűnjetek el a szemem elől, semmirekellők, hitvány csalók... Pfuj! – és anyja felé köpött.

A lelken úgy söpört végig anyja és nagybátyja szócsatája, mint valami pusztító vihar. Először összeszorította a torkát a sírás, aztán a szíve egyre gyorsabban és hangosabban dobolt a fülében. Beleszédült a fájdalomba, ahogy megalázott anyjára nézett, akinek annyit kellett miatta szenvednie.

– Gyere, fiam, hazamegyünk! – az anyja megfogta a kezét és erősen megszorította. – Gyere, várnak minket – mondta alig hallhatóan.

Zsembery Teréz fordítása

Pavol Kondač

Elkészett visszatérés

(Regényrészlet)

Juraj ősz fejében egyre erőszakosabban gyűltek, szaporodtak az emlékek. Versenyben a megtett kilométerekkel a suhanó Mercedesben. Gyermekeivel gondolt. Saját életének, sorsának elmúlására.

Nagyon jól emlékszik mindenre. Semmiben sem különbözött az élete a többi tanyasi gyerekéétől. Négy-öt éves lehetett, amikor szülei rábízták a libák nyári őrzését. Legeltetni kellett őket. Jóllakásig, hogy kevesebb fogyjon a drága, zsákokban tárolt szemes takarmányból. Az őszi libatömésre kellett gondolni, amikor majd úgyis mélyen bele kell nyúlni a zsákokba az aranyló kukoricaszemekért. A tömött libákért jól fizettek Weismannék minden évben. A májuk miatt. Tudták, hogy Majron néni májra tömi a libákat.

Mennyire eleven ez az emlék is. Mintha tegnap történt volna. Már gyerekkorában is szeretett jókedvében énekelni. Talán nem is azért, hogy hallja saját erős hangját, hanem azért, hogy elűzze a magányából fakadó unalmat.

A búzatábla gyér növényzete nem bővelkedett dús levelű harapnivalóval. Az eső nem esett, a gaz nem nőtt. Az éhes libák keresték a finom falatokat. A kétoldalt elterülő ringó, zöld kukoricatáblák felé erős volt a csábítás.

Egyszer sajnos megesett, hogy unalmában a tarló szélén elbóbiskolt, és akkor megtörtént a nagy baj. Az éhes libák, kihasználva az őrizetlenségüket, megrohmozták az égbe nyúló

ló kukoricatöveket, és percek alatt keményre tömték begyüket. Mindent elpusztítottak, ami útjukba esett. Taroltak, mint a sáskák.

Emiatt még semmi különös nem történt volna, de most nem volt szerencséje. Apja szokása szerint mindig figyelte gyermekét. Szemét most is rajta tartotta. Kereste a kis libapásztort, de nem találta. Rosszat sejtett. Nem szólt senkinek semmit. Rohant a tarlóra, kereste a libákat és a fiát is. Csak nem történt valami komoly baj?

A látvány, amely elé tárult felháborító volt. A kopaszra rágott kukoricaszárak szomorúan meredtek a szikrázó égbolt felé. Itt-ott egy megtépázott levél búcsút integetett a gazdag termést ígérő érintetlen kukoricacsöveknek, amelyek termést már sohasem hoznak. Nyári jégverés tud hasonló csatateret hagyni maga után. Parasztembernek semmi sem okoz nagyobb fájdalmat, mint az, ha látja, hogy éves munkája gyümölcsét percek alatt tönkreteszi az emberi gondatlanság vagy egy váratlan elemi csapás. Sokszor kellett ilyesmiket elszenvednie.

Iszonyú haragra gerjedt. Torkaszakadtából kiabálni kezdett. Egy kitépett kukoricaszárral ütötte-verte a tolas sereget. A libák éles gágogással, széles szárnycsapásokkal felverték a korábbi csendet, és egymást taposva hagyták el a lakoma színhelyét.

Riadtan ébredt a kiskondás. Egy futó pillantás rádöbbsentette kilátástalan helyzetére. Biztos volt a következ-

ményekben. Nagyon jól ismerte apja haragját.

Ha a kis pásztornak sajog a fenéke, napokig zúg a füle a kemény pofonoktól, attól még lehet jó a kukoricatermés. De a lerágott kukoricatöveken sohasem fejlődik kukoricacső, egy elveszett libát sem lehet soha semmivel pótolni. A libapásztornak begyógyulnak a sebei... – mondogatták.

Nemcsak az ő apja gondolatvilága volt ilyen. Minden parasztemberé, aki szorgalmával gyarapodni próbált. Az ő apja sokra vitte. Tizennyolc hold földdel büszkélkedhetett. Ez rangot jelentett számára, de sok-sok lemondást is. A föld volt az Istene. Mindig mondogatta:

– Tudod, fiam, akinek földje nincs, annak semmije sincs, de akinek földje van, annak, ha szívesen megy az eke után, mindene lehet.

Amit az elalvás miatt kapott tőle, azt soha nem felejtí el. A fájdalmat a mai napig érzi a testében, de főleg lelke legmélyén. De emiatt soha nem gondolt haraggal dolgos apjára, bármennyire is furcsa, inkább köszönettel, hálával. Ez a verés tanította meg egy életre, hogy csak erős akarattal, kitartó munkával érhető el a kitűzött cél. Az eredményre pedig úgy kell vigyázni, mint a szemünk fényére. Ez a számára örök tanulság úgy kísérté őt énekesi pályáján, mint a fényt az árnyék.

Hirtelen eszébe jutott glindebouri fellépése Don Juan szerepében. Itthon fél évet készült erre olasz nyelven. A siker természetesen nem maradt el. Tizenhárom glindebouri előadás után énekelte ezt a szerepét Londonban is, az Albert Hallban, nyolcezres tömeg előtt.

Ma már ez nem így történik nálunk. A felkészülésre szánt idő ha-

sonló feladatokra egyáltalán nem elegendő. A szerep tökéletes elsajátítása lehetetlen. Pedig ez a siker alapja.

Mindez a veréssel kapcsolatban jutott eszébe. Az esetet követően egyetlenegyszer sem aludt el a búzatáblában. Soha. Ha fáradtságot érzett, ha olykor-olykor már majdnem leragadtak a szemei, énekelni kezdett. A közelgő édes álom a dal szárnyán tovaszállt.

Apja mindig mondogatta:

– Ha elalszol, fiam, nem lesz jó kukoricatermés, vagy netán elkallódik egy-egy liba...

Ettől félt a legkevésbé. Tudta, megtapasztalta, hogy a libák összetartoznak. Nekik is van vezérük, és azt mindenkor követik. Arra viszont soha nem tudott rájönni, hogyan választják a vezérgúnárt a többi gúnár közül. A legerősebb büszkén haladt, mindig a csapat előtt. Úgy látszik, a gúnárok között is az erő dönti el az elsőbbséget.

De ebben mi az érdekes ennyi év után? Talán éppen az ének, amely végigkísérte őt egész életén? Vagy a kevés alvás, amely sokszor szinte fizikai fájdalmat okozott? Vagy egy harmadik dolog? A nyelv? Milyen érdekes. Gyerekkorában csak szlovákul énekelte. Később magyar operaénekes lett belőle. Szinte hihetetlen. És amire mindig büszke volt, talán a legbüszkébb, otthon vitrinben őrizgeti a kitüntetést, amilyennel rajta kívül egyetlen magyar operaénekes sem dicsekedhet: Kazinczy-díj. A szép magyar beszédért, érthető szövegmondásért kapta.

Milyen érdekes! Szlovák fiúból magyar Kazinczy-díjas operaénekes lett. A szlovák népdal dallamvilága indította őt el az éneklés szeretete, öröme útján. Nem a magyar. Nem is a német

vagy az olasz. A francia sem. Pedig mind a négy nyelvet beszéli. Nagyon jól tudta, hogy nyelvek ismerete nélkül énekesi pályája során sohasem jutott volna el azokra a csúcsokra, amelyek nélkül nincs nemzetközi elismertség. Igazi sikereket külföldön csak az adott ország nyelvén lehet elérni. Don Juan szerepét külföldi operákban legalább annyiszor énekelte olaszul, mint itthon magyarul.

Három világi, plusz a magyar nyelv. Ötödik a szlovák lenne, amelyet szinte restell megemlíteni. De miért? Miért vannak benne még most is gátlások? Furcsa érzés. Nehéz megmagyarázni! De miért?

A sor végén az ötödik nyelv az ő édes anyanyelve. Tanulta, örökölte édesanyjától, akivel csak nagyon ritkán váltottak magyar szót. A mamához egyszerűen nem tudott magyarul szólni. Akkor sem, amikor már szépen fűzte a magyar szavakat és álmában is magyarul beszélt.

Szegény megboldogult mama! A halála előtti utolsó években már szidta, amikor nagy ritkán meglátogatta.

– Édes fiam, te már keresed a szavakat abban a nyelvben, amelyre tanítottalak.

Ráncos arcán, könnyes szemében megjelentek a szemrehányás és a fájdalom sugarai. Könyörögve kérte, változzon meg, legyen továbbra is hűséges gazdája anyanyelvének, amelyet a tanyák világában, úgy tűnt, örökre magába zárt.

Ezek a találkozások mindig mély nyomokat hagytak benne. Elhatározta, hogy valamilyen úton-módon gyakorolni fogja anyanyelvként a szlovákot. Sajnos erre már soha nem került sor.

De vajon miért? – teszi fel a kérdést. Hisz annyira szerette a mamát, hogy bármit megtett volna érte. És

mégis. Az ő élete, művészi sorsa egészen más irányba sodorta.

De vajon ki vagy mi tehet erről? Gyerekkorában milyen egyszerű volt az élet a tanyák magányos világában. Ott mindenki szlovákul beszélt. Ott-hon is, máshol is. Ez olyan természetes volt, mint az, hogy minden reggel felkel a nap.

Ha valaki szántott, a lovakat szlovákul biztatta. A templomban, a lakodalmakon, a téli disznótorokban szlovákul zengett az ének, a dal.

Vajon miért?

Ezen akkor senki nem törte a fejét. Még most is eszébe jutottak azok a rigmusok, amelyek jókedvre derítették a lakodalmas népet. A vőfély minden ételhez tudott hozzáillő mondókát, amely lakodalomról lakodalomra vándorolt. És nemcsak a mondóka volt változatlan, hanem az ételek is, amelyek szigorú rendben készültek.

Ma már ez a múlté. Hasonló lakodalmat már csak színpadon láthat az ember, amatőrök előadásában. De ez már nem tud olyan hangulatot teremteni, nem olyan, mint otthon, a maguk természetességével, természetességében. És ezt nem lehet elfelejteni. A rigmusok elfelejtődnek, a nyelv kopik, de az emlék örök marad. Ez lenne az érzelmi kötődés? Úgy kötődik az emberhez, mint kéz a testhez. Nem lehet elveszíteni, esetleg amputálni, ami nagyon fájdalmas is lehet.

Vajon milyen mértékben amputálták nála? Pontos válasz sehonnan sem érkezett. Elnyomták a fel-felbukkanó, egymást kergető gondolatok, amelyek a múltba repítették.

A szerző a szlovák eredetit maga fordította le magyarra. A mű Melis György operaénekes életrajzi regénye.

Krupa András

A tél fele

Pál napja a szlovákoknál
(Tanulmányrészlet)

Számba véve a ma élő tradíciót, igen kevés a januári jeles napok száma. A karácsonyi ünnepkör e havi ünnepeit követően mintha kis szünet következne. Vízkereszt után majdnem két hétre jelentkezik az első: Vince napja, s rá három napra Pálé.

Az ebbe az időszakba eső jeles napok hiedelmei, eljárásai jelentős részének időjárásjósoló tartalma van, az év eljövendő terméseredményeit kívánják befolylásolni vagy pedig ezekre következtetnek.

Az egyes hiedelmek, népi ismeretek adatainak táji jellegű kimutatása a hazai szlovákok szétszórtsága, lokalitástudata, a helyi variánsok miatt többnyire nagy nehézségbe ütközik, ezért alkalmazzuk most és a továbbiakban a kutatópontok felsorolását azonosság esetén. Természetesen az érzékelhető régiókra is rámutatunk.

A szlovákok települési helyüktől függetlenül általánosan a tél felének tartják Pál (*Palb, Paula*) napját, január 25. a tél fele (*pou zima je*): Ambrózfalva, Békéscsaba, Csanádalberty, Csővár, Galgaguta, Galgagyörk, Kardos, Kiskőrös, Lucfalva, Nagybánhegyes, Nagylak, Püspökhátvan, Szarvas, Tótkomlós; (*je pou/pol zimi*): Jásd, Pilisszántó, Öskü, Sári, Sárisáp, Tardosbánya; (*pul žimi*): Kis-huta, Óhuta, Újhuta.

Vallási ismereteiket felhasználva (a hitoktatásban, prédikációkban hallottak Szent Pálnak a damaszkuszi úton bekövetkezett csodás váltásáról), egyúttal az apostoli váltásra emlékezve *pálfordulás*-nak is nevezik: *obráteňie Paula* (Bodonos), *obrátení Paula* (Felsőpetény), *obráceňí Paula* (Piliscsév); *na obrátení Paula* (pálfordulásakor: Kesztlőc).

Több adatközlőnk már csak magyarul említette (Bánk, Csömör, Galgaguta, Mátrászentimre, Mátrászentistván, Mátrászentlászló, Óhuta, Péteri).

Általában többségben vannak azok, akik nem tudják indokolni, miért tartják Pál napját a tél feltételezett közepének. Sokszor ugyanabban a helységben a Gyertyaszentelőt is annak tekintik (pl. Bakonycsérnye, Kiskőrös, Níregyháza, Óhuta, Örménykút, Sárisáp), de ehhez a jeles naphoz fűzött különböző hiedelmek és eljárások elmondásával közvetve érzékeltetik, hogy valamennyi hiedelemfelfogásban ennek tudtával tevődött erre a napra.

A kevésbé jó gabonatermő hegyi vidékeken a tél felének Pál napjához kötése miatt vették ezen a napon számba a takarmányt (*krn*). Ha annyi maradt, amennyit feletettek eddig, a népi bölcsesség szerint elégnek bizonyul tavaszig (Csővár, Galgaguta, Galgagyörk, Szápár). Nemcsak az állati eledelt mérték fel, hanem a kenyérré valót is, ezért a csépléstől az új aratásig tartó gazdasági év felének is (*pol rok*) tekintették: *Ked'do tél dost bolo chleba, a ešče tolko mal do žatvi, todi*

bol spokojní, vitruál ze víživeňúm (ha addig elég volt a kenyér, és még annyija volt aratásig, akkor nyugodt volt, hogy elegendő lesz az élelem – Bakonycsernye).

A medvejóslás is magyarázatul szolgál a tél felének a megállapításához. A hazai szlovák falvaknak több mint a felében Pált jelölik időpontjául. Néhány helységben azt hiszik, hogy ha a medve magatartása további telet jósol, akkor a hideg ugyanaddig fog tartani, mint addig tartott (*ešte budé za telkí čas zima, ako dosiav bolo* – Csömör; *esče tolko zima budé* – Sárísáp). Békéscsabai magyarázat szerint azért van Pál napján a tél fele, mert a medve ezen a napon fordul a másik oldalára: *Medved’do Pavla na enom boku leží, po Pavla sa na druhí bok prevráťt, za to je pou zima*. (A medve Pálig az egyik oldalán fekszik, Pál-nap után a másik oldalára fordul, ezért a tél fele.)

A jóslások zöme elsősorban arra összpontosít, hogy lesz-e változás a további időjárásban. Egyértelműen a Pál-napi idővel ellentétes időjárás bekövetkezését hirdetik (főként a felejtés teszi, hogy néhány adatközlőnk párhuzamos megvalósulásáról is szólt). Az alaphiedelem ez: ha Pál napján kijön a medve, és meglátja árnyékát a napsütésben, visszamegy aludni, s hosszú tél következik. Ha viszont zimankós az idő, kint marad, és rövid tél lesz: *medved’ak vindé a zazrie slnko, sa vráti naspak, budé zima, ak ňezazrie, chitro budé jar* (ha kijön a medve, és észreveszi a napot, visszatér, tél lesz; ha nem látja, gyorsan jön a tavasz – Galgagyörk); *vindé medved’, si vidí chládok, todi ešte zinde tanu, a budé däléj zima, ak si ňevídí chládok, budé kratšia zima* (kijön a medve, látja árnyékát, akkor még bemegy, és tovább tart a tél; ha nem látja árnyékát, rövidebb lesz a tél – Apatelek). Hasonlóképpen hiszik még az alábbi településeken: Acsa, Ambrózfalva, Bánk, Bakonycsernye, Békéscsaba, Csabacsüd, Csanádalbertyi, Csomád, Csömör, Csővár, Erdőkürt, Füzér, Kishuta, Kiskőrös, Mátraszentimre, Nagybánhegyes, Nagyhuta, Nagylak, Nyíregyháza, Örménykút, Péteri, Pilisszántó, Sámsonháza, Sári, Szarvas, Tótkomlós, Ujhuta.

Többnyire hivatkoznak a medve fekvőhelyére is, ahova visszamegy (*do barlangu* – barlangjába: Bakonycsernye, Kishuta; *do brlohu* – Békéscsaba), illetve ahonnan kijön (*z dleri* – a lyukából: Bánk, Csanádalbertyi, Nagybánhegyes, *ležisku* – fekvőhelyéről: Felsőpetény, *zo skali* – a szikláról: Sárísáp) vagy ahol szemléli az időjárást (*u dziri* – lyuknál: Vágáshuta).

Visszatérésekor rendszerint a másik oldalára fekszik (*láhňe si na druhí bok* – Békéscsaba, Kardos, Nagybánhegyes, Nagylak, Püspökhátvan Szarvas). Ilyenkor egyesek szerint negyven napig marad bent (Nagylak, Tótkomlós), ugyanaddig nyálja a talpát is, addig tart a hideg (*za štřicat’ dňi si labu lže* – Csanádalbertyi). A várható hosszan tartó tél miatt el kell tenni az ízeiket (lerágott kukaricaszár) is, mert még szükség lesz rájuk (*načim zetke skovávať, té ešte dobre pannu* – Sári).

Keszölcön úgy vélik, hogy ha a kunyhóját javította, hosszú télre, ha pedig szétverte, korai tavaszra, megre számíthatnak. (*Je pekni čas, medved vinde ven a spravi, napravuje si búdu, bude dlhá zima. A ked je zima, vinde venok, rozhodí si búdu, dóde teplo*.) Mátraszentimrén pedig, ha nem bújt ki, s nem rombolta szét a kalyibáját (*nezrúťt si kolibu*), és tovább aludt, hosszú tél lett (*bula dlúha zima*).

Több vélemény szerint, ha jó idő van, a medve nem jön ki, csupán a másik oldalára fordul (Dunaegyháza, Nagybánhegyes). Csak akkor bújik elő, ha rossz

az idő, mert jó időjárásra számít: *Na Paula, keď ňe, tedi še ňeobraci, ostaŇe venjak z barlangu* (Pál-napkor, amikor jó az idő, megfordul a medve, s ha nem, akkor nem fordul meg, hanem kint marad a barlangjából – Kishuta).

Bánkon ekkor a Pál nevűeket szidták: *Vibijeme tich Palbu, lēbo ešće je pou zima!* (Kiverjük ezeket a Pálokat, mert még a tél fele van!) Felsőpetényben pedig még 1991-ben is, ha napfényes volt az idő, így szidalmazták őket: *Pavel ňezaslūži aŇi poudeci, aŇi līter vīno, lēbo je Ňidobří medved’.* (Pál nem érdemel sem féldecit, sem fél liter bort, mert nem jó a medve!) Kiskőrösön a Pál-napi időjárásról általánosan így fogalmaztak: *Na Paula račej vlk zhūkou do oblaka, ako žebi slnko zasvietīlo.* (Pál-napkor inkább farkas üvöltsön az ablakba, mintsem a nap süssön.) Vagyis inkább rossz időt vártak.

Ha a medve kijön, és szép az idő, magában ezt mondja: *A, drichmat’ si ja budēm, lēbo ešće aj mrcha čas budē.* (Ó, még aludni fogok, mert még ronda idő lesz – Tardosbánya.)

A medve említése nélkül is azt állították, hogy ha kisütött a nap, hideg lesz, s ha havazott, borús nap volt, gyorsan elmúlt a tél (Békéscsaba, Mátraszentimre). Mátraszentimránban, Mátraszentimrén azt is mondták, hogy ha Pál napján nem havazott, és szép idő volt, a tél eltarthatott akár áprilisig is.

Feltehetően a Gergely-féle naptárreform nyomán keletkezett egyhetes eltolódás miatt a bihari szlovákok nem Pál napját, hanem a Gyertyaszentelőt tekintik a tél felének (Almaszeghuta, Bodonos, Solyomkővár). Sőt, Solyomkővárrott a Pál-napi szokáseljáráshoz hasonlóan ekkor mérték fel a megmaradt takarmányt, s ha a felét feletették, szerintük a meglévő másik fele már csak a juhok számára elég, a többi lábasjószágna több kellene a hátralévő időben (a magas fennsíki településen a tavasz is később kezdődik).

Szintén a naptárreform lehet az oka, hogy a szlovákok lakta helységek egy részében a téli hidegnek melege, illetve a meleg időjárásról hidegre való váltását (ellentétes tartalmú mondással) a Gyertyaszentelő (*Hromnice* – febr. 2.) jeles naphoz is kötik. Nagyon sokan a medvés jóslást is ekkor éltetik. Sokszor ugyanabban a helységben mind a Pál, mind a Gyertyaszentelő napjára alkalmazva (legtöbbször a szomszédok, a jó ismerősök egy része Pálhoz, míg mások Gyertyaszentelőhöz ragaszkodnak).

A vizsgált települések közel egyötödében mind a két naphoz fűzik (Apatele, Bakonycsernye, Bánk, Csanádalberti, Csömör, Erdőkürt, Mátraszentimre, Óhuta, Örménykút, Pilisszántó, Sárísáp). Ezek a helységek valamennyi hazai szlovák lakta régióhoz tartoznak, tehát országos szóródású az ismeret. Számuk többre is tehető, mert sokan ugyan Pál napja mellett kardoskodtak, de hivatkoztak arra is, hogy mostanában olvasták, hallották, hogy a Gyertyaszentelő az időpontja. Tehát a medvés jóslat idejét illetően egyfajta integrálódási folyamat zajlik le napjainkban. Ebben szerepet játszhat a migráció is, hiszen a lakosságcsere és az iparosítás nyomán szinte mindenhová új lakossági rétegek költöztek be, amelyek szintén módosíthatták a medvés jóslás időpontjáról vallott nézeteket.

A 20. század utolsó harmadában gyűjtött adatok tanúsága szerint a Gyertyaszentelő „javára” tolja ezt a hiedelemvéleményt a tömegkommunikáció is, mert mind a rádió, mind a televízió az e napi híradásaiban időjárásjóslás céljából jelképes riportokkal rendszeresen „felkeresi” az állatkerti medvéket. De a szlo-

vákokkal együtt élő s a környező magyarok mai hiedelemismerete is inkább a Gyertyaszentelőhöz kötődik. Ezt a kettős időpontot ugyanaz a tapasztalati élmény idézhette elő, mint a kora téli időszakban a hóra várás több jeles napnál érzékelhető ismétlődését is, mármint hogy az időjárás szeszélyei folytán ezek az időjárási jelenségek nem valósulnak meg egyetlen jeles napon, hanem mind a kora téli, mind a télutói szakaszban változó időpontokban jelentkeznek.

Azt is hitték, hogy Pál napján a leghidegebb a tél (*todi je največšia zima* – Mezőberény; *je najstudeňejše* – Terény). Ha pedig valóban kemény hideg volt ezen a napon, Galgagután azt mondták, hogy erősek a Pálok (*Paulovia boli mocní*). Terényben is dicsérték őket: *ako je studení ten Pál!* (de hideg ez a Pál!). De ha locspocs jött, kigúnyolták őket: *tak sa len dopísaľ Palóvia!* (de jól bepisiltek a Pálok!).

Békéscsabán ugyanakkor úgy vélték, hogy a szép, derült idő jó termést jósolt: *Ač je jasno budú dobrí rok. Ak sviatí slnko budú hojná úroda.* (Ha fényes az idő, jó év lesz. Ha süt, jó termés lesz.) A derült éjszakai égbolt is ezt jelezte:

*Kelko hviezdov,
telko krížov.*

(Ahány csillag,
annyi búzakereszt.)

Nyíregyházán, Tótkomlóson is gazdag évet jósolt:

*Až bou Pavla jasní
bou sellak štásní.*

(Ha Pál fényes volt,
szerencsés volt a gazda.)

Viszont egy békéscsabai jóslat szerint kevés lesz a görögdinnye, ha süt a nap (*ač sviatí slnce, málo budu gerege*).

A ködös, nyálkás Pál-nap rosszat jelentett az emberre, állatra egyaránt. Békéscsabán szlovákul és magyarul is idézték a közismert verses regulát:

*Pál jön köddel,
halál jön döggel.*

*Paló takí šalb,
prídě na pou zime
dá brloh na sviňe.*

(Pál olyan bolond,
a tél felén jön,
a disznókra vészt hoz.)

Ak je hmla, budu velá chorí.

(Ha köd van, sokan lesznek betegek.)

Tótkomlóson a Pál-napi széljárás szerint is értékelték a beálló gazdasági évet: ha keletről fúj a szél, jó, ha délről, közepes, s ha északról, gyenge termést adott. Csanádalbertin az e napi szeles idő alapján általában rossz évre számítottak: *Ked'je vetor, je planí rok.* (Ha szél van, rossz az év.)

A termékenységre való készítés időpontja is volt Pál. Mivel a közeljövőben kezdtek tojni a libák, a délkelet-alföldi szlovákoknál a gazda vagy a gazdaszony megfogta a libát, s öklével vagy sütőlapáttal (*pekáca lopata*) annyszor ütött a hátára, ahány tojást várt tőle (Csanádalberti, Nagybánhegyes, Nagylak, Tótkomlós).

Amiként Lucakor – az egykori téli napforduló napján –, Pál napján is (mely a *pálforduló* értelmében kezdőnap is), rendszerint sütöttek pogácsákat (*pavlovňika* – Pál-napi pogácsa).

Korábban ahány családtag volt, annyi pogácsába szúrtak tyúktollat (*slépač-vo piera*), s a kemencéből kivéve megnézték, melyiküké milyen: akinek teljesen leégett, meghalt, akinek megpörkölődött csupán, az beteg lett, csak az ép toll jóslott egészséget. Az utóbbi időben ezt a rituális haláljósást a pogácsa (*púchňa, slatkáňa, bagáňa*) sütése alkalmából a dél-alföldi szlovákoknál csak ott végezték, ahol Pál nevű volt a gazda vagy valamelyik családtag (Békéscsaba, Csanádalberti, Elek, Nagylak, Szarvas, Tótkomlós): *Ten robíu, čo mau Palá*. (Az csinálta, akinek Pálja volt – Békéscsaba.) Napjainkban a Pál nevű családtag tiszteletére még szintén sütnek pogácsát, de a rituális tollas haláljósásra legtöbbször egyáltalán nem emlékeznek (Ambrózfalva, Apatalek, Galgaguta, Nagybánhegyes, Nagylak, Pitvaros): *Pavlovňike ždi boli, krumplóvie bagáňa, lébo apovka boll Palb*. (Pál-napi pogácsa mindig volt, krumpli-pogácsa, mert az apu Pál volt – Pitvaros.) Nagybánhegyesen termékenységi serkentés céljából is sütöttek pogácsát, hogy a libák többet tojjanak. Mint az adatokból kitűnik, a Pál-napi pogácsával kapcsolatos hiedelemeljárás a hazai szlovákok középső régiójában maradt meg.

A karácsonyi ünnepkörön túl most is előfordult, hogy a gúnárnak fokhagymát és borsot adtak, hogy kemény legyen (*žebi bou tuhí* – Csanádalberti), és hogy jobban tojózson (*žebi lépšie dláviu* – Békéscsaba).

A középső nagyrégióban (Nógrádtól Békés megyéig) újabban, a farsangra való tekintettel is, csörögét (*herovke*), fánkot (*pampúche, pampúške, fánke*) sütöttek Pál napján (Bánk, Csömör, Nagybánhegyes, Nyíregyháza, Péteri), ill. papsapkát, túróstáskát (*pavlovňike, tvarohovie čiapke* – Csővár), buktát (*buchti* – Mezőberény), ezekkel kínálták meg a névnapozó vendégeket: *Kto mau Palá, pohost'ení bou* (akinek Pálja volt, vendégül látott – Csővár); *Todi boll faršange a Pal'ov zme tak odmieňall*. (Akkor volt farsang, s a Pálokat így köszöntöttük fel – Péteri.) Mivel Pál napja farsangi időszakra esett, a Pest környéki szlovákok által is lakott helységeken az 1930-as évekig fonóbeli táncmulatságot rendeztek, mintegy befejezve a fonást (Csömör), illetve általában bálát rendeztek (Csomád). A Pál-napi táncokon is ugráltak a magas kenderért (Felsőpetény).

Pál napján az Alföldön nagyobb méreteket öltött a disznóvágás is. A népi felfogás szerint ez az időpont azért volt a legalkalmasabb, mert még nagy hidegek voltak, s a karácsony előtti disznóölés frissen ehető disznóságai már elfogytak.

A disznóvágáskor a tél tartamára a hízó lépe (*slzina*) alapján is jósltak: ha vastag és hosszú, sokáig lesz még tél, ha rövid és vékony, nem sokáig tart már (Nagylak).

A főként Pál nevű gazdánál a disznótort összekötötték a névnapozással (Békéscsaba, Csanádalberti, Mezőberény, Tótkomlós stb.). A Pálokat a közismert köszöntő verssel köszöntötték fel:

*Pamodaj zravia,
ako ľudia vravia.
Naší starí ocovia boll proroci,*

*Aggyisten egészséget,
miként az emberek mondják.
A mi öregapáink próféták voltak,*

*pill vínko do pounoci.
Od pounoci do poluňa,
preto bolí svatí lúdlá.
Glon, glon!
Nak pán boh živia aj tento dom,*

*aj nás šeckich, Palóv, čo zme v ňon,
v tomto vašon príbitku.
Isten éltešen,
vínko vipijen.
Na rok ač dožijen,
tak ván ešte krajšie
zavinšujen!*

bort ittak éjfélig.
Éjféltől délig,
ezért voltak szent emberek.
Csinn-csinn!
Hadd éltesse az isten ezt a házat,
a Pálokat
és mindnyájunkat, kik benn vagyunk
ebben a lakásukban.
Isten élteszen,
a bort kiiszom.
Egy év múlva, ha megérem,
még szebben
köszöntöm fel!

(Telekgerendás)

Ocsovszki Ildikó

Večierkára szólít

A citera a dél-alföldi szlovákok kultúrájában

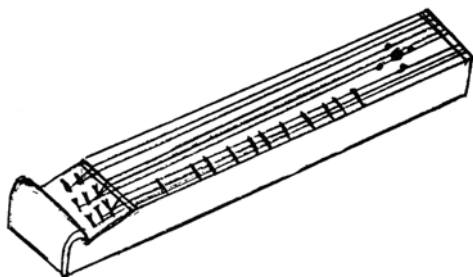
A magyarországi szlovákok körében a citera komoly hagyományokkal rendelkezik. A 18. századi szlovák telepesek és a citera különböző irányból, de körülbelül egy időben érkeztek a Dél-Alföldre, ahol egymásra találtak. A Magyar Királyság északi megyéiből, a mai Szlovákia területéről magukkal hozott és a Dél-Alföldön alkotott, illetve a magyar környezettől átvett dallamokat nagyapáink két évszázadon keresztül ezen a hangszeren szólaltatták meg. A gazdaságokban, a tanyákon a XX. század közepéig egy-egy mezőgazdasági munkafolyamat befejeztével előkerült a mestergerendáról a gazda citerája és – hasonlóan a környéken élő magyar parasztokhoz – vidám esti mulatság – „večierka” vette kezdetét.

Ladislav Leng a citeráról szóló munkájában (*Slovenské ľudové hudobné nástroje*) a következőket írja: „A citera doboz formájú húros hangszer, diatonikus hangsorral. A fogólapon a szögek egy sorban találhatók. Régebben a húrokat lúdtollal pengették, ma már műanyagból készített pengetőket használnak. A dallamjáték során a dallamhúrok megrövidítésére vastagabb lúdtollat használtak. A citera egész Szlovákia területén, de legfőképpen Dél-Szlovákiában volt elterjedt hangszer. Az első világháború előtt Strekov nevű faluban nem volt olyan család, amelynek ne lett volna citerája. Ma egyre kevesebb az előadók száma a Dél-Alföldön is.”

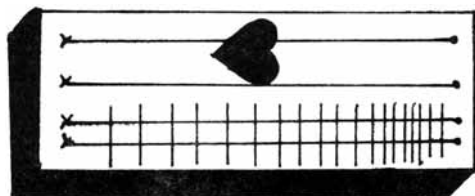
Leskowsky *A citera* című cikke szerint ez az ázsiai eredetű, Nyugat- és Észak-Európában is elterjedt hangszer a 19. század elején jelenik meg a mai Magyarország területén. A Dél-Alföldön az egysoros diatonikus felosztást kétsorosra egészítették ki. A második sorban a hiányzó félhangokat helyezték el. Így alakult ki a kétsoros dél-alföldi citera.

A citerát sok helyen – például a Békés körüli tanyákon – tambura néven is emlegették. Ján Krasko a *Muzeálna slovenská spoločnosť* című folyóiratban (20. évfolyam 7. old.) tambura néven ír le egy gyermekciterát. A leírás szerint kislányok készítenek ilyen hangszert Békéscsabán.

Leskowsky szerint a mai tambura a 19. század végén alakult ki a kanál for-

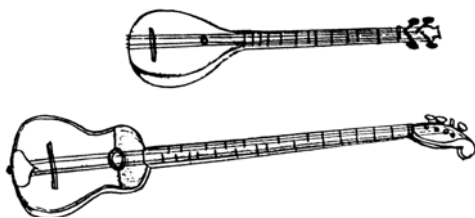
Egysoros diatonikus citera

Csabai gyermekcitera Ladislav Leng Slovenské ľudové nástroje című könyvéből

májú citerából. A kétsoros diatonikus hangsort a fogólapon kromatikus sorrá alakították. Ekkor jöttek létre a 4-5 tagú tamburazenekarok.

A tamburához hasonlóan a 20. század 60-as éveitől, a pávaköri mozgalom erősödésének idején sorra alakultak a citerazenekarok is. A nagyobb hangterjedelem érdekében ma háromféle citerát használnak: prím, tenor, basszus. Sőt, néhány csoport bőgőciterával is kiegészítette zenekarát.

Egysoros és kétsoros kanálcitera
Leskowsky írásából

Az 60-es évektől a pávaköri mozgalom hatására a magyar népdalkörökhöz hasonlóan szlovák népdalkörök is alakultak, melyek a szlovák népdalok, népzene ápolásával foglalkoztak. Szinte minden dél-alföldi szlovák népdalkör mellett működtek citerások. A citera a fiatalok körében is divatos hangszer lett. A 80-as években országszerte sorra alakultak a gyermek és ifjúsági citerazenekarok. Így történt ez a szlovák településeken is (Szarvas, Békéscsaba, Csorvás, Mezőberény, Püspökhatvan, Galgagyörk, Öskü). Az együttesek egymástól elszigetelten működtek. A kezdők gyakran szakmai segítség nélkül próbálkoztak a hangszer megismerésével, mások járatlanok voltak a magyarországi szlovák népdalok világában. Szükség volt egy közös alkotóműhelyre, ahol a csoportok tapasztalataikat megoszthatták egymással, illetve szakemberektől segítséget kaphattak. Ez volt a célja az Acsán 1989-ben megrendezett első magyarországi ifjúsági szlovák citeratábornak. A tábor sikeresnek bizonyult, azóta összesen 17-szer került megrendezésre.

A Csabai Szlovákok Szervezete 1996 óta gazdája a minden évben megrendezésre kerülő szakmai tábornak, melyben citerásaink megismerkedhetnek a népi hangvétellel, a citerajáték és a szlovák népdaléneklés sajátosságaival.

Szlovák népdalkincsünk megőrzése és hiteles előadása ma is nagyon fontos a dél-alföldi szlovákság számára. A megőrzés és továbbadás érdekében dalkörvezetőinknek, népdallal foglalkozó pedagógusainknak, citerásainknak meg kell ismerkedniük a népi hangvétellel, a citerajáték és a szlovák népdaléneklés dél-alföldi sajátosságaival, dalanyagával. Ezért a Csabai Szlovákok Szervezete a citeratáborok megszervezése mellett pedagóguskórust, népdalköröket és ifjúsági citerazenekart tart fenn, számukra szakmai programokat biztosít.

Mit énekeltek a dél-alföldi szlovákok?

Mint énektanár és népdalkörvezető sok szlovák népdalt gyűjtöttem és tanítottam a dél-alföldi szlovákok körében. Az alföldi szlovák népdalok egy része a bartóki rendszerezés szerinti új stílusba sorolható. A mai szlovák népdalkörök szinte kizárólag ezeket a dalokat éneklik szívesen és tekintik sajátjuknak. Népdalkincsünkben azonban szép számmal akadnak régi stílusú, illetve a két említett kategória egyikébe sem sorolható dallamok. A mai adatközlők ezek nagy részét már nem ismerik, idegen dallamként fogadják.

A régies szlovák dallamok gyökerei a középkorba, vagy annál korábbra nyúlnak vissza. A középkorban a vándorzenészek révén sok dallam bejárta egész Európát, így eljutott a szlovák népi kultúrába is. Nyugodtan merem állítani, jó pár dallamunk az európai örökség része.

Hosszú évek óta azon fáradozom, hogy ezeket az elfeledett régi dallamokat felelevenítsem, újra megismertessem a dél-alföldi szlovákokkal. Érzékeltetni szeretném, hogy milyen gazdag és értékes kincssel rendelkezünk. A teljesség igénye nélkül régies dalaink közül megemlítek néhányat.

1. Elsőként a középkori eredetű *vágáns ritmusú táncdalokra* néhány példa:

Zašou ja tam do hostinky – Nyíregyháza (Dancs–Német: Orié šuhaj, 16. szám, 36. old.)

Tajšlo diovča na vodičku – Kiskőrös (Š. Lami: Keď si ja zaspievam: 300. sz. 321. old.)

Stratila som z vačku ručník – Márianosztra (Š. Lami: Výročné zvyky...: 303. old.)

2. A proporciós gyakorlat nyomán kialakult *aszimmetrikus ritmusok* állandósult formáit is őrzik dallamaink:

Na Kereši šaty prala – Békéscsaba, dallamváltozata: Hej, Vargáné – Vésztő, mazurkaritmus (3/4 ti-ti tá tá / ti-ti tá tá), katonadal

Polá tých Velkých – Mezőberény (párosító)

Na Beríni vyhlásili – Mezőberény (csúfolódó) 6/8-os dallamok trocheikus ritmussal (6/8 _ . _ . / _ . _ .) Ez a típus Közép-Európában terjedt el.

Nosím, nosím vrbovo klbiečko

– Tótkomlós (a húsvéti vesszőzés szokását őrző gyermekdal) 3/8-os dallam

V tej rajskej záhrade

– Rudabányácska (ballada, 3/4-es lüktetésű lakodalmi szokás dallam)

3. A középkori zenei gyakorlat hagyományait őrzik azok a dallamok is, melyeken belül *hangnemváltás* történik, a dúr hangnemben kezdődő dallam moll zárlatot kap. Ilyen „*dúr-moll*” dallam például a Wenich Károly által 1894-ben Békéscsabán gyűjtött „*Moj sa frajer fšade chváli*” kezdetű népdal is.

Hangnemváltás történik a „*Veje vetrík proti mne*” kezdetű dallamban is, melyben a 2. sor domináns zárlatot kap (m m r r m s fá / m m r fi s s). Huszita dallamokban, illetve Jiří Tranovský evangélikus szlovákok számára 1636-ban összeállított és kiadott vallásos énekgyűjteményében találhatók ilyen dallamfordulatok.

4. Különleges dallamaink nagy része a szokásdallamok és a *balladák* körében található. Lami István 149 balladát közöl a *Slovenské ľudové balady v Maďarsku* című balladagyűjteményében. A Dél-Alföldön 25 ballada ismert, melyek témájuk szerint 11 csoportba sorolhatók. Ez utóbbiakat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Dél-alföldi balladák

	1. verssor	Téma	A gyűjtés helye	Gyűjtemény
1.	Milá, keď chceš mojou byť	A lányról, aki meg- mérgezte bátyját	Békéscsaba	I. Očovská: Čabiánsky spevník – 200. oldal
2.	Choj, ty sestra	„	Mezőberény	I. Očovská: Na berínskom moste – 154. oldal
3.	Za horámi, za vodámi	„	Tótkomlós	Dr. Miroslav Brna: Žiaľ mi je – 117. oldal
4.	Za horámi, za vodámi	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 127. oldal
5.	Deže si ti bola, diovka moja?	A lakodalomban meg- mérgezett leányról	Békéscsaba	Čabiánsky spevník – 201. oldal
6.	Kdeže si mi bola	„	Mezőberény	Na berínskom moste – 102. oldal
7.	Deže si mi bola	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 114. oldal
8.	Cinterín, cinterín	Az árva lányról	Békéscsaba	Čabiánsky spevník – 232. oldal
9.	Pod horou, pod nebom	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 122. oldal
10.	Mať moja	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 87. oldal
11.	Hoja, hoja má	A kedvesénél megölt fiúról	Békéscsaba	Čabiánsky spevník – 99. oldal
12.	Široký jarček	„	Mezőberény	Na berínskom moste –104. oldal
13.	Keď ty prídeš k nám	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je – 41. oldal
14.	Vychodí zora	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 125–126. oldal
15.	Pri brode, na brode	„	Békéscsaba	Čabiánsky spevník – 205. oldal
16.	Chodila Parajka	A Körösbe fulladt fiúról	Mezőberény	Na berínskom moste –151. oldal
17.	Janíkova mati	„	Szarvas	Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási – 120. oldal
18.	Hora, hora	A lányról, akinek test- vére meghalt a hábo- rúban	Mezőberény	Na berínskom moste – 152–153. oldal
19.	Sestra brata milovala	„	Tótkomlós	Žiaľ mi je –141. oldal
20.	Stojí vojak na varte	A harcba induló lányról	Tótkomlós	Žiaľ mi je –146. oldal

21.	Janík, Janík, šíry zbojník	A betyár feleségéről	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 203. oldal
22.	Zaletela lastovienka	A sebesült katonáról	Mezőberény	Na berinskom moste – 82. oldal
23.	Ked' som prišov domov	A háborúból hazatérő katonáról	Békéscsaba	Čabiansky spevník – 192. old.
24.	Košelka tenulká	„	Mezőberény	Na berinskom moste – 157. oldal
25.	Šaštinský perníkár	A török rabolta lányról	Szarvas	Blaskó Mihály kéziratában

A kis hangterjedelmű (s, l, d r m f) „Košelka tenulká” kezdetű ballada aszimmetrikus ritmusa (7/8 és 5/8) elsősorban a Balkánon és a moldvai magyarok zenéjében megőrzött táncritmus. Hogyan kerülhetett ez a dallam a berényi szlovákok népdalkincsébe, rejtély! Tény, hogy az adatközlő édesapja gyűjtőtevékenysége révén több régies dallamot őrzött meg, melyekre kortársai már nem emlékeztek. A dallam tulajdonképpen egy periódus, mely két részből áll: A/B. Mind a két részt 3-3 frázis alkotja 6+6+4-es szótagszámmal. A kétsoros dallamszerkesztés is a középkori táczenei gyakorlat emléke.

Az adatközlő a dallammal sajnos csak egy versszakot tudott felidézni, melyben az édesanya által megvarrt ing motívuma szerepel. További információk gyűjtése érdekében áttanulmányoztam pár népdalt, melyben az említett motívum szerepel. A „Jarabí kohútik” kezdetű mezőberényi lakodalmas dalban az inget a fiú kedvese varrta. A vanyarci „Sedev Janík, sedev” kezdetű betyárdalban (Ján Manga: *Z minulosti Veňarcu*, 147. old.) az inget Janík kedvese varrta, s közben vidáman énekelt. Mikor a fiúnak odaadta az inget, keservesen zokogott. A békéscsabai szövegváltozat „Ked' som prišov domov” kezdettel a harcból hazatérő katona esetéről szól. Szülei nem ismertek rá, de kedvese felismerte az ingról, melyet ő maga varrt neki. A csabai dallamváltozat áll legközelebb a berényihez (moll dallam 3/8-os, 5/8-os aszimmetrikus ritmussal, kis – 8 hangból álló – hangterjedelemmel). A berényi dallam szövegét a vanyarci és a csabai változatok segítségével, mint a visszatérő katona balladáját rekonstruáltam:

Ked' som prišov domov zo z dálekej vojny, radadajdom,
Var mňa nepoznali, rodičovia moji, radadajdom.

Ale ma poznalo susedovo diovča radadajdom,
Po tej košelčocky, čo mi ona šila, radadajdom.

Košelka tenulká, šila ju má milá, radadajdom,
Šila ju s hodvábom, pod zeleným rajom, radadajdom.

Ked' ju ona šila, pekne si spievala, radadajdom,
Ked' mi ju dávala, žalostne plakala, radadajdom.

Mikor a harctérről hazatértem,
Nem ismertek rám szüleim.

*De felismert a szomszéd lány
A nekem varrt ing alapján.*

*Vékony ingecske, a kedvesem varrta,
Selyemmel varrta, a zöld lugasban.*

*Amikor varrta, szépen énekelt,
Mikor nekem adta, sírt keservesen.*

Középkori francia dallamtípus variánsát őrzi a Szarvason gyűjtött „Šaštinský pernikár” kezdetű ballada. Dallamát szűk ambitus, valamint a kettes és hármas értékcsoportokból kombinált sorképletek jellemzik. A szakirodalom szerb, horvát, magyar, román, görög, olasz, francia és breton változatait jegyzi. A szlovák változatok:

Na sarvašskom moste – Szarvas, lakodalmas szokás, Alexander Móži gyűjteménye

Tam hore, tam dole – Püspökhátvan, Lami István gyűjtése (kézirat)

Píše Ľurek listi – Nógrád, Lami István gyűjtése

A dallam magyar változatai.

Bartók I. 373–376 (186a), Vargyas 313 (29)

A halálra hurcolt menyasszony (Bodor Katalina)

A székenbe esett leány

Mennybevitt leány

Kegyetlen anyós (A magyar zene története, 57. sz. melléklet).

Jöjj meg, Duna (Kallós Zoltán: *Balladák könyve* – Magyar Helikon – 1977)

A halálra táncoltatott leány

Zuzana Šnidrová, 1926. Kardoš /Irminček/

Na sar - vaš - skom mos - te

dva ho - lu - bi se - dia,

Ľu - dia im zá - vi - dia,

že sa ra - di vi - dia.

* 2. strofa 3. takt

Veď je to pek - ná vec,

5./A Az észak-magyarországi szlovákok szép számmal őriztek meg karikázó dallamaikban régies elemeket, mint a rubato sétálás, a többszólamú ének és az antifónia (solo-tutti). A szlovák karikázók egy része szorosan kapcsolódik a tavaszi népszokásokhoz (Jarné chorovody – Tavaszi sétálók). A népszokások nemcsak középkori, de annál régebbi elemeket is tartalmaznak. Ilyenek nemcsak a tavaszi, de a lakodalmas sétáló dallamok is. Nagy örömmre ezek a szlovák különlegességek a magyarországi szlovákok népdalkincsében is fellelhetők.

Példákat e daltípusra a mai gyermekdalok között találunk: *Seje Peter proso* (gyülekező ének), „*Prepletám pančuške*” (fonás imitálása). A dallamot Galgagyörkön 3/8-os, más településen 2/4-es ritmusban éneklük. Ez a jelenség a középkori proporciós gyakorlat eredménye. A dallam farsangi változata „*Fašange, Fašange*” kezdősorral szintén mindkét ritmusváltozatban ismert a magyarországi szlovákok körében. A feketevasárnapi kishordás töredék dallamai is

a gyermekdalok között maradtak fenn: „Navaríme, navaríme čierneho piva”. A tótkomlói „tojásolás” és a békéscsabai „kismenyecske járás” a virágvasárnap-i tavaszköszöntő rítusok maradványai. A többszólamú éneklés hagyományát Magyarországon a pilisi falvakban élő szlovákok őrzik. Kétszólamú tavaszi sétáló például a „Neni lepší ako z jara” kezdetű dallam.

5./B A lakodalmas sétálók dallamai közül egy dallam változatait éneklük az észak-magyarországi szlovákok a következő kezdősorokkal:

„Ten fizerskí plebán”, „Popad’ Eržo” (Füzér), „Idze svadba” (Vágáshuta), „Idzeme my z doly” (Rudabányácska). Hosovskij, ukrán népzene kutató szerint ezek ukrán lakodalmas sétálók, úgynevezett „ladkanky”-k. A szlovák lakodalmas sétálók funkciója azonos az ukránokéval.

Szerkezeti szempontból is nagy a hasonlóság a két nép lakodalmas szokásdallamai között. Szintén hat szótagosak, dallamkészletük többnyire dó-hexachord, gyakran kezdik a verssorokat „Ej” szótaggal, kibővítvé így hét szótagra a verssort. Ilyen ősi szláv lakodalmas szokásdallamot őriztek meg a szarvasiak

Mária Bobvošová, 1937. Sarvaš

Ej, o - tvá - raj - ťe vrá - ta,
Ej, no - vot - ná ro - di - na,
Veď zde - ľa - ka i - de - me,
Ej, veľ - ká nám je zi - ma.

„Ej, otvárajte vráta” és a püspökhatvaniak „Bábence, bábence” kezdősorral. Ezek a dallamok gyakran kezdődnek dó-ré-mi hangokkal, mint a középkori gregorián dallamok, s ritmusuk hasonlít a vágánsdalok ritmusához. A középkori kultúra tehát megkönnyítette e dallamok fennmaradását és további fejlődését, sőt, proporciós változatuk kialakulását is. A csabaiak például a

„Cinterín, cinterín” és a „Môj zelený veniec” kezdetű dalokat keringőritmusban éneklük.

Szeretném, ha a szlovák népdalkedvelők, népdalkörök, citerazenekarok e dallamokat is tovább éltetnék. Zenei kultúránk így teljes. E dallamok egy része ősi szlovák hagyatéék, más része a középkori európai kultúrából hagyományozódott ránk.

Szakirodalom

- Cyril Zálešák: Ľudové tance na Slovensku (1964)
Vydavateľstvo Osveta – Bratislava)
- Magyar néptánc-hagyományok (Zeneműkiadó Bp. 1980) –
133–134. old.: Martin György: „A fegyvertánc, mutatványos szólótánc, hajdútánc”
- Volodimir Hošovskij: U pramenů lidovej hudby Slovanů
(preklad z ruštiny) Editio Supraphon – Praha 1976

Zbierky ľudových pesní

Štefan Lami: Slovenské ľudové balady v Maďarsku (Bp. 1981)

Štefan Lami: Výročné zvyky

Štefan Lami: Keď si ja zaspievam

Ildika Očovská: Čabiansky spevník (Békešska Čaba, 1994) Vydavateľ: Pamätný dom Mihálya Munkácsyho

Ildika Očovská: Na berínskom moste (Polhý Berinčok, 1998) Vydavateľ: Organizácia Slovákov v Polhom Berinčoku (2000)

Alexander Móži: Na sarvašskom moste – (Sarvaš 1999)

Zbierka slovenských ľudových piesní zo Sarvaša

Michal Blaško: Jazikomuzikálne prekrási sarvašskej slovenčine (Sarvaš 2003)

Michal Blaško: Zbierka sarvašských ľudových piesní v rukopise zberateľa

Kallós Zoltán: Balladák könyve (Magyar Helikon, 1977)

Ondrej Ivičiak: Zahrajte mi muzikanti (Báčsky Petrovec, 1994)

Dancs Lajos–Németh Zoltán: Orié šuhaj Tírpák népdalok

János Manga: Z minulosti Veňarcu (štúdia), Vydavateľstvo učebníc Bp. 1978.

Miroslav Brna: Žiaľ, žiaľ, žiaľ mi je (Zbierka komlóšských slovenských ľudových piesní)

Illés Károlyné

Napszövetre mentve

Békési ködmönminták népművészetünkben

A Békés megyei szlovákok ünnepi viseletében fontos szerepe volt a szűcsök által készített díszes ködmönöknek. Így nem hiányozhatott a férjhez menő lányok kelengyéjéből sem. Mindig megbecsült ruhadarab volt, kopottan vagy szakadtan is tovább őrizték. Talán ennek is köszönhető, hogy a népi díszítőművészetünk számára inspirációt adó ködmönök aránylag szép számban megtalálhatók múzeumainkban és a magángyűjteményekben. A Békés megyében élő és dolgozó szűcsök jól ismerték a megrendelőik eltérő ízlését, igényeit, s ennek megfelelően alakították ki a készítendő ruhadarabok jellemző jegyeit és díszítő motívumait.

Nemzetiségeink közül a legnagyobb lélekszámú közösség a szlovákság volt megyénkben. A 19. század elején több szűcsközpontja is alakult. Ezek a következők: Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós, Mezőberény. A kiváló mesterek a szűcsközpontokra jellemző sajátos kompozíciót, díszítményt, színvilágot, szabásvonalat fejlesztettek ki, mely egymástól és a magyarokétól is eltért.

E tanulmány célja bemutatni, milyen erőfeszítéseket tettek a megye művelődési intézményeinek munkatársai, az egyes települések lokálpatriótái, a népi kultúrát tisztelő és szerető egyének sokasága a szlovák nemzetiségi kultúra említett szegmensének fennmaradásáért, azért a motívumvilágért, mely tovább él napjaink népi iparművészetében a szlovák lakosság számarányának csökkenése ellenére.

A népművészeti alkotások egyik alapfunkciója, az esztétikai élményszerzés, a szépség, a harmónia iránti vágy kielégítése, független a nemzetiségektől. Így nem csoda, hogy a régi szlovák mesterek munkái a hatvanas évek végén egyre gyakrabban kerültek az érdeklődés középpontjába, mint megújuló népi díszítőművészetünk tiszta forrásai. Erre az időszakra tehető a megyei díszítőművészeti mozgalom éledése. A feladat s a cél nagyszerű! Megyénk népművészeti hagyományainak felelevenítése, ápolása és minél szélesebb körben való megismertetése. Legelőször a szűcshímzésekhez nyúltunk, melyek nagyrészt szlovák eredetűek. A szűcsmunkák próbára tették, s egyben megerősítették a mozgalmat. Gyűjtésük, feldolgozásuk és művelésük vált az akkor alakuló szakkörök feladatává, s ez tovább erősítette a bontakozó mozgalmat. Kaszaperen, Békéscsabán, Nagybánhegyesen, Mezőberényben, Szarvason néhány lelkes és ügyes kezű asszony szervezte meg ezeket az öntevékeny csoportokat. Az akkori Mezőkovácsházi Járási Művelődési Központ bázisfeladata volt a szakkörök létének és munkájának megerősítése. 1970-ben indult az első népi díszítőművészeti szakkörvezetői alapképzés is a megyénkben, melynek központilag jóváhagyott tematikája volt, s a Megyei Művelődési Központ szervezte. Így a szakkörök vezetése hozzáértő emberek kezébe került. A szakkörvezetők neves néprajzosok biztatására (Borbély Jolán, Flórián Mária, Fügedi Márta, Varga

Marianna) alkotóelemeire bontották a ködmönök ornamentikáját, s az új funkciónak megfelelően a régi hagyományok tiszteletben tartásával – folthatás, motívumok, színek – próbálták újrafogalmazni és a mai használatnak megfelelően alkalmazni ezt a csodálatos mintakincset. Nem volt könnyű dolguk, hisz a bőrre varrott ornamentikát textilre kellett „áttenni”. A hagyomány korszerű alkalmazásával ki kellett alakítani a legmegfelelőbb kompozíciót terítőre, asztali futóra, párnára, függönyre, viseleti darabokra, melyek már textiltől készültek. Mások lettek a mintaelhelyezés szabályai ezeken a tárgyakon, mint a ködmönökön voltak, hisz ott a díszítmények az irharátétekhez igazodtak. Az újratervezésnél – a hagyományos szűcsornamentikának megfelelően – két rendezőelvet kellett szem előtt tartani: a ritmust és a szimmetriát. A minta és a színhagyomány figyelembevételével aztán az egyes szűcsközpontok sajátosságaira következtetni lehetett. Hisz a legszínesebb, legdíszesebb, legapróbb mintaelemekből álló ornamentika a tótkomlói szlovák ködmönök jellegzetessége, míg a békéscsabai és mezőberényi ködmönök díszítményeire az egyszerű, világos, áttekinthető, levegős mintaszerkezet és az erős felső tagolású apró elemekből összeállított motívumkincs a jellemző. A szarvasi szlovákok ködmöne mind színeiben, mind formakincsében a legpuritánabb. Ezeket a helyi sajátosságokat kellett figyelembe venni ahhoz, hogy az új alkotások magukon viseljék a szűcsközpontok helyi jellemzőit. Csak így volt lehetséges megőrizni egy közösség századokon át kialakult ízlését, forma-, motívum- és színvilágát.

Az alapanyag kiválasztása is nagy feladatnak bizonyult. Erről a munkáról a szűcsmunkák felgyűjtésének, a motívumok újrafogalmazásának elindítója, Szabóné T. Nagy Zsófia így beszél:

„Az volt az első probléma, hogy milyen alapanyagra varrjunk. Nem követek el szentségtörést, ha a bőr helyett textilen jelenítem meg a szűcsvirágokat?! Először nyers színű filcre nyomtam elő a mintákat, ezek szépen sikerültek, de állandó használatra nem feleltek meg, mert körülményes az anyag tisztán tartása, filcesedik, formáját, alakját veszti. Később a nyers színű, egyenletes

Tótkomlói ködmön

Békéscsabai ködmön

szövésű lenvászonra dolgoztunk, de folyamatos beszerzése nem volt biztosított. Végül olyan alapanyagot találtunk, amely a kereskedelemben kapható, a homokszínű napszövetet.”

Ez a választás megfelelőnek bizonyult, azóta a legszebb alkotások homok- (bézs) színű és nyersfehér szövetre készülnek. Ezek a színek hasonlítanak leginkább az eredetileg használt bőr színére. A szöveten használt hímzőfonal a kereskedelemben a mai napig kapható Mouline osztott hímzőfonal két szála volt. A fonal selymes fénye hasonlít a ködmönökön használt szűcsselyemre, s ugyanakkor a mosást, vasalást jobban bírta. A zöld szín két színárnyalatának kikísérletezése Chabrecsek Andrásné nagybánhegyesi szakkörvezető nevéhez fűződik. Azt a két árnyalatot találta meg, ami mellett a többi szín „él” és nem rikít.

A szakkör szlovák asszonyai jól ismerték a vetett ágy vagdalásos technikával díszített lepedőinek széldíszítményeit, a változatos subrikákat és aszúrokat. Ezeket gyűjtötték fel a régi darabokról, s megpróbálták újra megvalósítani. Így kerültek ezek a mives technikai megoldások az asztalterítők, asztali futók, függönyök széleire. A szövet kihúzott szálait szőtték vissza a sokféle minta szerint. Ez a megoldás bevált, hisz esztétikusan keretezte s kiemelte a színes kompozíciót. Az asztali futók keskenyebb végére a szlovák dísztörülközők rojtjai kerültek. Vékony, az alapanyag színével megegyező színű fonalból kötött rojt szép befejezése volt ezeknek a daraboknak. Ennek aztán később mégsem lett folytatása, mert a fiatalabb nemzedéknek már gondot okozott a bonyolult csomózással készült rojtkötés elsajátítása.

A sok-sok kísérletezés és próbálkozás után megszülettek az első sikerek is. 1972-ben az X. Országos Kis Jankó Bori hímzéspályázaton Szabóné T. Nagy Zsófia II. díjat kapott a tótkomlói szűcshímzéssel díszített fényképalbumára. A kísérleti munka gyümölcse 1977-ben érik be teljesen. A Nyíregyházán megrendezésre kerülő Országos Népművészeti Kiállításon Chabrecsek Andrásné és a nagybánhegyesi asszonyok „Gránátalma” Nívódíjat kaptak. Kollekciónk eredeti forrásanyaga a tótkomlói szűcsök által készített régi

Dél-alföldi szűrminták

szép ködmönök voltak. Ez akkor olyan eredménynek számított, amire az ország szakmai közönsége felfigyelt. Egy olyan megye nemzetiségi kultúrája kapta ezt a magas elismerést, ahol a múlt századok néprajzosai szerint a magyar népművészet jellegtelen volt. (Az azóta előkerült mezőberényi szőrhímzésekről kiderült, hogy a magyar hímzőkultúra legősibb rétegéhez tartoznak.)

Áldozatos és kitartó munkával így sikerült országosan is elismert és mások által is szeretett kultúrát feléleszteni, létrehozni. Ettől az időtől fogva a szűcsornamentika újraéledése és továbbélése már megállíthatatlan folyamattá vált. A további évek nagy megmértetésein megszülettek a szarvasi, békéscsabai és mezőberényi sikerek is.

A múlt század hetvenes, nyolcvanas éveire jellemző rendkívüli időszak, a népművészet újraélesztése és reneszánsza után némi megtorpanás következett. A régi szakkörök tagjai kiöregedtek, a szakkörvezetők megfáradtak, vagy újabb tájegységek hímzőkultúrájának feldolgozásához kezdtek.

A stafétaváltás, a régi sikeres szakkörök megszűnése, újabb szakkörök alakulása az 1990-es évek végére tehető. Átalakul a képzés rendje is, kétéves képzés keretén belül OKJ-s szakmai bizonyítványt kapnak a hallgatók kézi- és gépi hímző képesítéssel. Az itt végzett asszonyok, lányok többsége pedagógus, szerencsére akad köztük olyan is, aki beszéli a szlovák nyelvet és ismeri a történeti, néprajzi, népművészeti hagyományokban gyökerező sajátosságokat. Ezek a szakkörvezetők (oktatók) tudatos kutató és feltáró munkát is végeznek, hogy még jobban megismerjék azokat a tárgyakat, amelyek még feldolgozatlanok. Gyűjtenek, elemeznek, hogy tudatos tervezőkké váljanak. Ebben az időben jelentős esztétikai-szemléleti változások mennek végbe a népművészet területén, s ennek hatására olyan tárgyak születnek, melyeknek jelentősége és értéke abban rejlik, hogy nem díszességükben hordozzák a népművészetet, hanem szemléletükben, az anyag, a forma, a díszítmény harmóniájában, vagyis karakteres, egyéni arculatú használati tárgyak, környezetalakító alkotások. A szakkörvezetők új szemléletű tervezőkké, alkotókká váltak. Ezzel az

új formanyelvvel egy új közeget alakít ki magának ez a múltja iránt fogékony, felnövekvő nemzedék.

E felfogás szerint működő szakkörök közül a szlovák kulturális értékek ápolását, a hazai szlovák hímző motívumkincs feldolgozását, bemutatását vállalta fel az a közösség, mely 2000-ben a Szlovák Kultúra Házában jött létre, s melynek működését a Csabai Szlovákok Szervezete biztosítja. Rövid fennállása óta eredményeivel bizonyította, hogy méltó utóda az első, nagy sikereket felmutató szakköröknek. 2004-ben a IX. országos textiles konferencia Terített asztal pályázatán kiemelt első díjat kapott a csabai szlovák ködmön ornamentikájával készült garnitúráiért. 2005-ben a szakkör vezetője, dr. Illés Károlyné az országos népművészeti kiállításon terveierért NESZ (Népművészeti Egyesületek Szövetsége) díjat kapott. A szakkör fennállásának néhány esztendeje alatt számtalan gyönyörű kiállításon mutatta be munkáit itthon, Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, Németországban, Franciaországban, sőt a tengeren túl is. Annak a közös örökségnek egy részét, mely egyformán gazdagítja a magyar és a szlovák nemzet kultúráját.

A kiállításokon bemutatott népi iparművészeti alkotások közönségsikere bizonyítja, hogy a nagy múltú szűcsmesterség megmaradt emlékei mindenképpen megérdemlik megbecsülésünket és azt, hogy a mai körülményekhez igazítva újra életre keltsük őket kultúránkban. Ehhez szükséges, hogy hozzáértő módon figyeljük környezetünket, életformánk alakulását, ismerjük meg múltunkat és örökségünket, mentsük meg belőle a ma embere számára is értékes elemeket.

Szakirodalom

- Hentz Lajos: Mezőberényi szűcshímzések (Békéscsaba, 1980, A Megyei Művelődési Központ segédanyaga díszítőművészeti szakkörök számára)
- György Tábory: Kožuchy Slovákov v Békešskej župe (Budapest, 1975, Národopis Slovákov v Maďarsku)
- Dr. Illés Károlyné: A tótkomlósi szűcshímzések motívumvilága. A szarvasi szűcshímzések motívumvilága (In: Békési Műhely, Békés megye textilkultúrája régen és ma, Békéscsaba, 1983)
- Dr. Illés Károlyné: A Békés megyei szlovákság ködmön-hímzésmintái (szakterminológia). Dombegyház, 1989 (szlovák nyelvű szakdolgozat, kéziratban)
- Dorogi Márton: Adatok a szarvasi szűcsmesterséghez (Gyula, 1960). A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa (13)
- Dr. Illés Károlyné, Szlovák hímzések Békés megyében (Békési Műhely, 1977, A soknemzetiségű Békés megye hímzései)
- Tábory György: Ködmönök. Népművészeti örökségünk (10), Szerk.: Gecsei Lajos – Dr. Koteles Lajos, A tárgyi néprajz Békés megyei emlékeiből (Békéscsaba, 1987)

Kustár Rozália

Kéklő fejfák

A „Tótország”-béli temető és faragott fejfái

A magyar nyelvterületen előforduló faragott fejfákról (általánosan elterjedt, bár nem pontos szóhasználat: kopjafákról) már számos néprajzi elemző és népszerűsítő közlés született. Viszonylag kevesebb figyelem jutott azonban annak kutatására, hogy a faragott fejfák állításának szokása a magyar nemzetiségű, főleg református falvakon kívül ismert volt néhány magyarországi, más nemzetiségű protestáns településen is, az itt bemutatandó Dunaegyházához földrajzilag közelebb eső példákat említve pl. a német nemzetiségű Hartán, Nemesnádudvaron, a szlovákok által is lakott Apostagon és Albertirsán¹. Figyelemre méltó Novák László megállapítása, aki a Duna–Tisza közti települések fejfakultúráját legátfogóbban dolgozta fel: „A magyarság közé betelepített idegen etnikai közösségek, akik átvették a fejfaállítás szokását, sőt a díszítését is ők produkálták a legmagasabb szinten³.”

A dunaegyháziak faragott síremlékei a helyi asztalosok keze nyomát őrzik, jellegzetesen „helyiek”.

Dunaegyháza történetéről röviden talán elég annyit elmondani, hogy a község újratelepülésének pontos ideje nem ismert, a különböző források az 1701–1715 évek közé teszik, miközben a betelepülők között a szlovákok mellett magyar nemzetiségűek is voltak, és talán a korábbi – rác nemzetiségű – lakosok egy része is visszatért⁴. Az említett egyéb nemzetiségűek idővel szlovákká lettek, és a falu kb. a második világháborúig viszonylag zárt közösséget alkotott. Innen adódhat csúfneve is: a környező falvakban csak „Tótország”-ként emlegették a Budapesttől 80 km-re délre fekvő Dunaegyházát. A helyi lakosság vallási hovatartozása is egységes volt, amiről Pesty Frigyes helynévtárában így vallanak a helység előljárói: „Miután az egész falu lakosai nemzetiségükre nézve szlávok, 's vallásukra nézve, négy zsidó családot kivéve ág: evang: vallást követők, – annál fogva hihető, 's igen természetes is, hogy ezek az ország felsőbb szláv megyékből, – továbbá Silezia és Csehországból vallás miatti üldözéskor ide lejövén letelepedtek, 's itt megnépesedtek.”⁵

Mint a legtöbb magyarországi település esetében, Dunaegyháza határában is több újkori temetőről van adatunk.

¹ A hivatkozott fejfákra vonatkozó irodalom megtalálható Kustár R. (2003) és Novák L. F. (2005) munkáiban.

² Novák 1978, 2005

³ Novák László 1982, 303–304.

⁴ Leška 1810, 18; Tóth-Szöllős 1968, 18.

⁵ Pesty in 1984, 112; Dunaegyháza lakossága a 18–19. század fordulóján 1600 fő volt (Leška 1810, 18.). 1857-ben 2187, 1870-ben 2192 lakosa volt (Galgóczy 1877, 111.); ma a településen közelítőleg 1500-an élnek.

A falu 18. századi temetője a mai lakott területen belül, a *Rózsa-dombon* volt, egy olyan dombháton, melyet egy patak és egy vízenyős terület (a *Káposztás kertek*) határolt. Itt az 1910-es évektől kezdtek építkezni, és az ott lakók elmondása szerint gyakran akadnak embercsontokra.

Štefán Leška (1757–1818), a felvilágosult nyelvtudós levelezéséből, aki a 18. század végén volt evangélikus lelkész a faluban, tudhatunk meg néhány adatot az akkori lakosok egészségügyi állapotáról: „Nálunk az emberek gyakran hálnak hideglelésben, sokszor több nyavalyájuk is van egyszerre. Ez már néhány hónapja így tart, és nekem hetente kétszer-háromszor, de néha négyszer is gyászbeszédet kell mondanom.”⁶

A második temető a falu déli végében volt, ahova a 20. század elejéig temetkeztek, majd az út másik oldalán nyitották meg 1920-ban a ma is használt temetőt. Ma a korábbi területet vegyes erdő nőtte be, az egykor itt lévő fejfákat a helyiek elmondása szerint tüzelőnek használták a második világháború után.

A mai temetőt három oldalról drótkerítés, míg délről részben csak a gyökereiből felsarjadt, élő sövényként meghagyott orgona határolja.

Az egyéb vallásúak, akik többnyire katolikusok, szintén ebbe a temetőbe temetkeznek.

Ugyan a régi temetők temetkezési rendjét nem ismerjük, adatközlőink tanúsága szerint a második temető nagyon hasonlított a mostanihoz. Mindegyik temetőt a Duna gyakori áradásaitól védett, környezetéből kiemelkedő dombháton jelölték ki.

A ma is használt temetőt a keleti temetőkaputól az 1950-es években épült ravatalozó és a mögötte lévő kerek kút felé vezető út déli és északi részre osztja. A legkorábbi sírokat a temetőnek a belterülettől legtávolabbi, délnyugati végében találjuk, a sírok dél-észak irányú sorokat alkotnak. Megfigyelhető, hogy a temető déli felében többnyire egyes temetkezések vannak, a sírsorok az elhalálozás sorrendjében alakultak ki. Családtagok közös helyre való temetését általában csak a drágább, nem helyi készítésű síremlékeknél figyelhetjük meg. A második világháború után terjedtek el döntően a kettős sírok: a házastársak egyikének halálakor előre megváltják a sír melletti sírhelyet, hogy egymás mellé temethessék őket, és idővel nagyobb, közös síremléket állítanak. Ez a szokás a halottkultuszban mélyebb változást okozott: megváltozott a temetkezés rendje és a sírok gondozásának hagyománya.

Faragott fejfa három esetben jelöli két személy sírját, miközben két esetben a sírhant mérete nem nagyobb, mint az egyes síroké. Kétszer házaspárt, egyszer pedig testvérpárt temettek el így.

A temető korábbi főtengeletét a módosabb családok fekete gránitobeliskjei jelölik ki, illetve ide, egy kovácsoltvas kerítés által határolt területre kerültek a korábbi temetőből áthozott sírkövek, melyek egykor a község lelkészeinek és előkelőbb családjainak sírjait jelölték.

Külön sorba kerültek a gyerekek, az újszülöttektől a 12-14 éves korúakig, bár a 12-14 éveseket előfordult, hogy hozzátartozójuk sírjába vagy a felnőtt sorba temették.

⁶ Levél J. Dobrovskýnak, kelt 1800. május 4-én. Leška in Krbec 1958, 442. Fordítás K.R.

Az életükben leginkább szociális helyzetük miatt számkivetetteket, pl. azokat, akiket az önkormányzat költségén temettek/temetnek el, a temető északnyugati részében, az északi kerítés tövében, a temető legelhagyatottabb részében találjuk.

Mára a régi temetőrész sírjainak kb. 70%-a jeltelen, ezekről csak annyit tudunk, hogy egykor többnyire faragott fejfa jelölte őket.

A síremlékek elhelyezése, típusai. Adatközlőink elmondása szerint a halottat általában fejjel nyugat felé helyezik a sírba, majd a fejfát a halott lábához, a sír keleti végébe tűzik. Miután elkészül az állandó síremlék, a korábbi fejfát, mely elveszti eredeti funkcióját, áttűzik a halott fejéhez, és koszorútartónak használják. A síremlékek így általában a sírok keleti végében vannak elhelyezve, felirattal többnyire kelet felé, de néha a sírhant felé – nyugati irányban. Csak ritkán fordulnak elő a sír nyugati végébe állított sírkövek, ezek felirata általában szintén a kelet felőli oldalon van.

A szociális különbségek visszatükröződtek a síremlékekben. Szépen elkülönülnek a módosabb családok sírjai, akik a két háború között nagy fekete márványobeliszkeket emeltettek. Ezeket szignózásuk alapján Budapesten, illetve Dunaföldváron készítették.

Beton síremlékek már a temető legkorábbi részében megmaradtak, de jellemzőbbek a 40-es évektől. Néhány kő, illetve beton síremlék szintén helyi eredetű lehet, amire egyszerű kivitele, a fejfákéhoz hasonló díszítómód (fűzfa-motívum, kék festés) és a magyartalan, hibás feliratok utalnak. Ezen emlékek legjellemzőbb típusai a sírhant egyszerű körbebetonozása és 45 fokban megdőntött négyzetes feliratos táblával való ellátása vagy a kevés íves sírkő leegyszerűsített utánzása.

A gyereksírokat nem jelölték faragott fejfával. A kő, illetve beton síremlékeken gyakran a gyermekek keresztnévének becézett alakját tüntetik fel.

A legarchaikusabb formát a faragott fejfák – vagy ahogy ma a helyiek nevezik: kopjafák – képviselik, melyek egyben a helyi famegmunkálás hagyományának legszebb példái. A helybeli szegényebb családok a helyi asztalosslal, ácsmesterrel, bognárral csináltatták a fejfát, néha még azt is feltüntetve, hogy az elhunyt melyik hozzátartozója állta a költségeket.

A még meglévő fejfákat felirataik alapján 1920–1944 közé keltezhetjük, adatközlőink szerint a korábbi temető fái ugyanilyen formát mutattak – ezekből sajnos egy sem maradt fenn, és az új temető dokumentálásra került fejfáinak száma is csupán 39 db, bár egykor a temető leggyakoribb, legjellemzőbb sírjelei voltak.

A még fellelhető fejfák részletező bemutatására 2003-ban egy néprajzi konferenciakötetben került sor, annak reményében is, hogy talán méltó módon megbecsüli majd e helyi értékeket a közösség⁷. Sajnos a munkánk megkezdésétől eltelt idő óta is eltűnt néhány faragott fejfa a temetőből.

A faragott fejfák jellemzői, díszítőelemei. Az egyes fejfák formáját, díszítését a helyi hagyományokon túl meghatározza az adott készítő mester egyéni

⁷ Kustár 2003

tudása, formakincse, stílusa, de munkáját csak a közösség állandó ellenőrzése mellett végezhetette, és meghatározó volt a szerszámok és a megmunkálendő anyag azonossága is, illetve a megrendelő vagyonossága. Ez utóbbira a fejfák nagysága és a faragott díszek magassága utal.

A mind a négy oldalukon egyforma kiképzésű téglalap átmetszetű oszlopos fejfák Dunaegyházán általában 15-20 cm szélesek és 10 cm vastagok voltak. Átlagos felszín feletti magasságuk 146 cm, ebből 30-40 cm magas a faragott dísz. A földbe kb. egyharmadnyi szakasz került leásásra, így a fejfát kb. 2-2,2 m hosszú akácfa gerendából faragták.

A fejfák túlnyomórészt kékre voltak festve. Csupán két esetben figyeltük meg sárga festés nyomát és három esetben barna festést, melyből két esetben biztosan az újrafestés alkalmával kenték át a fákat erre a színre. Adatközlőink is dominánsan a kék festést említették, eltérő példát nem ismertek. A fejfák kék színe szintén a helyi hagyományokra utal. Ez a szín volt egyes adatközlők szerint a gyász színe Dunaegyházán, de általában ezzel a színnel díszítették a falubeli házakat, olyannyira, hogy a környékeliek „Tótország” legnagyobb jellegzetességének a kék színt tartották.

A fejfák vésett motívumai között leggyakoribb a fűzfa és az egyszerű, lomb nélküli faábrázolás, mely néha a felirat felett és alatt is megtalálható. Ezen kívül megjelenik még a csillag és az ágmotívum. A felirat felett és alatt bevéssett minta általában sekélyebb vésetű, mint a felirat, sok esetben mára már nagyon elmosódott. Ezek a díszítőelemek azok, melyekben leginkább megnyilvánult a fejfakészítő egyéni stílusa. Egy esetben a faragott fejfán lécekből kialakított – fénykép elhelyezésére szolgáló – keret is van a felirat felett.

A betűket V alakú vésővel, mélyen vésték a fába, ezért ma is viszonylag jól olvashatók. Mivel a közigazgatás nyelve Dunaegyházán már a 19. században is a magyar volt, ezért szlovák feliratokkal a temetőben nem találkozunk, viszont a magyar feliratokban több jegy utal – főleg a magánhangzó-használatban – a falu etnikai másságára (pl. „nyukszik”, „éstenben”, „hamváira”, „édesanya sirattyá holtik”, „íltt 59 ívet”). Minden fejfán bevésett felirat idézi az elhunyt személyét, előfordul, hogy napra pontosan kiírták születésének és halálának dátumát, ritkábban foglalkozását is (pl. asztalosmester). Néha a fejfákon is megjelenik a készítő monogramja (például VD) vagy a gyászoló családtagokra történő utalás („emlíkül készétete fia SzGy”, „kedves firje gyászolja is három csalgaya”).

A temetőben megtalálható fejfák között faragott díszítésük alapján több típust különböztethetünk meg: egyágú (17 db); egyágúként induló, majd kétágúvá váló (2 db); kétágú (16 db); négyágú (1 db) és félkörívesen legömbölyített tetejű fejfá (2 db).

A motívumok esetleges szimbolikus nyelvezetére nem sikerült adatot találni. A fejfák közös jellemzője, hogy a díszítésük csillag alakú faragásban végződik. A csúcsdíszeket minden esetben a gerenda teljes szélességét kihasználva faragták ki. Bár a faragás módja és elemei nagyon hasonlóak, a megmaradt nagyon tagolt, díszes fejfacsúcok között csupán négy (két-két) egyforma akad.

A 24 év fejfaformáit vizsgálva több egyéni stílusban dolgozó mester kézjegyét különböztethetjük meg. A faragott motívumok tanulmányozásán túl ebben segítséget nyújt a bevésett díszítések különbözősége. Eszerint egy csoportba sorolhatjuk a lemélyített táblájú, fűzfával és domború, illetve homorú csillaggal díszített fejfákat. Az elhalálozások évszámát figyelembe véve készítésük ide-

je 1920–1924 közé esik, ezeket tekinthetjük a legkorábbiaknak a temetőben megmaradt fejfák közül. Egy mester készítette 1924–1929 között a szomorú-fűzzel díszített egy- és kétágú fákat. Más készítőtől származnak a csipkézett faragású díszekkel, szétágazó gyökerű fa ábrázolásával jellemezhető kétágú fejfák, melyeket 1943–1944 táján faragtak.

A környékbeli falvakban hasonló fejfákat csak Soltról ismerünk, de ott korántsem ennyire változatosak⁸. A 20. század elejétől a falu viszonylagos izoláltsága egyre inkább meglazult, több helyi hagyomány a második világháború után teljesen eltűnik. A 40-es évektől elmaradnak a helyi asztalosok által készített faragott fejfák is.

A 18. században az Alföldre betelepülő nemzetiségek sírjelkultúrájának eredete kérdéses, hiszen a 16. századtól Európa protestáns vallású területein általános volt a faragott fejfák állításának szokása⁹. Formakincsük az idők során változott, a 20. század első feléből fennmaradt dunaegyházi emlékek a magyarországi szlovákság jellegzetes, egyedi faragóhagyományának példái.

Felhasznált irodalom

- Bednárík Rudolf: Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972.
- Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt megye monográphiája. Történelmi, föld- és természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és újkori leírás. Budapest, 1877
- Hofer Tamás: Archaikus sírjeleink kérdéséhez. In Hoppál Mihály – Novák László ed. 1982, 308–324.
- Hoppál Mihály – Novák László ed.: Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 10. Halottkultusz. Budapest, 1982
- Krbec M.: Korešpondence Štěpána Lešky s Jozefom Dobrovským. Slavia XXVII, 1958, 430–444.
- Kustár Rozália: Faragott fejfák a szlovák nemzetiségű Dunaegyházán. In Báth J. szerk. Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig. Az V. Duna–Tisza közti nemzetközi néprajzi nemzetiség-kutató konferencia (Baja, 2002. július 18–19.) előadásai. Baja–Kecskemét, 2003, 131–150.
- Leška, Štěpán: Písničky Duchovní, kteréž Církev Ewangeličká Kyškýrešká, při ob-
- nowování památek posvěcení Chrámu Božího, každoročně wtu Neděli po dni 10. Října, s plésáním zpívati má. Složení a vydané, s připobením kratičké hystorcie Méstečka Kyškýressu, v cýrkevních w něm příběhů, od Štěpána Lešku, při též Cýrkwi na ten čas Slova Božího Kazatele. w Pesstě (Pesten) 1810.
- Novák László: A Duna–Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V – Ethnographia. Kecskemét, 1978, 219–305.
- Novák László: A temető helye a halottkultuszban, különös tekintettel a sír és sírjelölés kérdésére. in Hoppál Mihály – Novák László ed. 1982, 285–307.
- Novák László Ferenc: Fejfa monográfia (Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 15.) Nagykovács, 2005
- Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. szerk. Bognár András, Pest Megyei Téka 6, Szentendre, 1984
- Tóth-Szöllős Mihály: Dunaegyháza község története. Kecskemét, 1968

⁸ Novák 1978, T. XI: 1–6.; Novák 2005

⁹ Hofer 1982, 316–318.; a Felvidéken 1586-ból, 1591-ből és 1596-ból maradt fenn feljegyzés az ember alakú faragott fák sírra helyezésének tiltásáról (Bednárík 1972, 41).

Zsilák Mária

Egy tájszótár frazeológiája

Szincsek György *Komlósi értelmező tájszótára*, amelyet a szerző szülővárosában adott ki a millennium emlékére, tudományos igénnyel készült. Az 1990-es években több lexikográfiai munka is megjelent, amely a délkelet-alföldi régió szlovák nyelvjárási szókészletét öleli fel, ezek azonban inkább tudományos-ismeretterjesztő művek, elsősorban forrásanyagként értékesek.¹ Szerény mértékben frazeológiát is tartalmaznak, a *Komlósi értelmező tájszótár* azonban teljesebb képet ad a helyi szófordulatokról, szólásokról, közmondásokról, szóláshasonlatokról, állandósult szókapcsolatokról. A frazeológiai egységek felsorolt fajtáiból elsősorban olyanokat hoz, amelyek csak Tótkomlóson ismertek, a szerző továbbá felvett az anyagba olyanokat is, amelyek ismeretek a régió más szlovákok lakta településein is, ennél fogva Tótkomlóson úgyszintén a közismertek közé tartoznak.²

Az anyag válogatását a szlovák nyelvtudomány elméleti eredményeire támaszkodva végezte, elsősorban

Jozef Mlacek munkái alapján, amelyek definiálják az irodalmi nyelvi, ill. nyelvjárási frazeológia fogalmát.³ Jozef Mlacek a tulajdonképpeni nyelvjárási frazeologizmusokon kívül a nyelvjárási frazeológiához sorolja az irodalmi nyelvi frazeológia nyelvjárási variánsait is. Mindkét típusra Pavol Ondrus írásából hoz példát, a szóláshasonlatokra éppen azok közül, amelyeket Ondrus Tótkomlóson jegyzett fel (a csehszlovák–magyar lakosságcsere éveiben, amikor több szlovák dialektológus végzett gyűjtést a magyarországi szlovák nyelvszigeteken). Az idézett példákban első helyen a tótkomlósi változatot hozza, megőrizve a helyi nyelvjárás jellegét, egyszerűsített fonetikai lejegyzéssel, az irodalmi nyelvi ekvivalens zárójelbe került:

- *Prišou k tomu ako Ročkár k čížmám (má podobný význam ako príst' k niečomu ako slepá kura k znu)=m. vak tyúk is talál szemet.*
- *Hládi ako Povážajich prastě (hládiet' ako telá na nové vráta)=m. néz mint borjú az új kapura.*
- *Pripál' si ako Labo f krčme. Vi-sobáz ju ako Šovan svoju Maru. (m.=Gyűjts rá, mint Labo a kocsmában. Húzd el a nótáját, mint Sovány a Marijának.)⁴*

¹ Red. Ando Juraj–Mazán Matej: *Čabjanskí nárečovi slovník*/Szerk. Ando György–Mazán Mátyás: *Csabai tájszótár*. Békešska Čaba/Békéscsaba, 1993.

Hankó András: *A békéscsabai tájnyelv mindennapi szókészlete a XX. század második felében*/Hankó Ondrej: *Každodenná slovná zásoba békéščabianského nárečia v druhej polovici XX. storočia*. Békéscsaba/Békešská Čaba, 2000.

² Synčok, Juraj 2000. 4.

³ Mlacek, Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava, 1977. 72–74.

⁴ Mlacek, Jozef 1977. 72., Ondrus, Pavol: *Z komparatívnej frazeológie Slovenského Komlóša*. In: *Jazykovedné štúdie*. 9. Bratislava, 1966. 211–218.

Haszonnal forgathatta Szincsek György Ferdinand Buffa monográfiáját is, amely az Észak-Sáros megyei nyelvjárási frazeológiát öleli fel. Buffa ugyancsak Jozef Mlacek elméleti megállapításaiból kiindulva dolgozta fel egy szűkebb régió frazeologizmusait. Tekintettel arra, hogy a nyelvjárási frazeológiai egységek típusai azonosak az irodalmi nyelvi frazeologizmusok típusaival, az észak-sárosi frazeológia rendszerezésénél a következő csoportosítás mutatkozott a legcélszerűbbnek: sajátos észak-sárosi frazeologizmusok, azok a frazeológiai egységek, amelyek különböznek az irodalmi nyelvben és Észak-Sáros nyelvjárásaiban, az irodalmi nyelvben és nyelvjárásban párhuzamosan meglévő frazémák, az irodalmi nyelvben és nyelvjárásban is azonos frazeológiai egységek. Ezen osztályozás kapcsán rámutat arra a folyamatra is, amely során egyes nyelvjárási frazeológiai egységek az irodalmi nyelvi frazeológia részévé válnak, illetve a fordított irányú folyamatra is, amely eredményeként az irodalmi nyelvi frazéma nyelvjárásivá válik, továbbá rámutat arra, hogyan kerül át adott frazeológiai egység egyik nyelvjárásból a másikba.⁵ E munka Szincsek Györgyöt az anyag válogatása során abban erősíthette meg, hogy a nyelvjárási frazeológia feldolgozása kapcsán hangsúlyosan fontosak a lokális frazeológiai egységek. Ezt a réteget a *Komlósi értelmező tájszótárban* a következő szólások, szóláshasonlatok képviselik:

- *alêbo budê vojna, alêbo ñi- poviedali pán Tirpáč, a oni sa múdri človek (Hovorilo sa na Kom-*

lóši)- ak bude dobre, ak nie, nie=m. vagy lesz háború, vagy nem lesz /mondta Tirpács úr, ő pedig okos ember/ – vagy-vagy (36.l.)

- *čakat' ako boží Palb cipov – trpezlive=m. vár, mint istenadta Palkó a cipóra – türelmesen (54.l.)*
- *Daj sa zaňho pomodlit' ako Frankouka=m. Mondass érte imát, amint Frankóné tette (63.l.)*
- *Prefajtilľ sa ako Rolkove diňe=m. Átfajzott, mint Rolykóék dinnyéje (64-65.l.)*
- *Je f strachu ako Šováňove dlouke=m. Rájött a félelem, mint a Sovány lányokra (65.l.)*
- *dľumbier z Oravcovej jame=m. gyömbér Oraveczék gödréből (73.l.)*
- *Añi fajt jim ñeostaňe ako Oravcovich kulančí=m. Hírmondó sem marad belőle, akár Oraveczék kullancsának (75.l.)*
- *Budê na fajtu ako Karkušou baran=m. Fajnak marad, mint Karkusék báránya (75.l.)*
- *Hľáď ako Povážaich prastê=m. Bámul, mint Povázsaiék malacai (90.l.)*
- *Má hlavu ako Vašašov laket'=m. Akkora a feje, mint Vasas könyöke (91.l.)*
- *Chľpou ako Šováň z ritou=m. Szürcsölt egyet, mint Sovány az ülepével (99.l.)*
- *ide /sic!/ Jóška z Eržou=m. elválaszthatatlanok (104.l.)*
- *klúkeje /sic!/ ako Ondřík po Sentionři=m. tekereg, mint Ondriskó Szentetornyán (113.l.)*
- *Kopňi doňho ako Astaloš do šaraglov!=m. Rúgjál bele, mint Asztalos a saroglyába! (117.l.)*
- *krásna ako Tuškova Anka=m. gyönyörű, mint Tuskáék Ankája (119.l.)*

⁵ Buffa, Ferdinand: *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava, 1994.

- Krutí sa ako Miklós f kochu=m. Forog, mint Miklós a kéményben (122.l.)
- Vipál'jich ako Oravec kulanče!=m. Füstöld ki őket, mint Oravec a kullancsokat! (124.l.)
- Morduje sa ako Burjanka s potkanom=m. Birkózik, mint Burjanné a patkánnyal (143.l.)
- Afektuje ako Trnouskich morke – vel'ni=m. Affektál, mint Trnouszkiék pulykái – nagyon (143.l.)
- Mrchaví ako Gutanou pes=mad'. Mérges, mint Gutyanék kutyája (144.l.)
- Múdri ako Marci Široňou=mad'. Olyan okos, mint Sirony Marci (145.l.)
- No lèn jich nachovaj ako Kozák mašinašov!=m. No csak lásd el őket, mint Kozák a cséplőmunkásokat! (149.l.)
- Ňebožekaj ako Ďuriškouka!=m. Ne jajveszékeld, mint Gyuriskáné! (156.l.)
- Ňerozmec to ako Motouski opekance!=m. Ne dobáld el, mint Motyouszki a gubát! (157.l.)
- Ňevibehňi na to ako Šemetka na zrapke!=m. Ne menj neki, mint Semetka a törekrakásnak! (157.l.)
- Ňič ňežiada ako Palb Tuška od Madára=m. Nem kíván semmit, akár Tuska Pali a magyar embertől (158.l.)
- Podhúkou ako Borošova pita z ednim vajcom – slabo=m. Megnőtt, mint a Borosék egytojásos pitéje – gyengén (189.l.)
- Pochodlil bi stě ako Jagriš u Motouskich=m. Úgy járnátok, mint Jagris a Motyouszkiéknál (191.l.)
- Pochodlu ako Kukučka s tělaci-nou=m. Megjárta, mint Kukucska a borjúhússal (191.l.)
- Porad' mu ako Štrpka Hudákoví!=m. Lásd el tanáccsal, mint Štrpka Hudákot! (194.l.)
- Ved' nám to prejdě ako Koňúrov vadón!=m. elfogy, mint a Konyúrék vagyona! (202.l.)
- Prerátaš sa ako Krasko z mrtvolla-mi=m. Elszámolod magad, mint Kraszkó a hullákkal (204.l.)
- púšit'/kedl't' ako Pipíšov parňík – vel'ni=m. füstöl, mint a Pipís malom – nagyon (211.l.)
- Smeje sa ako Žingorou rados-ňík=m. Nevet, mint Zsingoráék örömkalácsa (213.l.)
- tak vizerá ako báťa Séléjš – je otrhaný=m. elhagyatott rongyos emberre mondják (226.l.)
- Ňi je na smetisku ako Mišečkou tĺk?=m. Nem került a szemétdombra, mint Misecskáék máktörője? (233.l.)
- Spočíta ako Veňerčanou kanás sviňe=m. Megolvassa, mint Venyercsanék kanásza a disznót (236.l.)
- Šoríkom ako Machanove krčias-ke=m. sorjában, mint Machanék korsócskái (256.l.)
- Špekuluje ako Greksa/Grexa s k... m=m. Spekulál, mint Greksza/Grexa a f...val (253.l.)
- Štéká ako Mišečkou pes do čobol-ě=m. Ugat, mint Misecskáék kutyája a csobolyóba (255.l.)
- Takú má tpezllvosť ako Matajs Palb=m. Olyan türelme van, mint Matajsz Palinak (267.l.)
- Túla sa ako Bertalanou pes po dvore=m. Jöszmékel, mint Bertalanék kutyája az udvarban (268.l.)
- Uhňi sa ako Júda Hrupčouka!=m. Hajoj /sic!/ meg, mint Hrubcsa Júda! (271.l.)
- ved' mu ja ukážem, dě je Varga Palbva viňica!=m. majd én meg-

- mutatom neki! Megtanít vkit kesztyűbe dudálni (271–272.l.)
- *Utěká ako Lančouka s trhu=m. Fut, mint Lancsáné a piacról* (273.l.)
 - *Vimec sa s toho ako Senteská!=m. Vágd ki magad Szenteczkíné módjára!* (284.l.)
 - *Vinkři ho tak po pitvaroski!=m. Zárd ki pitvarosi módra!* (285.l.)
 - *Vizdichall ako Vašašove morčence=m. Lihegtek, mint Vasasék pulykái* (290.l.)
 - *Zabudňe si ako Ďurouka ihličku=m. Megfeledeznek, mint Gyúrósne a hajtűről* (294.l.)
 - *Zahodlu sa ako Žlnka do trstíňe=m. Bevette magát, mint Zslnka a nádasba* (298.l.)
 - *Zavráva ako Beňo haluške – rečami obísť al. zahľadiť niečo nepríjemného=m. vmíroľ eltereli a szót, figyelmet* (298.l.)
 - *nak sa naučí Koňúrou z ákon=m. tanulja meg, mi a törvény Konyúrénál* (300.l.)
 - *zakramenckí ako Susekár=m. akaratos, mint Szuszekár* (300.l.)
 - *Zaťau sa ako Krállch Iva v Očenáši=m. Megakadt, mint Král Éva a Miatyánkban* (307.l.)
 - *Zaťau sa ako Bevkova somarica=m. Megkötötte magát, mint Bevkáék számara* (307.l.)
 - *Zavallu sa ako Žingor na organ=m. Ráborult, mint Zsingor a templomi orgonára (kántortanító volt)* (308.l.)
 - *Zmizňe ako Farkašova kabaňica=m. Úgy eltűnik, mint Farkas nagykabátja* (314.l.)
 - *Zvattě sa ako Vančik z Eržíkarkou=m. Vesszetek már össze, mint Vancsik Erzsikárnéval* (318.l.)

Az idézett példákban fellelhetők a tótkomlói szlovák nyelvjárás jegyei,

hangtani és morfológiai szinten egyaránt. A szólások, szóláshasonlatok túlnyomórészt egész mondatot alkotnak. A szerző az idézett frazeológiai egységeket különböző szófajú címszavakhoz sorolja, nemcsak főnévi, melléknévi, igei címszavakhoz, hanem a nem ragozható grammatikai szavakhoz is, ami módszertani szempontból nem szokványos eljárás. Minden bizonnyal a szóanyag meghatározott logikai rend szerinti rendezése készítette erre a megoldásra. Hiányolható a szólások, szóláshasonlatok mélyebb szemantikai értelmezése, amit csak helybeli személy tud megadni. Pontos értelmezés hiányában az anyag árnyaltabb osztályozása, jellemzése nehézségekbe ütközik. Amikor segítséget kértem a szerzőtől az egyes frazeologizmusok pontos jelentésének meghatározásához, sajnálattal közölte, hogy néhány kivétellel maga sem ismeri, ezért adja meg magyar ekvivalensként az adott frazéma tartalmi fordítását. A jelentés pontos értelmezésével Pavol Ondrus is adós maradt, aki a tótkomlói szlovák nyelvjárásról írott tanulmányában külön fejezetet szentelt a sajátos helyi frazeológiának.⁶ Keletkezése általában valamilyen komikus eseményhez, szokatlan helyzethez köthető. Az idézett szóláshasonlatok közül némelyek ismertek voltak a környező településeken, pl. Nagybánhegyesen is, pl.: *Krutľ sa ako Miklůš f kochu* (=m. forog, mint Miklós a kéményben), *o Gutánovon psovi* (=Gutyanék kutájáról), jelentésüket azonban itt sem sikerült tisztáznom. A *zavráva ako Beňo haluške* (298.l.) szóláshasonlat itt *habe jest' ako Beňo*

⁶ Ondrus, Pavel: *Närečie Slovenského Komľóša*. In: Zost. Gerbócová, Jarmila: *2 minulosti Slovenského Komľóša 1746–1996*. 330–358.

haluške formában ismert, arra az emberre mondták, aki nagyon gyorsan evett. Tirpács úr személyéhez (a 36. lapról idézett példa), akinek a tulajdonában volt Tótkomlós legnagyobb boltja, a környéken különböző történetek kötődnek. Pl.: Egyszer egy falusi asszony Tirpács úrnak tojást adott el olcsón, majd a boltban meszelőt vásárolt, amit drágállott. Ilyenképpen méltatlankodott: *Pán Tirpáč, ja son vás tak ňepotáhla za vajcia, ako vi mňa za štetku!* = Tirpács úr, én nem húztam meg úgy a tojásért (tojásánál fogva), mint maga a meszelő(m)ért (meszelőmet)! A történet a szöveg kétértelműsége miatt maradt fenn és vált szólássá.⁷

A lokális frazeológia elsődleges specifikus jegyei közé tartozik jelentésének szoros kötődése a kultúrtörténeti háttérhez. Az idézett tótkomlói szólások, szóláshasonlatok némelyike utal a kétnyelvű környezetre. Nemcsak nyelvi, hanem tartalmi tekintetben is szorosan kötődnek a hagyományos paraszti kultúrához. A *Vinkři ho tak po pitvaroski!* szólás két szomszédos falu, Tótkomlós és Pitvaros vetélkedésére utal.

Bizonyára számos érdekes kultúrtörténeti összefüggésre mutatna rá minden egyes, az értelmező tájszótárba felvett komlói frazéma pontos jelentésének meghatározása, remélem, erre az időigényes, aprólékos munkára a jövőben akad vállalkozó.

Bibliográfia

- Red. Ando Juraj–Mazán Matej: Čabjanskí nářečovní slovník / Szerk. Ando György–Mazán Mátyás: *Csabai tájszótár*. Békešska Čaba/Békéscsaba, 1993.
- Buffa Ferdinand: *Zo severošarišskej frazeológije*. Bratislava, 1994.
- Habovštiak Anton: O výskume slovníka a frazeológije slovenských nářečí. In: Slovenská reč 35. 1970. 1/23–28.
- Hankó András: *A békéscsabai tájnyelv mindennapi szókészlete a XX. század második felében*/Hankó Ondrej: *Každodenná slovná zásoba békeščabianského nárečia v druhej polovici XX. storočia*. Békéscsaba/Békešská Čaba, 2000.
- Mlacek Jozef: *Slovenská frazeológia*. Bratislava, 1977.
- Mlacek Jozef: *Slovenská a slovanská frazeológia pred XI. Slavistickým zjazdom a na ňom*. In: Slovenská reč 59. 1994. 1/6–14.
- O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, 1976.
- Ondrus Pavol: *Z komparatívnej frazeológije Slovenského Komlóša*. In: Jazykovedné štúdie. 9. Bratislava, 1966. 211–218.
- Onrus Pavel: *Nárečie Slovenského Komlóša*. In: (zost.) Gerbócová Jarmila: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746–1996*. 330–358.
- Synčok Juraj: *Komlóšsky slovenský výkladový nářečový slovník*/Szincok György: *Komlósi értelmező tájszótár*. Slovenský Komlőš/Tótkomlós, 2000.
- Záturecký Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava, 1975.

⁷ Adatközlő: Mária Žiláková szül. Čajágiová, 1923. Velký Bánhedeš (Nagybánhegyes).

Uhrin Erzsébet

Másodnyelvi szerepben

Magyarországi szlovák nyelvű kommunikáció

A magyarországi szlovák nyelvshígetek a 17–18. században alakultak ki, amikor a törökök kiűzése után az elpusztított, elnéptelenedett településekre a történelmi Magyarország északi megyéiből szlovákok költöztek. Annak ellenére, hogy létszámuk a több mint háromszáz éves történelmük során drasztikusan csökkent, napjainkig sikerült megőrizniük elődeik szokásait, hagyományait, anyanyelvét. A tanulmány a magyarországi szlovák nyelvű kommunikáció néhány jellemzőjét mutatja be szociolingvisztikai megközelítésben (lásd még Divičanová 2004, Žiláková 2004). A kutatási eredményeket a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete *Szlovák nyelv Magyarországon* című nyelvészeti kutatási programjának megvalósítása során nyertük (a projektről és a korábbi eredményekről lásd Uhrin, 2004, 2005, 2006).¹

A nyelvészek és a nyelvészeti kutatások számára a hazánkban élő szlovákok nyelve nagyon érdekes kutatási terület, mert itt párhuzamosan lehet vizsgálni a három fő szlovák nyelvjárási csoport archaikus változatait, a szintén archaikus egyházi, bibliai cseh nyelvet, a „bibličinát”, a szlovák–magyar kétnyelvűség kérdéseit, a kialakulóban lévő köznyelvet, és a szlovák önkormányzatok, szervezetek, a vezető értelmiség törekvéseit a szlovák nyelvű kommunikáció fennmaradása, valamint az irodalmi nyelv elterjesztése érdekében.

A kutatás időszaka alatt (1995–2007) úgy a kollektív kutatótáborok, mint az egyéni empirikus kutatások idején személyesen megtapasztalhattuk, valamint a nyelvhasználati kérdőívre kapott egzakt válaszok alapján megállapíthatuk, hogy – ugyan nem egyforma színvonalon és gyakorisággal, de – létezik és használatos a szlovák nyelv írott és szóbeli változata a kultúra mindhárom alaprétégében Magyarország szlovákok lakta településein. A magyar nyelv meghatározó, uralkodó volta, dominanciája a kommunikáció minden szintjén a kutatási eredmények ismeretében is elvitathatatlan. A szlovákra a másodnyelv szerep a jellemző, az is eltérő mértékben és minőségben az egyes nyelvhasználati szférákban, s igen erősen differenciáltan az egyes kommunikációs szinteken. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ez a kétnyelvűség szórvány, hogy diaszpóra-kétnyelvűség, hogy diglossia a szlovákiai szlovákokhoz és a magyarországi magyarokhoz viszonyítva. Nyilvánvaló és egyértelmű funkció- és presztízskülönbség van a szerepkörök és használati szinterek között.

Szükséges azonban rögtön a dolgozat elején leszögezni, hogy a kelet-, közép- és nyugat-szlovákiai nyelvjárásokat, illetve azok helyi változatait, amelyek ténylegesen az itt élő szlovákok anyanyelvének primér nyelvének tekinthetők, kevés kivételtől eltekintve már csak az idősebb nemzedék beszéli. A magyar-

¹ Jelen tanulmányban főként a magyar nyelvű irodalom megnevezésére törekedtünk, ha azonban a hivatkozott tanulmány csak szlovákul áll a rendelkezésünkre, közöljük.

országi szlovák nyelvjárások kihalóban vannak (lásd bővebben Balleková 2004, Divičanová 2003, Žiláková 2005). A zempléni, dunántúli, csongrádi falvakban szinte már nem kommunikálnak szlovákul. Kivételt az értelmiség képviselői képeznek és azok, akik iskolai tanulmányaik során tanulták a szlovák nyelvet. Ők is azonban csak abban az esetben, ha valamilyen módon kapcsolatban maradtak a szlováksággal, munkakörük ellátásához van szükségük a szlovák nyelvtudásra, vagy aktívan részt vesznek a szlovák kisebbség társadalmi-kulturális életében. Az idősebbeknek – mint az interjúkészítések alkalmával megjegyezték – már nincs kivel beszélniük szlovákul, mert a kortársaik közül nagyon sokan meghaltak, a gyerekeik, unokáik pedig nem sajátították el a nyelvet. Nagyon örültek annak – sokan meg is hatódtak –, hogy a kutatásnak, a jelenlétünknek köszönhetően használhatják az anyanyelvüket. Már feledésbe merült gyönyörű népdalokkal, imádságokkal, szólásokkal, közmondásokkal és a népköltészet más műfajaival ajándékozták meg a gyűjtőket. A nyelvi helyzet Nógrád és Pest megyében hasonló az országoshoz: a szlovák nyelv lassan minden nyelvhasználati szituációban fokozatosan háttérbe szorul. Mesterséges körülmények között, például hivatalos alkalmakkor, rendezvényeken elhangzik néhány mondat szlovákul is, sőt az utóbbi időben törekednek a szervezők a szimmetrikus kétnyelvűsége, de természetes beszédhelyzetekben a közép- és fiatal generáció kommunikációs nyelve szinte kizárólag a magyar. Itt kívánom megjegyezni, hogy Nógrád és Pest megyében, valamint Budapesten a kutatást helyi terepmunkások segítségével is végeztük, akiknek írásos és szóbeli kutatási beszámolóit megerősítették személyes kutatási tapasztalatainkat. Beigazolódott a hipotézisünk: az országos átlagnál jobb a szlovák nyelv helyzete Békés megyében és Pilisszentkereszten, az itteni településeken elsajátították és a hétköznapi kommunikációjuk során olykor használják a szlovák nyelvet, nyelvjárást a középkorosztály képviselői is. Nehéz elhinni, de találkozni lehet még olyan fiatallal is, aki otthon a nagyszüleitől tanulta meg a helyi nyelvjárást! Az intézetünk által szervezett, *Én és az elődeim* című tudományos diákköri konferencián két résztvevő – egy tótkomlói kislány és egy nagybányai fiú – ezt nyilvánosan is elmondta, és szóban is bemutatta a családjukban napjainkban használt szlovák nyelvjárást, amelyen képesek kommunikálni ők is. Örömmel fogadtuk a vetélkedőre felkészítő tanáraik segítségével készített nyelvjárási szógyűjteményt, hangfelvételeket és nyelvjáráselemzést, mert ezeknek a feladatoknak, ezen adósságunk teljesítésében már ténylegesen a 24. órában járunk. A magyarországi szlovák nyelvészek előtt nagy feladat áll, nagy a felelősségünk abban, hogy minél több írásos és szóbeli hanganyag maradjon fenn hazánk nyelvjárásaiból. Ehhez a munkához és az összegyűjtött anyag majdani feldolgozásához örömmel fogadjuk a jövőben is a szlovákiai szakemberek, nyelvészek részvételét, segítségét.

Kutatásunk további érdekes eredménye az a következtetés, hogy a magyarországi szlovákság bizonyos köreiből kialakulófélben van a beszélt köznyelv. Azokról van szó, akik a másodlagos szocializáció útján sajátították el a nyelvet, az ő esetükben a szlovák második nyelv, másodnyelv, szekunder nyelv. Döntő többségük az iskolában tanult meg szlovákul, néhányuk azonban hozott otthonról passzív nyelvtudást. Terepmunkáink során megfigyelhettük, hogy az utóbbi időben mind gyakoribb a szlovák nyelv használata. Ez a jelenség főleg

ott tapasztalható, ahol a helyi szlovákság szervezettsége jónak mondható, aktivitása magas fokú. Ki kell itt emelni az olyan városokat, mint Békéscsaba, Budapest, Szarvas, Szeged, Tótkomlós, Vác; a falvak közül pedig Pilisszentkeresztet, amelyek fontos, sokszor a régió túlmutató irányító szerepet töltenek be a szlovák nemzetiség társadalmi-kulturális életében. A szlovák nyelvhasználat elterjedéséért sokat tesznek az Országos Szlovák Önkormányzat régi és új intézményei, a kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek, egyesületek, s döntően az iskola, a média és az anyanyelvű irodalom. A magyarországi szlovák nemzetiség aktivitásának növekedésével, melynek a nyolcvanas évek végétől és a kilencvenes évek elejétől lehettünk szemtanúi, párhuzamosan megnőtt az anyanyelv, az elődök nyelvének a presztízse. A szlovák önkormányzatok és civil szervezetek céljai és feladatai között a szlovák nyelv megőrzése és használata a legfontosabb prioritások között szerepel, egyre határozottabb elvárás a szlovák nyelvű kommunikáció a vezető képviselők és aktivisták körében, s nemcsak a hivatalos, hanem a mindennapi életben is, mely követelménynek az érintett szervezetek és egyének, bár nem eléggé következetesen, de igyekeznek megfelelni. Ezt a nyelvi helyzetet még nem nevezhetjük természetesnek, hiszen a beszélgetések résztvevőinek döntő többsége tudatosan, erős önkontroll alatt ragaszkodik a szlovák beszédhez, a szándékot azonban mindenképpen értékelni kell. Pozitív jelenség, hogy egyre sűrűbben törekszenek egymás között is szlovákul beszélni a hazai szlovák nemzetiség képviselői, még akkor is, ha ez nem minden esetben a legkultiváltabb megnyilatkozás. A szegényesebb szókincsnek, egyszerűbb stílusnak, nyelvtani hibáknak az a fő oka, hogy a modern, élő szlovák irodalmi és köznyelvnek gyenge a hatása, annak ellenére, hogy az utóbbi időben öröndetesen bővültek és folyamatosan bővülnek a közvetlen nyelvi érintkezés lehetőségei. Közülük most csak a szerintem két legfontosabbat emelem ki: a települések, intézmények, szervezetek közötti egyre tartalmasabb kapcsolatokat, a kölcsönös látogatásokat, és a Szlovákia, az anyaország által nyújtott jelentősebb és rendszeresebb hivatalos támogatásokat.

A magyar nyelv erőteljes hatása a nyelv valamennyi szintjén kimutatható a hangtántól a szövegszerkesztésig, a nyelv legmagasabb szintjéig, a szövegig. Tapasztalható az intonációban, a szórendben, a névmások és prepozíciók, idő, mód, aspektus, vonzatok használatában. Napjaink nyelvi interferenciajelenségeinek, a nyelvi és kommunikatív interferencia, a nyelvi közlés pragmatikai vizsgálata, a szlovák-magyar kétnyelvűség elemzéseinek folytatása szintén a kutatók előtt álló feladat. A nyelvi tiszteletadásban, mint az udvariasság, köszönés, tegezés, magázás, is kimutatható a magyar nyelvi normák hatása. E terület tudományos elemzése is még várat magára. Ugyanúgy, mint a stílusirányzatok kifejezési lehetőségeinek, a szavak értelmezésében jelentkező ingadozásoknak, a nyelvtani szerkezetek módosulásának, a tükröfordításos szavak, szerkezetek, frazeológiák elemzése. A magyar nyelv ilyen erős dominanciáján, hatásán nem szabad megütközni, hiszen több mint háromszáz éve anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek a hazai szlovák kisebbség képviselői. Gondolkodásukban, nyelvi világképükben, szemléletükben ezek a magyar viszonyok tükröződnek, a nyelvi kontextus, nyelvi környezet döntően magyar, s ezek a tényezők eredményezik a döntően magyar nyelvhasználatot.

A kutatás is alátámasztotta, hogy az elsődleges szocializáció útján már kevesen sajátítják el a szlovák nyelvet, főként másodlagos és időnként harmadlagos szocializáció során tanult meg szlovákul a megkérdezettek döntő többsége. A nyelvi szocializációt a mindenkori társadalmi környezet határozza meg. Döntő fontosságú ebben a folyamatban a mindenkori beszélőközösség értékrendje, nézeteik, nyelvhasználati szokásaik, társadalmi szervezettségük, érdekképviselőik.

A szlovák beszélőközösség által közvetített közösségi viselkedési normák, nyelvi szokások kiemelten kezelik ugyan a szlovák nyelvhasználatot, a szlovák nyelv presztízsének növelését, a közösség tagjai azonban privát életükben – mint ahogy az a nyelvhasználati kérdőívek elemzése során kiderült – inkább a magyar nyelvhasználatot részesítik előnyben, megelégszenek, és objektív okok miatt meg kell elégedniük a szlovák nyelv ritka, „olykori” használatával. A szlovák nyelvű kommunikációt és nyelvhasználatot az adott történelmi-társadalmi kontextuson kívül közvetlenül és közvetve befolyásolja továbbá a beszélőközösségi interakciós kontextus. A magyarországi szlovákok közötti kölcsönös kapcsolat, egymásra hatás még mindig nem elég erős, akkor sem, ha az utóbbi években jelentősen gyarapodott a hivatalosan szervezett, de spontán módon is a közös akciók, programok, együttlétek száma országos és regionális szinten. A rendezvények, találkozások kölcsönös ráhatása a szlovák nemzetiség közösségeire és képviselőire az öntudat és aktivitás növekedésében már ugyan tapasztalható, de még csak nagyon kis mértékben a nyelvhasználati szokások változásában. Miroslav Dudok vajdasági származású szlovákiai nyelvész szerint a hazánkban használt nyelvváltozatnak elsősorban etnoszignifikáns funkciója van (Dudok 2006).

A magyarországi szlovák nyelv eltér a Szlovákiában használt hivatalos nyelvtől, hiszen az eltérő társadalmi-gazdasági körülmények szükségszerű következményeként jelentkeznek különbségek, eltérések a nyelvhasználatban is. A magyarországi szlovák nyelv a szociolingvisztika terminológiája szerint a szlovák nyelv állami, illetve nemzeti nyelvváltozata, s annak is kisebbségi nyelvként használatos, alárendelt helyzetű nyelvváltozata. A szlovákiai és a magyarországi szlovák nyelvhasználat különbségei túlnyomórészt a szókészletben és a frazeológiában, illetőleg a hivatalos, valamint szaknyelvi nyelvhasználatban jelentkeznek, mint ahogy ez a személyes kutatási tapasztalatokból és a kérdőíves felmérés *„Miben különbözik az Ön nyelve a szlovákiaiak nyelvétől?”* kérdésre adott válaszokból is kitűnik. A magyarországi és a szlovákiai szlovák nyelv között nemcsak nyelvhasználati különbségek vannak, hanem a nyelvhasználat mikéntjében is vannak eltérések. Ezek az eltérő jegyek – melyek tudományos feldolgozása a kutatók előtt álló feladat – a nyelvi differenciálódás és elkülönülés irányát mutatják. Juraj Dolník és Slavomír Ondrejovič, a szlovákiai szociolingvisztika megalapítói és vezető képviselői természetes jelenségnek tartják az anyaország területén kívül élő szlovákok eltérő nyelvi gyakorlatát (vesd össze Dolník 2006, Ondrejovič 2006). Kutatási eredményeink alátámasztották Miroslav Dudok tudományos megállapításait, aki a szlovák nyelv pluricentrikus voltát már több tanulmányában hangsúlyozza (legutóbb például 2006-ban). Jelen kutatás is feltárta, hogy a nyelvek változatainak használati aránya nem azonos Magyarországon és Szlovákiában. A köznyelvnek, a szaknyelvnek, a szlengnek

kisebb a használati arányuk, a nyelvjárási elemeknek viszont nagyobb. Több a magyarországi szlovákban a köznyelvtől eltérő regionális elem, és több a megőrzött archaikus és népi elem. Jóval kevesebb a nagyobb figyelmet kiváltó nyilvános kommunikáció szlovák nyelven, s jóval gyakoribb a kisebb figyelemmel kísért informális, kötetlenebb nyelvhasználat kisebbségi körülmények között.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyarországi szlovák nyelv állapotára az ellentétes kétirányú mozgás, az egyidejű fejlődés és visszafejlődés a jellemző. Fokozatos háttérbe szorulása követhető nyomon a magánszférában (vesd össze Homišinová 2006) és az egyházi életben. Bár ez utóbbi területen az Országos Szlovák Önkormányzat kezdeményezésének köszönhetően, pozitív elmozdulást figyelhettünk meg, az utóbbi években rendszeressé váltak az országban az anyanyelvű istentiszteletek és misék (bővebben Tóth 2005). A magas kultúrában pedig a szlovák nyelv egyre szélesebb körben terjed, új területeken jelenik meg ismét, mint a média, a tudomány, kultúra, üzlet, politika, közigazgatás, felsőoktatás stb. A nyelvhasználat közösségi színterei egyre rendszeresebben és jobban funkcionálnak. A magyarországi szlovák nemzetiség nyelvének társadalmi dimenziója, aktuális teljesítőképességének funkciópotenciálja a kutatási időszakban javuló tendenciát mutatnak. A kutatási eredmények alapján megállapítható egyrészt az itteni szlovák nyelv funkcionális fejlődése, a nyelv tökéletesedésének a folyamata, funkcióinak, használatának a bővülése a különböző sférákban. Másrészt jellemző rá a kétnyelvűség-dinamika, amelyet generációról generációra csökkenő anyanyelvi s ezzel fordított arányban növekvő többségi nyelvi kompetencia jellemez. Ez az érdekes, ellentmondásos nyelvi fejlődési tendencia bizonyítja továbbá azt is, hogy kedvező politikai döntésekkel, kisebbségbarát környezettel a nemzetiségek nyelvhasználatának a fejlődését is elő lehet segíteni. A társadalmi funkciók és feladatok bővülésével a nyelv tovább rétegződik, s az új funkciók szerint új nyelvi rétegek jönnek létre.

Bibliográfia

- BALLEKOVÁ, Katarína: Z nářečových výskumov Slovákov v Maďarsku. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. VÚSM, Békešská Čaba, 2004. pp. 53–63.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária (eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. VÚSM, Békešská Čaba, 2004. pp. 21–32.
- DUDOK, Miroslav: Jazyková identita enklávnej a diasporálnej slovenčiny a preventívna lingvistika. In: Mychal Týr (ed.), *Slovakistický zborník*. Slovakistická vojvodinská spoločnosť, Nový Sad, 2006. pp. 7–19.
- DUDOK, Miroslav: Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši. 2006. Kézirat.
- DOLNÍK, Juraj: Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov. In: Mlacek, Jozef – Vojtech, Miloslav (eds.), *Studia Academica Slovaca* 35, Prednášky XLII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. STIMUL-centrum informatiky a vzdelávania FFUK, Bratislava, 2006. pp. 11–25.
- GYIVICSÁN Anna: A nyelvjárások és a nem nyelvjárás nyelvi rétegek értékrendszere.

- Az anyanyelvi értékvesztés a magyarországi nyelvszigeteken. In: Gyivicsán, Anna: *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I-II.* MSZKI Békéscsaba, 2003. II. pp. 91–101., 101–107.
- HOMIŠINOVÁ, Mária: *Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku.* Doktorandské práce o Slovákoch v Maďarsku. VÚSM, Békešská Čaba, 2006. p. 350.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenčina ako jazyk majoritný a minoritný. In: Divičanová, Anna –Tóth, Alexander J. – Uhrinová, Alžbeta (eds.), *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku.* VÚSM, Békešská Čaba, 2006. pp. 185–190.
- TÓTH, Alexander Ján: Slovenčina v cirkvi v Békešskej župe. In: Uhrinová, Alžbeta –Žiláková, Mária (eds.), *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe.* Békešská Čaba, 2005. pp. 182–202.
- UHRIN Erzsébet: A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata. In: *Kisebbség-kutatás*, 2002. 3. sz. pp. 680–692.
- UHRIN Erzsébet: *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe.* – *A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata.* VÚSM – MSZKI, Békešská Čaba, 2004. pp. 497 (215+282 p.)
- UHRIN Erzsébet: Szlovákok és a szlovák nyelv Békés megyében. In: *Pro minoritate 2005/ Tél*, Budapest, pp. 58–73.
- UHRIN Erzsébet: A szlovák nyelv Magyarországon. In: Klaudy Kinga és Dobos Csilla (szerk.), *A világ nyelvei és a nyelvek világa.* A MANYE kongresszusok előadásai. 2. Miskolc, 2006. pp. 41–46.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Slovenčina v Maďarsku na začiatku 21. storočia. In: Uhrinová, Alžbeta –Žiláková, Mária (eds.), *Slovenčina v menšinovom prostredí.* Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. VÚSM, Békešská Čaba, 2004. pp. 433–445.
- ŽILÁKOVÁ, MÁRIA: Premeny neštandardizovaných a štandardizovaných podôb slovenského jazyka v Békešskej župe In: Uhrinová, Alžbeta –Žiláková, Mária (eds.), *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe.* VÚSM, Békešská Čaba, 2005. pp. 24–72.

Köszönjük a magyarországi szlovák közösség számos képviselőjének önzetlen közreműködését e számunk létrehozásában; mindenképp Árgyelán Erzsébetnek tartozunk hálával több hónapos szervező és segítő munkájáért.

A szerkesztőség

E számunk szerzői

- Berényiné Lami Mónika** (1949) – üvegfestő, Püspökatvan
- Csarejs Jánosné Hrabovszki Ilona** (1930–1998) – naiv festő
- Dolnozernský, Juraj** (1928) – költő, Tótkomlós
- Ezüst György** (1935) – festőművész, Budapest
- Fuhl, Imrich** (1961) – költő, fotóművész, újságíró, Pilisszentkereszt
- Gergely László** (1952) – színházi rendező, igazgató, Budapest
- Gyivicsán Anna** (1940) – egyetemi tanár, ELTE szláv filológiai tanszék, MSZKI tudományos tanácsadója, 1990–2002 tudományos vezetője
- Gyurkovics Zsuzsa** (1929) – színész, Budapest
- Illés Károlyné** (1947) – a népművészet mestere, népi iparművész, Békéscsaba
- István Anna** (1955) – közművelődési szakember, kultúraszervező, a Szlovák Kultúra Háza igazgatója, Békéscsaba
- Jakab Róbertné** (1936) – tanár, politikus (Budapest és USA)
- Kiss Szemán Róbert** (1962) – irodalomtörténész – ELTE szláv filológiai tanszék docense, Budapest
- Kondač, Pavol** (1931) – író, Budapest
- Kormos Sándor** (1941) – költő, Pilisszántó
- Kovács Anna** (1953) – kultúrtörténész, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének tudományos munkatársa, Budapest
- Krupa András** (1934) – etnográfus, folklorista, Békéscsaba
- Kugler József** (1954) – történész-kutató, MTA, Mezőberény
- Kukely Júlia** (1953) – operaénekes, Budapest
- Kustár Rozália** (1974) – régész-néprajzkutató, Kalocsa
- Lami István** (1925) – folklorista, Püspökatvan
- Lipták Pál** (1922–2007) – festőművész, Békéscsaba
- Lukoviczky Endre** (1939) – festőművész, Szentendre
- Maruzsné Sebő Katalin** (1952) – irodalomtörténész, tanszékvezető főiskolai tanár, Szeged
- Mustó János** (1934) – festőművész, Salgótarján
- Ocsovszki Ildikó** (1960) – zenepedagógus, népdalgyűjtő, Mezőberény
- Onodiová, Daniela** (1954) – a Vertigo Szlovák Színház igazgatója, Budapest
- Papuček, Gregor** (1938) – költő, Budapest
- Paulik Antal** (1963) – történész, a Miniszterelnöki Hivatal nemzeti és etnikai főosztályának helyettes főigazgatója
- Szabó Mónika** (1971) – főiskolai adjunktus, a Magyarországi Szlovákok Szövetségének titkára
- Szabó Orsolya** (1975) – kulturális antropológus, Budapest
- Tóth István** (1957) – történész-muzeológus, osztályvezető: Móra Ferenc Múzeum, Szeged
- Uhrin Erzsébet** (1954) – nyelvész, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének igazgatója, Békéscsaba
- B. Valkán Zoltán** (1941) – író, újságíró, Budapest
- Várkonyi János** (1947) – képzőművész, Békéscsaba
- Wlachovský, Karol** (1941) – irodalomtudós, műfordító, a szegedi JGYTF vendégtanára (Szlovák Köztársaság)
- Zsilák Mária** (1949) – nyelvész, ELTE szláv filológiai tanszék docense, Budapest
- Zsolnai Mihály** (1944) – középiskolai tanár, felfaragó népi iparművész, Budapest

A közreműködők névjegyzékébe a szerzők nevét a maguk választotta alakváltozatban vettük fel.

Galamblelkek apostola

A kivonulás Ján Kollár életében és műveiben

*„so ist der Dichter zugleich Lehrer, Wahrsager,
Freund der Götter und der Menschen“
(Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre)*

A kivonulás és életrajzi vonatkozásai. Ján Kollár életútjának és művészetének egyik központi motívuma a *kivonulás*. Vagy inkább *kivonulások* ismétlődő aktusa, amelyek végigkísérik a költő és lelkész életét gyermekkorától haláláig. A kivonulás köré szerveződik az életmű jelentős hányada, általa írhatók le olyan folyamatok, amelyek új megvilágításba helyezik a 19. század első fele legjelentősebb szlovák és cseh nemzetébresztőjének, gondolkodójának, szláv filológusának szerteágazó munkásságát.

A kivonulás és a hozzátartozó művészi szerepek fölrajzolásának célravezető módja, ha a költő személyiségrajzából indulunk ki, és ehhez – a lélektudományok általánosan elismert módszeréhez nyúlva – Kollárt magát beszéltetjük. A költő személyes jellegű megnyilatkozásai közül a legkoherensebb, pszichológiai vizsgálódásra is alkalmas szöveget visszaemlékezései szolgáltatják.¹ A *Visszaemlékezésekben* Kollár sorra veszi életútjának legfontosabb szakaszait, mindenütt kitér gondolkodásmódjának, egyéni ízlésének fejlődési állomásaira, felsorolja nemcsak életének legfontosabb színtereit, hanem azon személyek részletes jellemrajzával is szolgál, akik pályájára nagy hatást gyakoroltak, és mindeközben nagy teret szentel az őt ért élmények, benyomások megragadásának. Kollár visszaemlékezései tehát vallomások is, azaz *confessio*, amely a Szent Ágoston-i hagyomány protestáns értelmezésére épül. Az egyházatya confessiójával számos ponton rokonságot mutat, így például abban is, hogy az életpálya végéhez közeli nézőpont érvényesül az elbeszélésben, vagyis egy szellemi és lelki eseményekben gazdag élet summájaként íródtak, bennük a rendezés és rendszerezés igényével sorjáznak egymás után a tények és események. Az elbeszélő emlékezetének rostáján kihullanak mindazon események, amelyek nem a végpont, vagyis az elbeszélés jelene felé mutatnak.² A kollári életpálya tehát olyan ívet rajzol ki, amelynek kezdőpontján a mosóci paraszt-

¹ Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956.

² E jelenséget érinti mellékesen Elena Városová: Slovánská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára című tanulmányában, ahol a Visszaemlékezések kapcsán „diagnosztikai anamnézis”-ről beszél. In: Kraus, Cyril (szerk.): Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1993. 53.

gazda fia áll, végpontján pedig Ján Kollár, a szláv nyelvű Európa egyik legelismertebb alkotója és tudósa. A kezdő- és a végpont között feszülő távolságot – sőt szakadékot – hidalják át azok a drámaiságot és izgalmat sem nélkülöző események és történések, azok a Kollár személyiségéből, gondolkodásmódjából és meggyőződéséből fakadó kivonulási aktusok, amelyek magyarázattal szolgálnak az életpálya alakulására, annak meredek ívére.

A *Visszaemlékezések* első kivonulási aktusa, amely jelentős hatást gyakorolt életpályájának alakulására, az apjával való konfliktusból fakadt. A nem minden archetipikus jellegzetesség nélkül való apa-fiú ellentétre az adott okot, hogy az ifjú Kollár, aki kiváló előmenetelről tett tanúbizonyságot a körmöcbányai gimnázium alsóbb osztályaiban, folytatni akarta felsőbb iskolai tanulmányait. Az apja azonban inkább a gazdaságban akarta fia hasznát venni. A konfliktus tétje tehát a művelődés által megszerezhető tudás, az önállósággal járó szabadság volt. E tudás megszerzésének és a vele járó felemelkedésnek a vágya, azaz a felvilágosodás és a napóleoni kor igen fontos fenoménja volt az, amely miatt Kollár kilépett a családi kötelékből.³ A tizenöt éves Kollár leszámolt azzal a viszonyrendszerrel, amely nem nyújtotta számára az önmegvalósítás esélyét – ettől fogja végérvényesen a saját lábára állt, Besztercebányán befejezte a felsőbb gimnáziumi osztályokat, majd beiratkozott a jénai egyetemre, ahol teológiát hallgatott.

Kollár fiatal férfi korának alapvető attitűdjét a nemzeti elhivatottsággal párosult lelkeszi hivatástudat határozta meg. Kollár 1819-ben érkezett meg a pesti evangélikus gyülekezethez, káplánként működött itt a beteg és hivatalát ellátni egyre kevésbé képes Molnár János lelkész mellett. Lelkeszi hivatalához komoly nemzeti küldetéstudat is társult, amelyet a pesti evangélikus egyházközségben zajló eseményeket kommentálva a szakirodalom gyakran maga is ószövetségi hasonlatokkal írt le. Pavol Blaho például beszámolt róla, hogy Kollárnak a megérkezése utáni vasárnap erőszakkal kellett megszereznie a német ajkú egyházközség hivatalnokától a Deák téri templom kulcsát, hogy megtarthassa a szlovák nyelvű istentiszteletet. Ezek után a következő mondattal kommentálta Kollárnak ezt a cselekedetét: „Ez után a szomorú emlékezetű nap után Kollár megszűnt habozni, elhatározta, hogy marad, kitart Pesten, nem futamodik meg az ellenfelei elől, *kivezeti népét a fogságból* (kiemelés tőlem), kiharcolja számára az egyenlőséget, szabadságot és mindazt, ami ezzel kapcsolatos!”⁴ A kivonulás tehát Kollár gyermek- és ifjúkora után felnőtt kori egyházi és közéleti működésének is központi gondolatává, szervező erejévé vált. Az egyéni kivonulás *nemzeti exodussá* vált. Az 1787-ben alapítottpesti evangélikus gyülekezetet ugyanis nagy számban német és szlovák anyanyelvű hívek alkották, ám a szlovákok minden szempontból a kisebbséghez tartoztak. Kollár 1831-ben *Prédikációk és beszédek* című művének *Előszavában* a következőképpen jellemezte a rábízott gyülekezet állapotát: „A szlovák lelkek száma az evangélikus egyházban ezer volt, köztük mintegy 70 gyermek, de el voltak hanyagolva, szét

³ Vö Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. A legfájdalmasabb év az életemben; a kétségbeesés határán című fejezettel. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956. 73–78.

⁴ Blaho, Pavol: U.ott. 32. A szöveget saját fordításomban közlöm.

voltak szóródva, hogy egymást sem ismerték; azelőtt szlovák istentiszteletet csak nagyritkán végeztek, semmiféle iskola és tanító nem működött, csak németek, akikkel a szlovák gyermekek nem tudtak szót váltani, sőt a felnövő szlovák ifjúságot a hitre soha nem oktatták és az Úrvacsorára sem készítették föl: kétségkívül azért, mert egy igehirdető nem tudott eleget tenni mindkét félnek. A szlovákok, látván, hogy elhanyagolják őket a németekhez képest, akiket persze jobban elláttak, részesítettek az istentiszteletben, minden vallással és vallási fölkészüléssel szemben szinte hideggé és érdektelenné váltak.”⁵

Ki Egyiptomból! A nemzeti exodus állomásai. A szlovák evangélikusok helyzetét fölmérve Kollár komoly szervező- és gyűjtőmunkába fogott, amelynek egyik első eredménye az volt, hogy 1821. október 21-én megkezdte működését a Józsefvárosban a pesti evangélikus egyház szlovák iskolája. Ján Kollár a szlovák iskola számára *Olvasókönyvet* szerkesztett és írt, amely 1825-ben, azaz egy évvel később jelent meg,⁶ mint legfontosabb költői művének, a *Slávy dcérának* az első kiadása. A húszas évek derekán tehát szinte azonos eszmei, érzelmi talajból nőtt ki mind a költői, mind a pedagógiai mű – a kettő közötti kapcsolatot ez idáig meglehetősen árnyékba borította az a tény, hogy a két könyv műfajilag valóban távol áll egymástól. A *Slávy dcéra* Kollár művészi szubjektumának, az *Olvasókönyv* a racionalista teológus lelkipásztornak és pedagógusnak a műve. Ugyanakkor azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két mű *intencionáltsága* szinte azonos: az elsőben a 19. század eleji költészeti arzenál, a másodikban a protestáns racionalista pasztoráció került bevetésre nagyjából azonos cél érdekében. Az olvasókönyv mint műfaj többnyire csak közvetetten utal összeállítójának személyes ízlésére. Ugyanakkor azonban Kollár művében tanári köntösben közvetlenebbül is megnyilvánul a szerzői személyiség. Milyen ember az, aki az *Olvasókönyvben* a Tanár szerepében megjelenik? Hogyan viszonyul a diákhoz, mire oktatja? A megítéléséhez idézzük fel a tanár-diák párbeszéd néhány jellegzetes kezdeti mondatát:

Tanár: Mi vagy te, kedves gyermek? állat vagy-e talán, vagy mi?

*Gyermek: Úgy gondolom, ember vagyok, akárcsak maga, mert olyan a külsőm, mint magának. De mi az az ember? kérem, magyarázza meg nekem.*⁷

A Tanár kérdésével nemcsak elindítja ezt a beszélgetést, hanem irányt szab az egész könyv folyásának is. A kérdés második felének megformálása a mai pedagógiai elvárások fényében mindenképpen meglepőnek és lekezelőnek hangzik, ám a kor pedagógiai irodalmának ismeretében kevésbé az. A Tanár teljes tudásának és tekintélyének súlyával lép föl. A kérdés, amellyel a Tanár a Gyermekekhez fordul, ontológiai vonatkozású antropológiai kérdés, a gyermek létére kérdez rá, s hogy a válasznak helyes irányt adjon, egy antitetikus viszonyrendszer egyik pólusát jelölve meg szembeállítja a gyermeket az állati teremtménnyel.

⁵ Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára. V Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831. III.

⁶ [Kollár, Ján]: Čítanka anebo kniha k čítání pro mládež ve školách slovanských v městech a dědinách. V Budíně v Královské universické tiskárně 1825.

⁷ [Kollár, Ján]: Čítanka... im. 7. A részletet saját fordításomban közlöm.

A Gyermekek válasza nincs híján némi visszautasító élnek, sőt határozott öntudat sugárzik belőle: a válasz első fele ugyan nem szándékosan, ám mégis a gondolkodásnak a Tanárral azonos képességét hangsúlyozza, amelynek a gyermek is birtokában van. A válasz további részében a gyermek nem hagy kétségeket ember volta felől, leszögezi e tényt, végül önmagát a Tanárhoz hasonlítva az analógia módszerével bizonyítja azonosságukat. Majd hangnemet vált, és arra kéri a Tanárt, magyarázza meg neki, mi is az az ember, amely csoportba *mindketten egyenlő jogon* tartoznak. A tanári szerepkör kollári értelmezésben tehát barátságos alá-fölérendeltségi viszonyt tételez, amely a tapasztalt és többet tudó, valamint a tapasztalatlan és kevesebb ismerettel rendelkező ember között jön létre. A gondolkodás és a lélek barátságos viszonyát a felvilágosodás kori racionalista teológia alapján a következőképpen magyarázza:

Tanár: Amikor olykor csirkét eszel, észreveszed, hogy a fejében agy található. Ez a te fejedben is van. Ez gondolkodik-e?

Gyermek: Ezt nem mondhatnám. Úgy valami más gondolkodik bennem.

Tanár: Igazad van! Ami benned gondolkodik, az nem a test, hanem a Szellem. A benned gondolkodó Szellemet Léleknek hívják. Hallgasd meg most mindazt, amit az emberről elő akarok adni.

Gyermek: Szívesen és megköszönöm magának.⁸

A tanár e párbeszédben jó szándékú ismeretátadónak bizonyul, a tanuló pedig a tanár ismereteit szeretné magáévá tenni, tudásának elsajátítására vágyó „kis” ember. E viszony egyik változata a felvilágosodás kori nevelési és utaztató regényekből jól ismert kapcsolatnak, amely idősebb, tapasztalt embereket Tariménés, Télemachos vagy René⁹ mesterévé teszi. Ők hivatottak arra, hogy a zöldfülű ifjakat megismertessék a körülöttük lévő világban uralkodó törvényszerűségekkal.

A nyelvi szempontból hátrányos helyzetű szlovák gyermekek oktatása és a felvilágosodás tudásra szomjas ifjainak vezetése mellett a pesti szlovák evangélikus gyülekezet számos egyéb teendőt adott lelki vezetőjének. Kollár pesti működésének kezdete óta folyamatosan arra törekedett, hogy a szlovák gyülekezetet egyházjogi szempontból is önállósítsa. Ennek a függetlenséget célzó kivonulásnak további jelentős állomása volt az 1828-as év, amikor a gyülekezet, Kollár levelének tanúbizonysága szerint, 16 550 arany összegyűjtésével megteremtette az önálló, a közös német-szlovák alapítványtól független szlovák lelkész működésének anyagi alapját.¹⁰ A gyülekezetet vezető lelkipásztor szerepköre természetesen a protestáns egyház történelmi

⁸ [Kollár, Ján]: Čítanka... im. 8. A részletet saját fordításomban közlöm.

⁹ Vö. (Fénelon, François de Salignac) Feneloní Saligniák Ferenc: Telemakus bujdosásának történetei. Ford. Haller László. Kassa, 1755. Bessenyei György: Tariménés utazása. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. és Jozef Ignác Bajza: René mládenca príhody a skusenosti, Bratislava, 1955 című regényeivel.

¹⁰ Vö. Kollár 1828. ápr. 2-án írott levelével: „Zuversicht, da die Slaven, ausser den beyden Partheyen gemeinschaftlichen Foundationen, jetzt noch einen neuen, besondern Fond von 16.550 Fl. W. W. bloss zur Salarisirung ihres Predigers zusammengeschossen haben.” Listy Kollára Kopitarovi a Miklošičovi. In: Sborník statí... im. 52.

hagyományainak megfelelően formálódott. Az ifjúi tudásszomjat kielégítő szekularizált tanári szerep mellett erősödött Kollárban a gyülekezetét az evangéliumi igazságra vezérlő, állhatatos lelkipásztor elhivatottsága. Kollárnak a német többségű presbitériummal és a magyar egyházi hierarchiával szembeni küzdelme, az anyanyelvi vallásgyakorlásért folytatott harca méltán ébreszthetett önmagában is protestáns egyházalapítói allúziókat. A szlovák gyülekezet önállóságáért folytatott harc az 1833-as győzelemmel ért véget, amikor Ferenc király és császár véget vetett sok megaláztatással járó alárendeltségének.¹¹ Kollár gyülekezetét így módon kivonta a német többségű egyházközség ellenőrzése alól. A kivonulás és a pusztában való bolyongás több mint egy évtizede után megjelent a szemhatáron az ígéret földje, ahol a szövetség jeleként föl kellett építeni a Templomot. Kollár óriási erőfeszítéseket tett, hogy művét befejezze. Egyik leggazdagabb híve Hvizdák Zsófia volt (1838-ban megírta életrajzát), 50 000 korona értékben két házát hagyta a szlovák evangélikus egyházközségre.¹² E nagylelkű adománnyal a szlovák evangélikus gyülekezet számára belátható közelségbe került, hogy megkezdhesse saját templomának felépítését.¹³

„Ein stilles unschuldiges Schäflein” – a szláv kulturális kölcsönösség koncepciója. A szlovák evangélikus egyházközség önálló templomának megépítéséért többet Kollár csak a szláv nemzet közös szellemi katedrálisának létrehozásáért tett. A 19. század eleji Európa térképén az oroszok kívül nem létezett olyan nemzetállam, amelynek keretében bármely szláv nép szabadon foghatott volna hozzá a modern nemzet építésének feladatához. A nemzetállami határok hiányából, a szláv nyelvjárások és nyelvek átjárhatóságából, valamint a pángermanizmus példájából természetes módon következett a szláv nemzet egységes koncepciója.

Kortársai közül Kollár dolgozta ki a legalaposabban a szláv kölcsönösség elméletét, munkája során azonban minden olyan körülményt gondosan került, amely a pángermanizmus törekvéseivel való rokonságára utalt volna. A mikri egyik formája a pánszlávizmus fogalmának kerülése volt – Kollár mindig kínosan ügyelt a „szláv irodalmi kölcsönösség” terminus technicus használatára.¹⁴ Az *irodalmi kölcsönösségről a szláv nemzet különféle törzsei és nyelvjárásai között* című német nyelvű tanulmányában a szláv nemzetet és nyelvet egy nemzetként mutatta be, amely négy fő törzsre és nyelvjárásra oszlik: az

¹¹ Vö. Januška, Jur: Kollár, kňaz a kazateľ. In: Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... im, 168–178.

¹² Említi Blaho, Pavol: In: Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... im. 45–47.

¹³ A pesti szlovák evangélikus egyházközség új templomának megépülését Kollár már nem érte meg. Tischer József tervei alapján épült fel 1858-ban. Egykori metszetét lásd Kemény Lajos–Dr. Gyimesy Károly [szerk.]: Evangélikus templomok. Athenaeum, Budapest, 1944, 559. A templom a Rákóczi út 57. szám alatti bérháztömbben, az ún. Luther-udvarban áll, és mivel kikerült az egyházi tulajdonból, jelenleg a harci művészetek központjaként működik.

¹⁴ Kollár „szláv kölcsönösség” koncepciójának számos előzménye közül itt legalább a költő egyik legközelebbi barátjának, Pavol Jozef Šafáriknak (1795–1861) Geschichte der slawischen Sprachen und Literatur nach allen Mundarten (1826, Buda) című munkáját meg kell említeni.

oroszra, a lengyelre, a csehszlovákra és az illírre (délszlávra)¹⁵. Egymás nyelvén, történelmének és irodalmának magas szintű ismeretét követelte a szláv kölcsönösség híveitől: a legképzettebbeknek nemcsak a négy fő nyelvjárást, hanem azok valamennyi alfaját ismerniük kellett. A számos országban, különféle államszervezetekben élő szlávok számára Kollár e koncepciója komoly művelődési programot képviselt: az adott állam hivatalos nyelvével és kultúrpolitikájával szembehelyezkedve az eszmei Szlavia birodalmába invitálta őket. Kollár nemzetkoncepciója valamennyi szláv ember, nép és nemzet számára nyelvi-etnikai alapon biztosította a kivonulás lehetőségét egy olyan imaginárius világba, amelyben hatályon kívül helyeződnek a korban létező politikai formációk, államszervezetek.¹⁶ Kollár képzelt vagy valós politikai szándékait természetesen elkendőzni kényszerült. Avégett, hogy e koncepció ne hasson úgy, mintha az európai status quo politikai semmibevétele volna, amelyre a kor forradalmi, összeesküvései és a napóleoni példa számos analógiát kínált, Kollár gondosan deklarálta a szláv irodalmi kölcsönösséget bemutató műve 3. §-ében, hogy a szláv kölcsönösség nem veszélyezteti a világi felsőbbségek hatalmát, a határokat és országokat, hogy távol tartja magát a politikától, és békében él valamennyi kormányzati formával. Az eszmefuttatás költői képbe torkollik: Kollár rá oly jellemző fordulattal a békés bárány bibliai toposzából formálva hasonlatot így jellemzi a szláv irodalmi kölcsönösséget: „Sie ist ein stilles unschuldiges Schäflein, das zwar zu einer grossen Heerde gehört, aber auf seiner besondern Wiese weidet.”¹⁷

A szláv nemzet apológiája és ostorozása. A húszas évek elején a Pestre érkező fiatal káplán legfontosabb feladatának nyájának összetételését tekintette, amelynek azután pásztora lehet. Az egyházi élet mindennapi gyakorlatában ez a szlovák evangélikus egyházközség önállóságának már említett

¹⁵ Vö. a 4. §-sal In: Kollár, Johann: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Pest, gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837. 11–13. Németre maga Kollár fordította az egy évvel korábban, a Hronkában csehül megjelent szöveg alapján. A szöveg kiadásának történetét szerkesztőként Miloš Weingart dolgozta föl Jan Kollár: Rozprawy o slovanské vzájemnosti című kiadványának előszavában. Praha, Nákladem Slovanského ústavu. – V komisi Fy. Orbis, Tiskem Státní tiskárny, 1929. III–LIII.

¹⁶ Hogy az 1820-as, 1830-as években milyen fogadtatásra talált a szláv kölcsönösség eszméje az egyes szláv népeknél, az az adott nép politikai helyzetétől függött: az orosz visszhangról lásd újabban Pokina, G. V.: Iggyeja szlavjanszkoy vzajmnoztyi v Rosszii. In: Nyikolszkij, Sz. V. – Szmirnov, L. I. – Svedova, I. V. (szerk.): Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt. Moszkva, Roszszijzkaja Akadgyemija Nauk Insztitut szlavjanovegyenyija i balkanyisztyiki, 1993. 87–97., a lengyelek többnyire elutasítóan viszonyultak hozzá éppen az orosz elnyomás miatt, a kisebb szláv népek azonban gyakran üdvözölték. Németből való szerb fordítása például 1845-ben jelent meg Belgrádban Dimitrije Teodorovič tollából, melynek prenumerációs listáját tekintve meglehetősen népes körben mutattak iránta érdeklődést.

¹⁷ Kollár, Jan: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. In: Miloš Weingart (szerk.): Jan Kollar: Rozprawy o slovanské vzájemnosti. Praha, 1929, Státní tiskárna. 39.

megteremtésével volt egyenlő, amelyhez szükségesnek bizonyult a szláv nyelv és vérségi közösségi ideológia megteremtése. Kollár a teremtés nehéz munkájához pantokratori eltökéltséggel látott hozzá, amelyről a húszas évek prédikációit kötetbe gyűjtő könyvének előszavában, kifejezésmódját a bibliai toposzok képi világából kölcsönözve, a következőképpen nyilatkozik: „E prédikációk igehirdetője nagy sivatagot talált Pesten, műveletlent és egészen elhanyagoltat. Az anyag és test megvolt, ám részek és végtagok nélkül, lélek és élet nélkül: először tehát arról kellett gondoskodnia, hogy ezt a halott testet életre keltse és lélekkel töltsse meg.”¹⁸

A formátlan anyagból mintáz tehát emberi közösséget, és átlelkesíti azt. A teremtés Igéhez kapcsolódó allúziói is folyamatosan jelen vannak a kollári életműben. A szlovák lutheránus folyamatosan belenőtt a Králicei Biblia nyelvébe, amely a szlovák evangélikusok évszázados szakrális és kulturális örökségeként biztosította a kapcsolatot a cseh és a szlovák protestáns közösségek között. Az örökség átvételével párhuzamosan Kollár kísérletet tett annak mérsékelt megújítására, modernizációjára is. A kollári nyelvújítási kísérlet alapja valójában ugyanaz a racionalista modernizáció, amely a közép-európai nemzeti nyelvek többségénél az egységes nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásához vezetett.

A nemzeti önismeret fokozott igényének hatására Kollár szenvedélyesen belevetette magát a szláv nemzeti tulajdonságok lepárlásának nehéz feladatába, majd annak eredményeit lírai alkotásában, prózai műveiben és prédikációiban egyaránt hirdette. A szláv nemzet öt legjellemzőbb tulajdonságának két prédikációt is szentelt.¹⁹ Ezekben a „galamb-nemzet” képében kristályosodtak ki a legfontosabb szláv nemzeti tulajdonságok: az „istenesség, dolgosság, ártatlan vidámság, saját nyelvük szeretete és más nemzetekkel szembeni türelem”.²⁰ A „galamb-nemzet” toposza, amely máig élő hagyománya a szlovák és a cseh nemzeti önismeretnek, az Isten és az ember közötti szövetség Özönvíz utáni megújításának allúzióján kívül természetesen hordoz romantikus és népi konnotációkat is. Fontosságára a kollári életművön belül számos passzus utal, ám mindezek közül talán az egyik legfigyelemreméltóbb, ahogyan Kollár Visszaemlékezéseiben hangsúlyozza a galambok veleszületett, gyermeki szeretetét – mintegy a saját gyermeki lényében, az önmagában megtestesülő ősi szláv tulajdonságként mutatja be azt:²¹ „Visszaemlékezvén gyermekkoromra, még három körülményt kell említenem, legelőbb is a galambok mérhetetlen szeretetét, amely nálam szinte galambőrületbe csapott. Galambot látva reszkettem örömben, minden pénzemet rájuk fordítottam, mindenféle ürüggyel más városokba, falvakba tettem utakat, hogy galambokat lássak vagy vásároljak, galambházakat és -fészkeket saját kezűleg készítettem, repültem

¹⁸ Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára... im. III–IV.

¹⁹ Nedělní, svátečné a příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára... im. I. rész 499–511. II. rész 512–524.

²⁰ „nábožnost, pracovitost, nevinná veselost, milování své řeči a snášenlivost naproti jiným národům” Uott 500. A részletet saját fordításomban közlöm.

²¹ Kollár műveit olvasva számos esetben támadt már olyan érzésem, hogy Kollárnak e passzusait csábító volna megkísérelni a kollektív tudattalan lélektani fogalmaival is leírni.

utánuk a mezőkre, gyakran veszélyes helyekre fölmásztam utánuk, galambfiókákat idomítottam és megtanítottam őket utánam repülni, mint egykor Mohamed.”²²

A szláv nemzet prófétájának szerepe persze nem korlátozódik csupán a nemzet apológiájára, hanem természetes része annak ostromozása is, amennyiben a próféta szavai és szándékai nem hallgattatnak meg. Kollár *Slávy dcérája* III. énekének 60. szonettjében, amely szintén csak az 1832-es bővített kiadás számára készült, a költő prófétai hevülettel ostromozza népét hibái miatt, amelyek a következők: a rabszolgaságra való hajlam, a közöny és tunyaság, az idegeneknek való alárendelődés. Mindezek következménye, hogy a nép önmagát és prófétáit egyaránt keresztre feszíti. Kollár értelmezésében a szláv próféta feladata nemzete életre hívásával kezdődött, majd a nemzeti élet kereteinek megteremtésével folytatódott, amelynek során kialakultak a nemzeti élet szabályai és törvényei. E szabályok és törvények betartása fölötti örökösödés szintén a nemzet prófétájának szerepköréhez tartozik. Mózesi analógiával szólva Kollár megszerezte és kőbe véste a szláv Parancsolatokat. Ezek őrzése, terjesztése és betartatásának kényszere egyaránt a kollári mű egyértelmű igénye. Ennek érdekében Kollár jól működő szláv literátus-hálózatot hozott létre, amely Prágától Moszkváig és Varsótól Belgrádig terjedt: tagjai kivétel nélkül szláv anyanyelvű tudósok, költők, diplomaták, filológusok voltak. E hálózat irányítói szerepkörét Kollár egyértelműen magának és legbensőbb baráti körének tartotta fenn, és minden külső és belső ellenféllel szemben mozgósította. Külső támadás kezdetben a szláv világ felől csak elvétve érkezett, fő ellenfelei elsősorban a magyarországi német és magyar körökből kerültek ki.²³ Ugyanakkor azonban a közép-európai szláv nemzeti mozgalmak erősödésével Kollár fokozatosan szembekerült az önálló nemzeti nyelvek szükségességét képviselő fiatalabb nemzedékkel. A szláv kölcsönösség imaginárius világának ellenségeiként érzékelte Kollár a štúri nemzedék képviselőit is, akik az önálló szlovák irodalmi nyelv kodifikálására tettek kísérletet 1843-ban. Kollár, amennyire csak tehette, akadályozta őket az új irodalmi nyelv terjesztésében és népszerűsítésében. Ezt érzékelve Ludovít Štúr fenyegető levelet írt Kollárnak, amelyben fölszólította, hogy hagyja abba áskálódásait az általa alapított, 1845. augusztus 1-jén indított Slovenskja národňje novini és az új szlovák irodalmi nyelven képviselt nemzeti politika ellen. Amennyiben ennek nem tesz eleget, hangzott Štúr fenyegetése, kénytelen lesz engedni azon hangoknak, amely „fölváborodott hangok Ön ellen kiáltanak és azt követelik, hogy élesen lépünk föl és írjunk Ön ellen mint aki törzsének ellensége és megveti azt”.²⁴

²² Vö. a 9. fejezettel. Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956. 31. A részletet saját fordításomban közlöm.

²³ A Pesti Hírlap Kollár-ellenes cikkeiről legújabban Vö.: Popova, I. P.: Jan Kollar i „Pesti Hírlap” In: Nyikolszkij, Sz. V. – Szmirnov, L. I. – Svedova, I. V. (szerk.): Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt. Moszkva, Roszszijjszkaja Akademija Nauk Insztitut szlavjanovedenija i balkanisztiki, 1993. 141–146.

²⁴ Štúr, Ľudovít: Jánovi Kollárovi V Prešporku dňa 7. februára 1846. In: Štúr, Ľudovít: Dielo I. Bratislava, Tatran, 1986. 323. A részletet saját fordításomban közlöm.

A szláv nemzet Mózesé, aki kivezette népét az egyiptomi fogságból, törvényeket adott neki és megmutatta az ígéret földjét, az új nemzedék szemében bálvány. Štúr semmi kétséget sem hagy afelől, hogy az általuk képviselt irány a nemzet egyedüli üdvözítő útja: „És bizony Isten kezdeményezésünket és törzsének saját életét, még ha tízszer annyit is tenne, és ha Önnek az a bizonyos szándéka sikerülne, már nem állítja és semmisíti meg. Azonban nagy felelősség és saját emléke terheli a lelkiismeretét, és ha nem változtat véleményén, bepiszkolja magát az utókor előtt.”²⁵

A prófétai szerep azonban a negyvenes évekre elválaszthatatlan összeforrott Kollár személyiségével – nem is maradt adósa az új szlovák irodalmi nyelv híveinek. Štúrnak szóló válaszlevelét a *Hangok a csehek, morvák és szlovákok irodalmi nyelve egységének szükségességéről* című kötetben közölte, amely Comenius írásával kezdődően Běl Mátyáson, František Palacký és Pavol Jozef Šafárikon keresztül összesen harminchárom művet kötött csokorba.²⁶ Kollár teljes költői, filológusi fegyverzetében a štúri levél terjedelmének mintegy húszszorosával-harmincszorosával válaszolt ellenfelének.²⁷ A Štúrnak szóló írást egy másik levél követi a kötetben, a *Jan Kollár válasza a főleg fiatalabb szlovákok kérdéseire és írásaira* címet viseli, és záró bekezdésének passzusai kétséget sem hagynak azzal kapcsolatban, hogy Kollár prófétai szerepkörére rájátszva bibliai példabeszédek köntösében figyelmezteti a fiatal, Štúrékat követő nemzedéket, hogy ne merészeljen eltérni a Kollár által képviselt nyelvi és nemzeti programtól:

„Amiért is ti, szlovák törzsünk fiai, ne engedjete minden szél nyomásának és minden új tanításnak, ne higgyetek minden léleknek, hanem tegyétek próbára őket, az istentől valók-e: mert sok hamis próféta jött világra. Ne hallgassatok azokra, akik nektek a nyelv más Evangéliumát hirdetnék, mint a Hatrészt, és a nyelv más királyságát akarnák megalapítani közöttünk, mint a Králiceit. Ha azután valamikor is valamilyen ámitó és kísértő hozzátok közelednék, és bevezetne benneteket a legszklásabb tátrai völgyekbe és fennsíkokra így szólván: mondjátok, hogy e kövek változzanak kenyérré: ti ezt válaszoljátok: nem egyedül árvai zabbal, sem liptói krumplival, sem zólyomi kásával él a szlovák, hanem a műveltebb csehszlovák nyelvjárással is. (...) Mert meg van írva: Uradat istenedet imádd és bölcs rendelését, amely bennünket szlovákokat és cseheket már sok évszázados testi és lelki kötéssel egybekötött: és amit isten egybekötött, ember szét ne válassza!”²⁸

Kollár a nyelvi és nemzeti renegátokkal szemben használt eszközökben nem bizonyult válogatósna a későbbiekben sem. Az 1848–49-es forradalom kiábrándító magyar és szlovák tapasztalatai csak erősítették benne a meggyőződést, hogy mindazon szlovákok ellen, akik semmibe vették a nemzeti élet és nyelv általa köbe vésett parancsait, adminisztratív eszközökkel is föllépjen. Miu-

²⁵ Uő. uott. 324. A részletet saját fordításomban közlöm.

²⁶ Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. W Praze, w kommissi u Kronbekrgra i Šiwnáče, 1846.

²⁷ Uott. Odpověď Jana Kollára na psaní Ludowíta Štúra ode dne 7 Unora 1846. 127–168.

²⁸ Odpověď Jana Kollára na domluvy a dipisy jiných, zvláště mladších Slowáků. In: Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka.... im. 182. A részletet saját fordításomban közlöm.

tán a magyar kormány börtönéből 1849-ben kiszabadították a császáriak, március 18-án Bécsbe menekült, s az 1848-ban létrehozott Schwarzenberg-Stadion-féle, magyar-szláv ügyekkel foglalkozó minisztérium megbízottjaként tevékenykedett 1853-ban bekövetkezett haláláig.²⁹ A szlovákok új nemzedéke pedig folytatta a kivonulást a szláv kulturális kölcsönösség és a csehszlovák nyelvi egység zászlaja alól.

Kiss Szemán Róbert

²⁹ Karásek, Josef: Jan Kollár ve Vídni 1849–1852. In: Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... im. 63. Fő feladata az volt, hogy a minisztérium által fölített négy kérdésre megfeleljen. A kérdések legfőképpen arra irányultak, 1. milyen eszközökkel lehet meggyőzni a szlovákokat, hogy egyenjogúaknak tekintsék magukat a magyarokkal, 2. milyen legyen a magyarországi evangélikus egyház szervezete és a lelkészeinek díjazása, 3. milyen legyen a bevezetendő közigazgatási rend Szlovákiában, milyen régiókra és járásokra osszák föl azt, 4. milyen eszközökkel lehet megakadályoznia a magyarok szlovákokkal szembeni túlkapásait és milyen javításokat kell eszközölni az iskolarendszeren ennek érdekében. Vö. Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei von Johann Kollár. Közli: Karásek, Josef: Kollárova Dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849. In: Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Vydává III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčné prameny. Číslo 7. V Praze, Nákladem České akademie... 1903. 5.

Álom és valóság között...

A Vertigo Szlovák Színház második évtizede küszöbén

A Vertigo Szlovák Színház, mely kezdetben a Vertigo Szlovák Színjátszó Csoport nevet viselte, ez év június elején ünnepelte fennállásának tizedik évfordulóját. Ebből az alkalomból egy kis megemlékezésre került sor a budapesti Szlovák Intézetben, melynek keretében a nézők nyolc előadásból láthattak részleteket.

Nyolc előadás. Sok? Kevés? Ha az időt veszem alapul, lehet, hogy kevés. És sok, ha arra gondolok, hogy tíz évvel ezelőtt még csak álmodoztunk, rajongtunk azokért az előadásokért,

melyeket szlovákiai fesztiválokon láttunk, és irigyeltük főleg a déli szomszédainkat, a vajdasági színjátszókat, ahol még mindig nagyon élénk a szlovák színházi élet. Sokat *hallottam* és *olvastam* arról, milyen nagyszerű szlovák színjátszó csoportok működtek valaha Magyarországon: sajnos, ennek a nagy korszaknak már csak a töredékét *láttuk*... És megszületett a döntés... igen, összejövünk, mi, szlovákok, akik Magyarországon élünk, néhányan, akik „idetelepültek”, illetve akik itt születtek, együtt körülbelül tí-

zen... És alapítunk egy SZÍNHÁZAT! Azt mondtam magamnak: végül is, film- és TV-dramaturgiát végeztem Pozsonyban (igaz, hogy elég régen), rendezni ugyan nem rendeztem, de megpróbálhatom, ehhez hozzájön némi szervezőkészség, és aztán már csak elkápráztatjuk a szlovákjainkat. Nos, sokkal, de sokkal nehezebb volt, mint ahogy elképzeltem (a rendezés is, az elkápráztatás is...).

Miért is alapítottuk a színházi csoportot? A cél elsősorban szlovák nyelvű színházi előadások létrehozása volt. A nemzetiségi kulturális kínálat színesítése, a mérleg serpenyőinek kiegyenlítése, melyeken – elsősorban az utóbbi évtizedekben – a zenés és táncos hagyományaink voltak túlsúlyban. Viszont, ha őszinte akarok lenni, eleinte főleg kíváncsiság, lelkesedés, az erőpróbára való kísérlet és a rejtett képességek kiaknázása vezetett minket. Talán csak később tudatosult bennünk, hogy komoly kulturális missziót kellene betöltenünk, és ennek a feladatnak – úgy gondolom – eleget is teszünk. Igyekezetünk célja az is volt, hogy a nézők a színpadról hallott szlovák nyelven keresztül erősítsék a szlovák nyelv iránti érdeklődésüket színházon kívül is. És hát mindennek előtt szerettük volna betölteni azt a jó pár éve keletkezett űrt és legalább részben megfelelni annak a magas morális értéknek, melyet az *előttünk járók hagytak ránk követendő színházi örökségként*. Tudatában vagyok annak, hogy mi, a színházzal foglalkozó emberek nem vagyunk egyedül, akik fáradozunk azon, hogy a magyarországi szlovák közösség figyelmébe az irodalom és színház felé is irányuljon, tehát azon művészeti ágak felé, melyek a legnagyobb mértékben és színvonalon hivatottak átadni, megőrizni és fejleszteni a nyelvet. A színház

ezenfelül több művészeti ág attraktív közös tere is.

De miért éppen Vertigo? És mit is jelent ez a szó? E kérdésekkel az utóbbi években nemegyszer találkoztam. Rendben is van ez így. Azt jelenti, hogy a magyarországi szlovákok elfogadták a Vertigo Szlovák Színház létrejöttét, és ami örömteli, sokan lelkesedéssel fogadták azt. A szó jelentésének taglalásától és a választás mértékétől most eltekintenek (nem Hitchcock azonos című filmje, és végképp nem a U2 CD-je nyomán választottuk, hiszen ez utóbbi jóval később jelent meg, mint ahogy a társulat megszületett), elég hozzá annyi, hogy a választás nagyjából véletlenszerű volt, de általam és a csoport által elfogadott. És hogy a *vertigo* – *szédülés* nem egy kellemes állapot? Hát, ez attól is függ, hogy szó szerint vagy átvitt értelemben magyarázzuk... Ki nem szédült még el a gyönyörtől, a szépségtől, amikor egy szeretett emberrel találkozott, vagy amikor a láthatáron lemenő vörös napot, illetve a végtelen tengert nézte, vagy...?

A kezdetekkor, az ominózus 1996 őszén (igen, mi már akkoriban jöttünk össze, és hivatalosan 1997. január 1-jén alakultunk, szóval az idei júniusi ünnepséggel egy kicsit csúsztunk...) nem hittem – nem reméltem, hogy a Vertigo fennmarad, sőt növekedni és erősödni fog, és hogy megéljük a tizedik születésnapját. Hiszen az elején úgy tűnt mindez, mint egy álom, mint egy bizonytalan végeredményű kísérlet... A Vertigo Szlovák Színházi Csoport az Országos Szlovák Önkormányzat (OSZÖ) mellett az OSZÖ patronálásával, de nem annak hivatalos intézményeként jött létre és működött. Időközben bizonyos változáson ment keresztül: a csoportból – az OSZÖ legmagasabb fóruma, a

Közügyűlés határozata alapján – Vertigo Szlovák Színház (VSZSZ) lett. Ez 2003-ban történt. Tehát ekkor már nem lógtunk „légüres térben”. Biztos háttérre tettünk szert, az OSZÖ egyik intézményévé váltunk, melynek eredménye magasabb állami támogatás volt, 2006-tól már a költségvetési törvény által garantálva.

A Vertigo a közönségnek legelőször 1997 decemberében, Budapesten a Nemzetiségek Napja alkalmából mutatkozott be, ismeretlen szerző XII. századi francia széphistóriájának, az *Okasen és Nikolette* feldolgozásával. A második bemutatóra 1999 novemberében került sor. Ez Tadeusz Lopaewski lengyel szerző *Az elveszett óra története* c. szatírája volt. 2002 júniusában újabb előadással jelentkezett a színház közönségénél – Neil Simon, amerikai drámaíró *Furcsa pár* című vígjátékának feldolgozásával, mely az *Odaégett pulyka, avagy a jó hangulat receptje* címet kapta. (E három előadás rendezője szerény személyem volt.) 2003-ban – igen, abban a „rendszeráldott” évben – az amatőr társulat mellé, mint vendégek, hivatásos művészek csatlakoztak: Dér András

rendező, Dér Denisa és Nagy András színészek, és így 2003. szeptember 19-én került sor Alexander Gelman orosz drámaíró *A pad* vidám darabjának bemutatójára. 2004. november 25-én volt Budapesten Osvald Zahradník szlovák drámaíró *Menedék* című darabjának bemutatója, melyet szintén hivatásos művészek hoztak létre (rendező: Dér András). Harmadikként – ismét a hivatásos művészek – 2005 szeptemberében Peter Karvaš szlovák drámaíró *Hátsó bejárat, avagy Gyönyörök kedden éjjel után* vígjátékával jelentkeztek (rendező: Dér András). 2005 októberében három év után ismét színpadra léptek a Vertigo alapító tagjai, J. G. Tajovský szlovák klasszikus drámaíró *Anyá* és *Bűn* egyfelvonásosaival (rendező: Kovács István-né). Mostanáig az utolsó darab Július Barč Ivan, szintén szlovák klasszikus drámaíró *Anyá* című drámája volt, melyet vendégként Štefan Korenčí pozsonyi rendező állított színpadra, és melynek 2006 szeptemberében volt a bemutatója. Ami a színház utolsó három, hivatásos művészekkel létrehozott bemutatóit illeti, ez esetekben a Szarvasi Szlovák Színházzal közösen létrehozott produkciókról van szó.

Nemrégiben kezdtünk hozzá az amatőrökkel Ivan Holub szlovák drámaíró *Temetés* című tragikomédiájának próbafolyamatához. Belekóstoltunk az abszurdba... meglátjuk, hogyan fogadják majd a nézőink.

A Vertigo működésének évei alatt különböző helyeken lépett fel: Budapesten (többször a Magyarországi

J. G. Tajovský: *Anyá* (Bibiana Budaiován, Bencsik János, Nagy Iveta, Keleczi Józsefné)

Nemzetiségi Színházak Találkozóján is, az utolsón nagy örömeinkre a *Legjobb előadás díját* is elnyerte), Magyarország szlovákok lakta régióiban, Szlovákiában, például Pozsonyban a *Szlovákok világtalálkozóján*, 2004-től pedig évente vendégszereplés az *a.ha* színházban, Martinban (Turócszentmárton) a *Scénická žatva – Színpadi aratás* fesztivál keretében, Lučenecben (Losonc) az *Őszi színházi napokon*, Breznóban (Breznóbánya) a *Divadelná chalúpka – Színházi kunyhócska* fesztiválon, valamint Vajdaságban (Kovačica) és Csehországban (Prága).

A Vertigo az alapító, amatőr csoporton kívül Szlovákia és Magyarország különböző színházainak hivatásos művészeivel dolgozik. Például az említett Karvaš-darabban négy város színészei – Budapest, Pozsony, Komárom és Eger – játszottak. Meg kell említenünk, hogy magyarországi szlovák hivatásos színészünk jelenleg nincsen. Nyilván mindenki – és főleg azok, akik színházban dolgoznak – el tudja képzelni, mennyire nehéz egy ilyen, nem állandó társulattal megszervezni a próbákat, illetve az előadásokat. Bizony, néha eltelik két-három hónap is, amikor is a színészek elfoglaltsága miatt nem tudjuk az egyes darabokat egyáltalán előadni... És az „érem másik oldala”: a mindenkinek (mármint a művészeknek) megfelelő dátum valami miatt nem jó a megcélzott közönségnek (és közönségnek), erről a későbbiekben is említést teszek.

Színházról beszélünk, de szeretném hangsúlyozni, senki ne gondoljon klasszikus kőszínházra. A Vertigo ugyan a dicső *színház* nevet viseli, azonban ez egy olyan intézmény, mely az épületet – tehát a próba és az előadások helyszíneit – csak bérli, hasonlóan, ahogy a hivatásos művészeit is

„bérbe veszi”. Ez a realitás, amit csak azért hangsúlyozok, hogy senki ne vonjon le hibás következtetéseket az intézmény megnevezéséből. És hogy működik a Vertigo színház? Egy állandó alkalmazottja van (másodszor is szerény személyem – a színházról a főállásom mellett 1996 óta gondoskodom, 2003-tól mint az igazgatója), a többiek, akár az asszisztensem, aki az utóbbi másfél évben folyamatosan, igény szerint segít, illetve a művészgárda és technikai személyzet megbízási szerződések alapján dolgozik. A színház a közelmúltban átvette saját helyiségeit – egy irodát és raktárt –, melyet 2004-ben célirányzott állami támogatásnak köszönhetően sikerült megvásárolni. Mostanáig kihasználtam azt az előnyt, hogy az OSZÖ központjában az irodám a kulturális referens és a színház igazgatójának a munkahelye. A színháznak saját mikrobusza van, szintén elkülönített támogatásnak köszönhetően, és alapvető technikai felszerelésekkel rendelkezik. A Vertigo elsősorban tájoló típusú színház, amely maga is gyakran utazik nézőihez vidéki fellépésekre, de végül is ez a célja.

Nos, ha már a közönségről beszélünk, harcolunk a kegyeikért. Nincsenek mögöttünk tömegek, akikre támaszkodhatnánk, léteznek azonban csoportok, sőt egész falvak, akiket sikerült meghódítanunk, akik ismernek minket, a színészeinket, és drukkolnak nekik. Érzésem szerint nagyobb az empátiájuk az amatőrökkel szemben, akiket nagyobb mértékben tartanak a „sajátjuknak”. A hivatásos művészeket sokszor nem tudják hova besorolni, és csak ha már több darabban tűnnek fel, akkor kötik őket össze az adott színházzal. A Vertigo esetében ezek határozottan Dér Denisa és Nagy András. A nézők első-

sorban A padban ismerték meg őket, mely eddig 30 előadást élt meg, de játszottak és játszanak mindegyik, a hivatásos művészek által létrehozott darabban. Ha az előadások számáról kell nyilatkoznom, A pad a „kedves” kivétel. Pl. A menedéket tízszer, Karvaš vígjátékát hétszer, viszont Barč Ivan Anya c. drámáját már tizenötször mutattuk be, ebből tíz alkalommal Budapesten, a Szlovák Intézetben (ez esetben a nézők utaznak a fővárosba az előadásra). Egyes előadások alacsony száma egyrészt azzal függ össze, hogy – ahogy említettem – nincs állandó társulatunk, így alkalmazkodnunk kell a „nagyobb” színházak műsorrendjéhez, másrészt pedig azzal, hogy a magyarországi szlovákok kulturális kínálata igen élénk, ami persze pozitív jelenség, viszont gyakran hihetetlenül nehéz olyan időpontot találni, amely mind a színészeknek, mind a helyi szervezőknek megfelelne. Az amatőrök meg a színházzal munka mellett foglalkoznak, és sokan közülük a nemzetiségi kulturális területen más téren is aktívak. Azonban kivételesen örömdetes, hogy Tajovský Anya és Bűn egyfelvonásosai, a falusi környezetben játszódó klasszikusok maximális visszhangra találtak a nézők körében, és ez az egyik darabunk, mellyel lassan bejártuk egész Magyarországot (a bemutató óta 18 előadás).

Az előadásainkra elsősorban azok a nézők járnak, akik általánosságban is agilisak és aktívak, gyakori résztvevői a kulturális rendezvényeknek és emellett még a színházat is szeretik. Olyan nézők is akadnak azonban, akiket ez a művészeti ág különösképpen nem vonz, de az előadásra valamilyen szolidaritásból, illetve a szlovák nyelv iránti érdeklődés miatt jönnek el. Összefoglalva: nézőink nagyobb

része jól bírja a szlovák nyelvet és az előadásokra elsősorban a művészi élmény, az érdeklődés és a kíváncsiság miatt jár. Ha újra számokat kellene említenem, hiszen „a számok magukért beszélnek”, annak ellenére, hogy nem mindig százszázalékosan irányadóak, a Vertigo az első években évi 10 előadással büszkélkedhetett, a múlt évben ez már 25 előadás volt. Ezt a számot véleményem szerint csupán kis mértékben tudjuk növelni (ha egyáltalán...). Hiszen gondolni kell arra, hogy színházi darabokkal vannak jelen a szarvasi és a vendégszínházak is. A magyarországi szlovákok létszáma meghatározó tényező, az előadások száma emiatt is korlátozott.

És ami a repertoárt illeti? Mely darabok állnak szlovákjaink szívéhez közel? Ha ezek a valamikori színjátszó csoportok esetében elsősorban a vígjátékok voltak, ma a repertoár valóban igen gazdag, mindemellett a választást nagyon át kell gondolni. Olyan darabokat kell választanunk, melyek a lehető legszélesebb réteget szólítják meg, mind korösszetétel, szociális helyzet, mind lakóhely, illetve iskolai végzettség szerint is. Jómagam a dramaturg helyzetéből adódóan bizony sok mindent el tudnék képzelni, azonban reálisan kell gondolkodnom és maximálisan alkalmazkodnom a nézők elvárásaihoz és számához.

Nos, ez tömören a Vertigo Szlovák Színház hosszú (?) útjának története. Ahogy a magyarországi szlovák író, Pavol Kondač mondaná, rögzös út. Azonban, amíg a végén a nézők érdeklődése, nevetés és könnyek, hálás taps és „gyertek el újra” felkiáltások várnak ránk, érdemes rajta, még ha sok erőfeszítéssel is, továbbhaladni.

Daniela Onodiová
(Lampert Csaba fordítása)

Játék és kötelesség

A szarvasi Szlovák Nemzetiségi Színház távlatai

Nemzetiségi színháznak lenni nehéz dolog. Ezt nem lehet választani, sajátossága egyben különlegességében is rejlik. Pedig színház csak egyféle létezik – mégis: mintha a színházi szakma választotta volna le, vagy talán be sem engedte maga közé. Biztosan igaza lehet, hiszen valami egészen másról és egészen hasonlóról van szó. Minden nemzetiség szeretné legelittebb kultúráját bemutatni, egyben kifejezni egyenlőségét – egyenjogosultságát – és függetlenségét megtartva bizonyítani erősségét, létezésének soká tartó bizonyosságát.

A szlovák nemzetiség szerencsés helyzetben van. Egyre több fórumon – sőt, akár azt is mondhatnánk, egyre szélesebb közrétgeben – kezd nyilvánvalóvá lenni múltbéli gyökereinek sokágúsága, a szlovák nyelv számos kifejezésének beépülése a magyar nyelvbe. A magyarországi szlovákok fokozott öntudata, a nemzetiségi politika lehetőségei csak az ezredfordulóra értek meg egy önálló színház alapítására. A folyamat és a személyi, környezeti feltételek révén Szarvason alakult meg 2004. január 1-jén a hivatásos magyarországi Szlovák Nemzetiségi Színház.¹

1. Az elmúlt évadok tervezése során egy stabillá formálódó rendszerre építettünk, miközben rá kellett ébrednünk, hogy a hagyományos színházi forma nem adaptálható; sajátos utat kell megtapasztalnunk. Megkíséreltük megfogalmazni azt a legtisztább, céljainkhoz leginkább közelítő színházi műfajt, mely önálló arculattá formálódik, színházunkat meghatározza, és egyben szakmai szempontból is fontos az elfogadtatáshoz.

Elsősorban a népi kultúra egy sajátos színpadi formáját kerestük – a zene és a tánc elemeit ötvöztük a színpadi szó, a hang kifejezőeszközeivel. Mintha egy különleges etno-színház elemei bontakoztak volna ki, de egyelőre csak egy-egy előadás formarendszerét sikerült teljessé tenni. Már a nyitó előadásunk, a *Passio-játék* is különleges ötvözése volt a népi ének- és játékelemeknek. Ehhez, szinte ösztönösen segítségünkre volt a szarvasi szlovák általános iskola növendékeinek és egy asszonykórus tagjainak részvétele – sajátos keveredését adva az amatőr és a profi színjátszás elemeinek. Az alföldi szlovákság népszokásainak kissé meseszerű feldolgozása jelentette a következő lépést – *Naphívogató* –, de a valódi áttörést Jozef Hollý zenés vígjátéka, a *Kubo* hozta meg. Ezzel a lakodalmas népies revüvel, mint ahogy ezt ez a furcsa műfaji meghatározás is jelzi, közvetlen tudtuk megjelelni a szlovákság jeles napi szokásait, örömeit-bánatait, beleágyazva egy népszínmű keretei közé. Talán ebben az előadásban sikerült a leginkább a nemzeti anyanyelvi színjátszás hagyományainak gondolati és formavilágát megvalósítanunk. Az előadás nagy létszáma miatt azonban felvetődött a kérdés, hogy működési és működtetési szerkezetünkben tovább vihető-e az ilyen nagy létszámú darab. A *Kubót*, mely egyben a szlovák népi színjátszás legismertebb darabja, csak jelentős anyagi támogatásokkal tudtuk létrehozni. A művészi célt és elkötelezettségünket szembe kellett állí-

¹ Erről részletesen beszámolok a Napút 2005. 3. számában

tani a bekerülés költségeivel, az előadásonkénti kiadások igen magas árával, illetve, hogy az előadást utaztatni szinte lehetetlenség. Létrehoztunk egy igen látványos, értékes előadást, és mégsem tudjuk széles körben közönségünk felé eljuttatni; a tapasztalatokat levonva át kellett alakítanunk műsortervünket.

2. A magyar színjátszás, furcsa módon, szinte képtelen volt befogadni – alapszinten még megismerni is – a szlovák drámairodalmat. Sem tanulmányaink alatt, sem pedig aktív rendezőként nem fordítottunk figyelmet megismerésére – talán azt is meg lehet kockáztatni: kissé gőgösen elfordítottuk fejünket, mert ezt így szoktuk meg, így tanították. Igen. A nemzetiségi színjátszásnak talán ez az egyik legfontosabb feladata – átlépni a fennkölt társadalomszemléletünk porosodó külsőségein. Ha merjük megtenni!

Műsortervünk kialakításakor igyekeztünk egy minél szélesebb közönségréteget megszólítani; a népi-szórakoztató, elsősorban a vidékhez szóló darabok mellett a városi-polgári gondolkodásba ágyazott darabokat is színpadra kívántuk állítani. A 2006-os színházi évadunk első bemutatója Ivan Bukovčan szatirikus vígjátéka, a *Keringő a padláson* című darab volt. Az előadás sikere, kitűnő fogadtatása és az előadásszám növekedése arra készítetett minket, hogy a szlovák nyelv mellett magyarul is elkészítsük előadásunkat. Szakmai körökben is felfigyeltek színházunkra – és ezzel egy újabb, eddig nálunk nem játszott szlovák szerző darabját tudtuk bemutatni.

Továbbra is fontos elv számunkra, hogy elsősorban szlovák szerzők művei kerüljenek repertoárunkba, és a szlovák irodalmat mind szélesebb körben tudjuk megismertetni. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi irodalom is képviselteti magát, de műfaji hiánya és erőssége miatt az anyaország – Szlovákia – irodalmát kell képviselnünk. Talán egy kivételtől azért beszélhetünk: a közeljövőben szeretnénk, ha szerzőként jelen lenne színházunkban a hazai és nemzetiségi irodalmunk egyik kimagasló képviselője, Závada Pál.

3. Négyéves működésünk során eddig hat nagyszínházi bemutatót és két zenés irodalmi estet tartottunk. Annak ellenére, hogy előadásainkat a kőszínházi formától eltérően nem tudjuk folyamatos repertoárral játszani – en suite formában –, mégis utazásaink és vendégfellépéseink révén egy igen jelentős előadásszámot, 122, értünk el.²

Eddigi előadásaink sajátos formában jelenítették meg a magyarországi szlovák nemzetiség gondolkodását, életérzéseit, igyekeztek feldolgozni különleges hagyományvilágát és zenei kultúráját. Hagyomány és konvenció, sajátos igényformálás és különös megjelenítési formák keveredtek eddigi működésünk alatt.

² Evangélikus <i>Passio-játék</i>	2004. április 9.	45 ea.
népi feldolgozás, <i>Naphívogató</i>	2004. szeptember 24.	17 ea.
Vaclav Čtvertek: <i>Rumcájsz és Csibészke</i>	2005. június 2.	16 ea.
Ivan Bukovčan: <i>Keringő a padláson</i>	2006. február 23.	14 ea.
Jozef Hollý: <i>Kubo</i>	2006. július 1.	8 ea.
Viktorie Hradská: <i>Finita la comedia</i>	2007. április 17.	6 ea.
Daniela Kapitáňová: <i>Temető könyv</i>	2007. május 18.	8 ea.
valamint irodalmi műsorok, zenés összeállítások	8 ea.	
	122 ea.	

Ivan Bukovčan: Keringő a padlason

4. Évadonként újabb és újabb feladatokkal, kihívásokkal kerültünk szembe, és szinte előadásonként minden munkát újra kellett értékelnünk. Mindenképp érdemes tapasztalatainkat megfontolnunk, hiszen a színház mindig újszerűségével, napi érzékenységgel képes szolgálni és szórakoztatni – játszani és jelen lenni.

Rá kellett ébrednünk, hogy a túlzott irodalmiság eltávolít a közvetlen élménytől; arisztokratikussá, távolságtartóan modorossá tesz.

Egy-egy előadás bemutatása érdekében nem szabad feláldoznunk az adott évadot; a játszhatóság mindig meghatározó. Csak az a színház él, amelyik folyamatosan játszik, napi szinten is dolgozik.

Nem szabad félni a hagyományokra épülő eszközöktől, formáktól. Ha képesek vagyunk egy közösség tagjaival azonosulni, akkor minden eszköz megengedett: a hagyományok átörökölhethetők, miközben a forma mindig képes a megújulásra.

5. Amiről nem szívesen ejtünk szót, az a színházunk pénzügyi helyzete, lehetőségei. Talán felesleges lenne ebbe a témakörbe alaposabban belemenni, hiszen a társadalmi-gazdasági állapot amúgy is oly mértékben meghatározza életünk mindennapjait, hogy ez elől kitérni, erről vitázni bárgyúság lenne. Ez van, és ezt tudomásul kell venni. Ez természetesen nem az egyetértést jelenti, csak jelzi, hogy a változtatásokat nem itt, és nem ebben a formában kell meg ejteni. Változtatni kell, de nem feledkezhetünk meg elsődleges feladatunkról: nemzeti színházat működtetünk és kötelességünk ezt holnap is megtenni. Átmeneti korszakban élünk – és mi is változunk, változtatunk! Ebben a világban kötelességünk, hogy minden eszközzel érzékenyen reagáljunk a változásokra,

a változtatókra. A színházművészet eszköz, a nemzetiségi színjátszás pedig már kötelesség. Minden megfogalmazott gondolattal, hanggal, mozgással és játékkal fel kell vállalnunk felelősségünket, közösségformáló szerepünket. Olyan megnyilvánulássá kell tennünk színházunkat, ahol minden előadás kultúránk poetikuma, és ez erősebb kell legyen, mint politikuma.

Az elmúlt évadokban minden adódó lehetőséget megragadtunk, hogy működésünket egyszerűsítsük, játékrendünket teljes mértékben repertoár jellegűvé alakítsuk. Mivel a nemzetiségi színjátszás egyik sajátossága éppen az, hogy a legváltozatosabb helyszínekre is képes eljuttatni az előadásokat akkor, amikor erre igény és kérés mutatkozik. Az egyeztetések nehézségei, a megnövekedett rezsiköltségek és az utazások, utaztatások miatt előadásainkra jelentősen nagyobb összeget kell fordítanunk – miközben, főleg a kisebb nemzetiségi közösségek képtelenek olyan bevételt produkálni, mely segíthetné működésünket. A megoldást egy változatosabb, kisebb létszámot üzemeltető műsorszerkezet adja, melyet az idei évadban már legfőbb elemeiben bevezettünk.

A szűkülő pénzügyi nehézségek ellenére nem csökkenteni, hanem egyre több előadást szeretnénk tartani. Csak előre léphetünk: az a színház, amelyik nem játszik, nem élő színház! Olyan repertoárt, választékos programot igyekeztünk kialakítani, mely széles műfajiságával mindig az újra, az egyedire törekszik.

Elsősorban kamara- és stúdió-előadásokat vettünk fel műsorrendünkbe. Ez lehetővé tette, hogy kéthavi rendszerességgel legyen egy-egy bemutatónk. A szlovák drámairodalom népszerűsítésére, mind szélesebb réteggel való megismertetésére elindítjuk Felolvasó Színházunkat, ill. egy újszerű táncszínházi sorozattal is próbálkozunk.

6. Feladatunk tehát bőséggel van. Az, hogy milyen formában és hogyan valósítjuk meg, természetesen folytonosan változik; eszközeinket és módszereinket állandóan meg kell újítanunk – csak céljaink tartalma nem változhat.

Mint nemzetiségi színház, munkánk során szükségszerűen rendszeres kapcsolatban vagyunk a környező országokkal, ezért adódik a lehetősége egy regionális együttműködési formának is. A határokon átnyúló nemzetiségi, nemzetközi regionális működés jelentős segítség lehet a különböző kultúrák összehangolásának, céljaink és tapasztalataink megosztásának. Lehetőséget és jövőt adhat, csak az együttműködés természetes közegét – jelen esetben ez a színház – kell megfogalmaznunk.

Hasonló elveket fogalmaz meg uniós tagságunk. Mindkét nemzet – állam – egyaránt teljes jogú tag, ennek ellenére mindez még nem érvényesül színházunk működésében. Természetesen ez nem csupán a közös pályázásokat jelenti, hanem olyan újszerű kommunikációt is jelenthet, amelyet meg kell tanulnunk kezelni, felhasználni. Talán a nemzetiségi színházak ezt könnyebben elérhetik, mint a kőszínházi működtetés – de ez egyben nehézségét is jelent. Csak akkor lehet önnön gátlásainkat ez ügyben felszabadítani, ha a hivatásos szakma elfogadja, önnön részének tekinti a nemzetiségi színjátszást – és a kulturális kormányzat is kellő anyagi támogatásban részesíti színházait.

Gergely László

Dolná zem

A nemzetiségi irodalom a magyarországi szlovákság tükrében

A dolnozemská literatúra jellemző jegyei. Akkor, amikor meg kell határozunk az anyaország határain kívül élő, de az anyaország nyelvén író, alkotó költők munkásságának jellemző jegyeit, mindenekelőtt meg kell magyaráznunk a dolnozemská literatúra fogalmát. Az irodalomtudomány ezt a fogalmat úgy határozza meg, hogy azt az irodalmat tekintti „alsóföldi” irodalomnak, amely délre esik Szlovákiától. Ennek alapján ide tartozik a magyarországi szlovák irodalom, a romániai szlovák irodalom, illetve a volt jugoszláviai szlovák irodalom. Az államhatárok meghúzásával a szlovák kisebbség három Szlovákiától délre eső országban található meg. A 18–19. században a szlovák nép vándorlása során egyre délebbre keresett magának jobb megélhetés céljából otthont. Ezért ez a szétszórtság.

Michal Harpáň, a volt jugoszláviai szlovák irodalom jelentős irodalomtörténésze a következőket írja: „A dolná zem sajátos kulturális fenomént képvisel – benne a szlovák kisebbségi irodalom »sajátos szellemi szervezete«, amely fejlődik és változik.” („Dolná zem predstavuje svojrázny kultúrny fenomén – a slovenské menšinové literatúry v ňom »osobitný duchový organizmus« ktorý sa vyvíja a mení.”)¹

Andruška Peter a háromféle kontextusról a következőket írja: „A dolnozemský szlovák írók háromféle kontextusa abból a valóságból ered, hogy saját nemzetiségi irodalmuk »kisebbségi« irodalmi kontextust al-

kotnak, emellett alkotásaik egyszerre érvényesülnek annak az országnak (kultúrának) az irodalmában, melyben élnek, és végül meghatározó – habár csak részlegesen és többnyire nagyon szélsőségesen – az anyanyelvi irodalom kontextusa, vagyis a »régi haza« kontextusa.” („Trojkontextovosť dolnozemských slovenských spisovateľov vyplýva zo skutočnosti, že tvoria vlastný národnosť – »menšinový« – literárny kontext, ich tvorba súčasne pôsobí v kontexte literatúry (kultúry) krajiny, v ktorej žijú, a napokon je determinovaná – alebo determinuje, hoci len čiastočne a väčšinou veľmi okrajovo – kontext literatúry materinského jazyka, a či »starej domoviny«.”)² Továbbá kifejti, hogy a „háromféle kontextusnak”, mint a magyarországi, romániai és a volt jugoszláviai szlovák nemzetiségi irodalmak közös jellemzőjének (bizonyos értelemben ezek az irodalmi közösségek egy negyedik kontextusba, a „dolnozemský”-be kapcsolhatók) minden országban megvan a specifikus sajátossága. („Trojkontextovosť ako spoločný znak slovenskej národnostnej literatúry v Maďarsku, Rumunsku a vo Vojvodine [v istom zmysle spájajúci tieto literárne spoločenstvá do kontextu štvrtého, dolnozemského] má v každej krajine aj svoje špecifické črty.”)³

Gyivicsán Anna a magyarországi szlovák költők helyzetét az alábbiak-

¹ In: Slovenské pohľady. 1969. 9.sz. p.

² Andruška, Peter: Niekoľko poznámok na úvod. In: Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme. Bratislava. 1994. 19. p.

³ u.o.

kal jellemezte: „Az eddigi költészetünk közvetlenül a nemzetiségi problematikából merít, ennek példája Papucsek Gergely alkotása, de ezzel a jelenséggel találkozhatunk más szerzőknél is. Gondolom, hogy ebből az aspektusból sajátos jegyeket hordoz a mi szlovák költészetünk, hiszen ezzel a problematikával a volt jugoszláviai szlovák irodalom abszolút nem foglalkozik, és ritkán fordul elő a Romániában élő szlovákok irodalmában.” („Naša doterajšia poézia čerpá i priamo z národnostnej problematiky, príkladom toho je najmä tvorba Gregora Papučeka, ale stretávame sa s týmto javom aj u iných autorov. Myslím, že z tohto aspektu je naša domáca poézia nositeľkou istých svojráznych črt, ved' napríklad slovenská poézia v Juhoslávii sa tejto otázkou vôbec nevenuje a zriedkakedy sa objavuje aj v poézii Slovákov žijúcich v Rumunsku.”)⁴

Hazánkban a szlovák kisebbség irodalmát a 80-as években egyre kisebb számú művész, alkotó képviseli. Szépirodalmat bármely szlovák nyelvet beszélő, ismerő egyén írhat, de a tendencia sajnos csökkenést mutat e téren, mely esetleg megmagyarázható a többséghez való alkalmazkodással, az asszimilációval is. Felvetődik a kérdés, hogy miért? Talán magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy a kisebbséget összefogó szervezetek semmilyen motivációt nem szolgáltatnak. Jelenleg a pályázatok, versenyek kiírásával már az általános iskolai generáció is megmozdul, és törekszik irodalmi szintű rövidebb „művek” megírására. A hazai szlovákság ma is ismert és neves irodalmi képviselői megpróbálnak egyre több egyént bevonni e tevékenységbe, de mint a tapasztalat mutatja, eredményeket csak a saját gyermekeiknél érnek el.

A magyarországi szlovák irodalom helyzetével nem szabad kibékülni, hanem keresni kell azt az utat, mely a szlovák irodalom részévé válhat, illetve a magyar irodalom egy részét is képezheti. Amíg a magyarországi nemzetiségi irodalom nem állt stabil lábakon, amíg nem bizonyítottak az alföldi alkotók, addig nehéz volt meghatározni a nemzetiségi irodalmat. A II. világháború előtt a békéscsabai kalendárium (*Čabiansky kalendár*) közölte a dél-alföldi szlovákság műveit, majd kezdtek megjelenni a gyűjtemények, könyvek, színdarabok a kisebbség nyelvén. E generáció legnevesebb képviselői közé a Korbel' testvérek, Gerči, Kašník, Nemčok, Hudák, Andrášik, Seckerka, Tomková, Mlznaričiková stb. tartoztak. A Békéscsabán megjelenő *Slovenská rodina* c. folyóirat hasábjain a gyermekek számára íródott irodalmi mellékletek gazdagították a szlovákság irodalmát. 1939–44-ig az alkotók publikációs lehetőségei a *Slovenská jednotára* tevődtek át. 1945–48 között a hetente megjelenő *Sloboda* adott lehetőséget az irodalmi alkotások megjelentetésére. A világháborút követő lakosságcsere-egyezmény következtében (1946–48) az irodalmi életet a legtermékenyebb irodalmi alkotás korszakaként jellemezhetjük. Az ezt követő időszakot (1955–1974) a versenyek korszakával magyarázhatjuk, melynek legnagyobb képviselője Pavel Sámuel lett a *Hrušky mamovky Špiakovej* című művével. 1975–1978-ig bizonyos mértékű csökkenés figyelhető meg a nemzetiségi irodalom területén. Majd 1978-ban számos versgyűjtemény jelent meg (*Výhonky*, *Fialôčka fiala atd.*). A fejlődés szempontjából nagy előrelépést jelentett a 70-es, 80-as években a budapesti szlovák iskola növendékei közti tollragadás. Sajnálatos módon a fiatal generáció iskolaújságjaként

⁴ In: Zrod. 1984. 3.sz. p.

szerkesztett *Plamienok*ból nem lett nagyobb lélegzetvételű irodalmi folyóirat, bár néhány alkotója a szlovák nemzetiségi irodalom neves képviselőjévé vált. Szerkesztői szétszéledtek a továbbtanulás következtében. Néha-néha találkozhatunk műveikkel a *Ludové noviny* hasábjain. Az 1981-es évben negyedévente kezd megjelenni a *ZROD* című folyóirat, mely számos irodalmi alkotást, nemzetiségünkhöz kapcsolódó tanulmányt tartalmaz. Ezt a folyóiratot követte 1988-tól 1990-ig a negyedévente megjelenő *SME*. Ennek a folyóiratnak az elindítása óriási sikernek örvendett.

Tény az is, hogy számos kiváló szakember, aki a szlovák nemzetiséghez tartozik, szlováknak vallja magát, kutatásait, szépirodalmát mégse a saját anyanyelvén, hanem magyarul írja, majd azt fordíttatni adja szakemberek számára. Összegzőképpen elmondható, hogy az irodalom minden keretek közt egy fontos részét képezi egy adott nemzetiség életének. Tükrözi az adott korszak problémáit, eseményeit, aktualitását. Egy nemzetiség önálló irodalom nélkül nem létezhet.

De térjünk vissza a hazai szlovák kétnyelvű, kettős kötődés témájára. Hazánkban jelentős szerepet kapott a kettős nyelvhasználat a szépirodalom területén is. E kettősség nem csupán az alkotó, szerző nemzetiségi identitásából, hanem a kialakult helyzetből kifolyólag is ebbe az irányba terelte a képviselőket. A jelenlegi nyelvi helyzet szempontjából a két nyelvet is ismerő, ismerni kénytelen irodalmárok a szépirodás kettős nyelvhasználatával segítséget nyújtanak a felnövekvő, tanuló generáció számára.

A magyarországi szlovák irodalom. Mára annak köszönhetően, hogy a magyar népművelés az 1970-es

években erősen felfelé ívelő tendenciát mutatott, a szlovák nyelv művelésének is új formái jöttek létre. Mindez főként a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének (megalakulása: 1948. december 18.) köszönhető, amely a cél érdekében szlovák klubokat, irodalmi színtársulatokat, ismeretterjesztő-tudományos előadásokat szervezett, illetve megpróbált kisebb-nagyobb sikerrel felnőttek számára esti iskolákat szervezni. Ennek a sorozatnak az eredményeként emelhetjük ki azt a tényt, hogy ezáltal a magyarországi szlovák kisebbség körében kialakult az a szlovák értelmiségi réteg, akik a kisebbségi oktatási rendszer keretei közt végezték tanulmányaikat. Ez a folyamat tette lehetővé azt, hogy ma nemcsak a szlovák kultúráról, hanem saját irodalmi alkotások születéséről is beszélhetünk.

Ebben az irodalomban vezető szerepet tölt be a költészet. Generációs és művészi szempontból is három csoportot különböztethetünk meg.

1. Az idősebb generáció: a volt népi verselők – a *Čibiansky kalendárba* írtak – utódjai. Rájuk jellemző a belső „muszáj”, „kell” írás. Költészetük intellektuális jegyeket hordoz. Ebbe a generációba tartozik Samuel Pavol és Antal György, írói néven Dolnozemszký. Mindketten a mezőgazdaságban dolgoztak. Samuel az ötvenes években a lírai-epikai formáktól indult és költészete egészen az öniróniáig jutott el. Dolnozemszký a nemzetiségi léten keresztül ábrázolja szeretetét a szülőföld iránt.

2.a A második generáció: nemzetiségi keretek közt szocializálódtak, szlovák nemzetiségi iskolákban végezték el középiskolai tanulmányaikat, majd a szlovák irodalommal és a szlovák nyelvvel mélyebben a felsőoktatásban, főiskolákon, egyeteme-

ken ismerkedtek meg. Marik György, Papucsek Gergely, Kormos Sándor költők, Hrivnák Mihály és Kondacs Pál írók tartoznak ebbe a generációba. Kormos költészete kifejezi a világ összetettségét, s olyan emberi hangot szólaltat meg, melyben csöndes szomorúság nyilvánul meg. Papucsek Gergely költészetére jellemző, hogy a nemzeti léte ábrázolja, az anyanyelv iránti szeretetet. Marik György költészetében az előző kettő ötvözte, Kormos univerzalitása és Papucsek hangja egy szuggesztív alkotásban fejeződik ki.

2.b Azok a költők, írók tartoznak ebbe a csoportba, akik magyarul írnak, de tudatosult bennük a szlovák eredet, és ez tükröződik munkájukban. Ezt a vonalat képviseli Filadelfi Mihály és Dér Endre, kinek munkáit a *Náš kalendár* (Mi kalendáriumunk) közölte.

3. Legfiatalabb generáció: középiskolások, főiskolások, akik lelkesen törekszenek arra, hogy a szlovák írásbeliség, kultúra ne haljon ki Magyarországon.

Az 1945 utáni szlovák irodalom Magyarországon. A második világháború után a szlovák nemzeti irodalma sajátos módon fejlődött, kisebb-nagyobb nehézségeken ment keresztül a nemzeti politikai következtében. A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége irodalmi versenyeket írt ki abból a célból, hogy ösztönözze a szlovák kisebbségi lakosságot az anyanyelven való alkotásra.

A „Magyarország felszabadulásának 10. évfordulójára” kiírt irodalmi pályázat eredménye az első irodalmi antológia megjelenése volt, mely jelentős mérföldkőnek számított a hazai szlovák irodalom területén, hiszen egy

hosszabb hallgatást követően változásnak induló irodalmi ébredés figyelhető meg. Az 1955-ben megjelent Samuel Pavol verscímével egyező antológia, a *Hrušky mamovky Špiakovej* három prózai alkotást tartalmaz Chlebnický Jánostól, Samuel Pavoltól és Zahoran Imrichtől, illetve Samuel Pavoltól három verset. Ebben a kötetben látott napvilágot Chalupka Samótól a *Turčín Poničan* dramatizált vers formájában, és Jánosik életének bemutatása szintén dramatizált formában. Megjegyzendő, hogy ez az antológia tartalmaz továbbá két néprajzi kutatást. Az antológiában megjelenő irodalmi alkotások még egyszerűek, de a hazai irodalmi fejlődés folyamatában értékes inspirációknak tekinthetjük a további alkotások terén.

Az 1956-os év nagy változásokat hozott a nyomtatott sajtóban is, hiszen megváltozott a magyarországi szlovákok újságjának, a *Ludové noviny* jellege is. A lap politikai hetilapként jelent meg, melynek külön rovata közölte az irodalmi alkotásokat is. Itt kaptak teret a kezdetleges, spontán és még éretlennek mondható diákkeresetek.

A következő versenykiírásra 1958-ban az irodalmi alkotások dominanciája a jellemző, közülük is a még gimnazista Papucsek Gergely versei, kinek költészetéhez nagy reményt fűztek a bírálók. Sajnálatos módon mind Papucsek Gergely, mind a kor egyedüli aktív költője, Samuel Pavol ettől a korszaktól kezdődően mély hallgatásba merült. Papucsek csak évekkel később, az 1970-es években tűnt fel újra, költői hallgatását azzal magyarázva, hogy verseit nem jelentették meg, s ezért úgy vélte, nem érett még meg alkotása. (Az 1958-as bírálat eredményét csak a következő év májusi *Ludové noviny*-ben közzétették. Itt

olvashatjuk a debreceni Futala Ctibor „Nedele” és Samuel Pavol „Nemôžem zostat” című versét.)

Az 1959-ben kiírt irodalmi pályázatra, melynek témája a *Szlovákok részvétele a Magyar Népköztársaságban*, nem érkezett be egyetlenegy pályamű sem. Ez az érdektelenség figyelhető meg az 1970-es évek derekáig, ami kissé paradox, hiszen a népművelés területén, a néprajzi, történeti kutatások terén fellendülés ment végbe, a szépirodalomra viszont nem helyeztek túl nagy figyelmet.

Mintegy tízévi irodalmi hallgatás után a szlovákok évkönyvében, a *Náš kalendárban* prózai alkotásokat olvashatunk Kondacs Pavoltól (*Rozvod*), illetve Lami Istvántól (*Ako bránil švagar Bubenka Budapešť*). Az utóbbi szerző falusi eseteket mutat be, többnyire szülőfalujáról, Püspökhátvanról. Sajnálatos módon ezeket az elbeszéléseket nem sorolhatjuk a magyarországi szlovák irodalmi alkotások körébe, mivel a szerző magyarul írta, és utána fordíttatta szlovák anyanyelvű fordítókkal műveit. Nem tudni, mi okból, de alkotójuk a szövegeket a fordítók nevét fel nem tüntetve eredeti nyelvű művekként közölte.

Erre a korszakra erősen jellemző mindaz, ami a magyar politikai élet „automatizmus”-ával definiálható, tehát a kisebbségekkel való törődés, odafigyelés. A szocialista társadalomban a kisebbségeket érintő kérdéseket tekintve automatikussá vált, hogy a nemzetiségi kérdés majd automatikusan megoldódik, illetve a sajátos nemzetiségi problémákkal nem kell foglalkozni. Mindezt az alkotmányban meghatározott kisebbségi jogok érvényesítésével 1968-ban törölték, egyértelműen meghatározták az anyanyelv használatát, a kultúra, hagyományok ápolását, illetve az irodalom fejlődését.

Mindezt figyelembe véve érezhetővé válik az irodalom jelentősége, az, hogy az irodalom tovább akar élni, de célja egyelőre nincs kitűzve, ideológiai-esztétikai kritériuma nincs meghatározva. E cél elérése érdekében az 1974-ben kiírt irodalmi pályázatra már számos mű került versenybe. Kiemelném a minőségileg fejlődést mutató Hrivnák Mihály, Kondacs Pál prózáit, Kormos Sándor költészetét. Ebben az évben a próza első díját Hrivnák Mihály (*Metamorfóza*) megosztva kapta Lami Istvánnal (*Spomienka motivovaná piesňou*). Második helyezést Molnár Hana a *Rozvod* és dr. Zwada András a *Prekrásna budúcnosť* című elbeszélésekkel vívták ki maguknak. Harmadik helyezést Kondacs Pál *Prevrat* és dr. Zwada András *Žit' by bolo dobre* című művei érték el. A versek kategóriájában csak második lett Kormos Sándor, aki a *Jarná pieseň* és a *Pieseň v jeseň o jari* című verseivel indult a megmérettetésen.

Ezzel egy új korszak kezdődik el a magyarországi szlovák irodalomban, amikor is a művek költői megformáltsága, az irodalmi alkotás esztétikai hatása tökéletesedni kezdett, s számuk növekedésével a költői mondanivaló is új tereket hódított meg. Ettől a fellendüléstől kezdve mintha költőink, íróink bátorságot kaptak volna, hiszen a szlovákok folyóiratában számos új elbeszélés jelent meg. Így volt ez Hrivnák Mihállyal is, kinek újabb elbeszélései (*Bažanty, Torzo* és a *Hodvábna siet*) láttak napvilágot, illetve Papucsek Gergely versekkel és Marik Juraj elbeszéléssel (*Maco Chudák v minulom roku*) jelentkezett.

Mindezek tudatában azt a következtetést vonhatjuk le mindebből – az irodalmi téren tanúsított passzivitásból –, hogy a két világháború közti, illetve a második világháború utá-

ni társadalmi-politikai viszonyok teljes mértékben ellehetetlenítették a magyarországi kisebbséget a saját anyanyelvén való alkotásban, illetve a magasabb fokon való anyanyelvi művelődés, oktatás terén.

A szlovák irodalmi nyelv elsajátítása, mint azt már fentebb említettem, nem adatott meg mindenkinek, a szlovák iskolák létrejöttével csupán költőink, íróink kis létszáma tett érettségit és szerzett ezen a szakon felsőoktatási intézményben diplomát. Ezért a hazai irodalomra az 1920-tól 1970-ig tartó időszakban erősen jellemző a szlovák nyelvjárás használata, illetve a többség nyelvén való publikálás. A békéscsabai Dér Endre, Filadelfi Mihály és a püspökhatvani Lami István, illetve a szarvasi humorista, dr. Zwada András azért írnak magyarul, mert a szlovák nyelvet csak nyelvjárásban ismerik.

Kormos Sándor cikkében – *Felszabadulás utáni magyarországi szlovák irodalom*⁵ – az 1945 utáni magyarországi szlovák irodalmat a következő három nagy korszakra bontja:

1945 – 1954

1955 – 1974

1974 – napjainkig.

Ugyanezt a hármas tagoltságot állítja fel Bartalská Ľubica is az *Ozvenyrovín* című könyvében, melyben ismerteti a magyarországi szlovák népi költők, prózaírók munkáit.

A szerző mérföldkőnek tekinti az 1955-ben megjelent első nagyobb lendületet adó antológiát, mivel a *Hrušky mamovky Špiakovej* kiadási événél húzza meg a határvonalat. A második világháborút követően volt egy nagyobb politikai vonatkozású

egyezmény, mely érintette a magyarországi szlovákokat, ami nem más, mint az 1946/1947-es lakosságcsere-egyezmény volt. Ennek következtében számos olyan személy hagyta el az országot, kiknek munkái gazdagították a magyarországi szlovák irodalmat. Ezek a szerzők többnyire az alföldi szlovákság jeles képviselői voltak, s rendszeresen publikáltak a *Csabai kalendáriumban*. Verseikben már az 1946–48-as években megfogalmazták a „szlovákok vissza az anyaországba” mozgalom alapgondolatait. Mind a propagálás, mind az anyaország jelentőségének kihangsúlyozása megfigyelhető ezekben a versekben. Ennek tudatában a tárgyalt korszak irodalmát a következő kategóriába oszthatjuk:

1945 – 1947

1948 – 1974

1974 – napjainkig.

Úgy vélem, ha a magyarországi szlovák irodalmat, beleértve a népi költők munkáit, 1918-tól vizsgáljuk, akkor nem szabad megfeledkeznünk az 1918–1945-ig tartó időszakról sem.

A magyarországi szlovák irodalom 1918–1945. Az első világháborút követően az új államhatárok kialakulásával az országban diaszpórákban élt szlovák anyanyelvű emberek elszakadtak anyaországuktól, más államhatárok közé kerülve alkalmazkodtak a többségi nemzethez, illetve próbálták kultúrájukat megtartva, anyanyelvüket megőrizve egy közösséghez tartozóként élni életüket. A mindennapi élet mellett törekedtek egy magasabb kultúrát is létrehozni. Ez a magasabb kultúra számukra az irodalmi megnyilvánulásokban teljesült ki, olyan népi írók tollából, akik a költészet, dalszövegírás és színjátszás terén alkottak.

⁵ Kormos, Alexander: Slovenská literatúra v Maďarsku po oslobodení. In: *Náš kalendár* 1977. 184–188. p.

A két világháború közt kialakult népi költészet az akkori lapokban, az *Evanjelický Hlásnik*ban és a csabaiak kedvelt évkönyvében, a *Čabiansky kalendár*ban jelent meg. A *Čabiansky kalendár* 1936-os számában Szeberényi Lajos és Francisci Mihály, két evangélikus lelkész egy tanulmányban dolgozta fel a szlovák írók életrajzi adatait és műveit.

A népi verselők műveiben megfigyelhető az őszinte érzések kifejezése, a néphez, hazához, anyaországához való tartozás bizonyítása, az anyanyelvük iránti szeretet költői kinyilvánítása. Mindannyian szívükből fakadóan írnak, nyíltan vállalják a másságot, a kisebbségi helyzetet.

A magyarországi szlovák irodalom 1948–1974-ig. Ezt a korszakot a magyarországi szlovákság körében úgy is nevezhetnénk, mint az önálló irodalom kialakulásának időszakát. A kisebbséghez tartozó, az itthon maradtak közül aktív szerepet játszó, tevékeny generációról van szó, akik észrevették a saját anyanyelv, kultúra megőrzésének fontos szerepét. Ebben az időszakban számos versenykiírásnak eleget téve bukkannak fel költőink, íróink a mély hallgatásból, illetve kapcsolódnak be az irodalmi élet vérkeringésébe.

Műveiket a szlovák újság, a *Ludové noviny* – melyet ennek a korszaknak az elején politikai lapnak kell tekintenünk – hasábjain jelentették meg, illetve a *Náš kalendár*ban. Mint azt már feljebb említettem, ezt a korszakot számos pályázati kiírás jellemezte. Az irodalmi versenyek mérföldköveként tarthatjuk számon az 1955-ben *Hrušky mamovky Špiakovej* címmel kiadott antológiát, mely kiindulópontja a következő évek gazdag irodalmi vonulatának.

A szocialista rendszer tükröződése figyelhető meg mind a hetilapokban, mind az évkönyvünkben. A lapok irodalmi jelentősége az 1960-as évektől kezdődően nő meg, amikor elbeszélőink, költőink megszólalnak, műveiket e lapokban publikálják. Itt már az irodalom mellett feltűnik a néprajzi adatok gyűjtésének, publikálásának a jelentősége is, az egyes nyelvsi- geteken élő szlovákság kultúrájának ismertetése.

A magyarországi szlovák irodalom 1975-től napjainkig. Az 1974-ben megrendezésre kerülő irodalmi versenynek köszönhetően új utak nyíltak a szlovák nemzetiségi irodalom fejlődése terén, s történt mindez annak ellenére, hogy az anyanyelv használata az oktatási kereteken kívül visszaeső tendenciát mutatott. A kulturális rendezvényeken kívüli anyanyelven való megnyilvánulás jelei sajnálatos módon eltűnedezőben voltak a magyarországi szlovák fiatalok körében. Mégis e fiatalabb generáció volt az, aki tudatosan törekedett a nyelvhasználatra, saját érzései kifejezésére, településük bemutatására művészi jelleggel.

A magyarországi szlovák irodalom első antológiája utáni mély hallgatást követően, 1978-ban jelent meg a *Výhonky* (Hajtások) című verseskötet, mely tartalmaz néhány elbeszélést is. Sziklay László, a neves irodalomtörténész a könyv bevezetőjében rámutat arra a tényre, mely szerint ez az első jelentősebb megnyilvánulása a magyarországi szlovák íróknak, költőknek, akik szintén ráébredtek a kulturális intelligencia hiányára, ami az iskolákra, a szlovák iskolákra vezethető vissza. A népi írók után saját magunknak kell felvállalni azt, hogy irodalmi megnyilvánulásokon keresz-

tül megőrizzük nyelvünket, kultúránkat. A szlovák irodalom színvonalát közel sem tekinti tökéletesnek, azonban már a következő szavakkal illet: „*V tejto knižke sú básne a novelty, a ich značná časť je na úrovni dobrej beletrie.*”⁶ („Ebben a könyvben olyan versek és novellák találhatók, melyek nagy része elfogadható szépirodalmi szinten van.”) Elfogadva a szerző gondolatait, egyet kell érteni vele abban, hogy ebben a kötetben még nem beszélhetünk önálló szlovák irodalomról Magyarországon. Még nem érték el költőink a kortárs magyar irodalom, illetve a szlovákiai szlovák irodalom képviselőinek szintjét. Az antológiában megjelenő versek nyelvi szintje még nem szakad el a nyelvjárás szintjétől, de már a szépirodalmi szlovák nyelv felé mutatnak. Az önálló irodalom kialakítása hídként funkcionál a többségi nemzet irodalma és az anyanyelvű, anyanyelvű irodalma közt. Ebben az antológiában már érezhetővé válik Kormos Sándor költői jelentősége, aki többoldalúságát bizonyítja, mikor bonyolult érzélemvilágát mind hagyományos formákkal, mind modern eszköztárral ábrázolja. Már ebben a kötetben érződik Kormos Sándor sajátos költői hangja, mely pár év elteltével, 1981-ben saját kötetben válik dominánssá. Marik György verseiben az izgalmas érzélemvilághoz már sajátos hangvétel párosul. A két prózaíró, Hrivnák Mihály és Kondacs Pál, a világ égető problémáit allegorikus formában igyekeznek kifejezni, s néhol satirikus módon ábrázolják az emberi gyengeséget és a különböző karaktereket.

Az önálló magyarországi szlovák irodalom létrehozásának szándékát

szélesebb társadalmi mozgolódás eredményeként kell felfognunk. E törekvés eredménye az úgynevezett háromgenerációs tagolódás, ami a fiatal, közép- és idősebb generáció felosztásban nyilvánul meg. A középgenerációhoz tartozó Papucsek Gergely, Kormos Sándor, Kondacs Pál, Hrivnák Mihály, Medvegy Pál és Bárkányi-Valkán Zoltán képviseli legerősebben azt tendenciát, hogy a szlovák nyelven való írás egyre több olvasóhoz jusson el, ezzel kívánták érzékeltetni a kisebbség nyelvének egyenrangúságát. Céljuk az irodalmi alkotások tökéletessége, az irodalom magasabb szintű művelése. Az olvasóközönség megnyerésével próbálták a fiatalabb generációt is maguk köré gyűjteni, és felvirágoztatni a magyarországi szlovák irodalmat. Mindezek egyik eredménye az 1979-től a szlovák hetilapban Papucsek Gergely szerkesztésében megjelenő rovat, melynek címe a *Škola milovníkov literatúry* lett. Szintén itt említendő, hogy Kormos Sándor vezetésével a budapesti Szlovák Általános Iskola és Gimnáziumban egy szlovák folyóirat lát napvilágot, melynek része a *Naša múza*, ahol a diákversek, -fordítások jelennek meg. Ezzel a szándékkal is ösztönözve a diákokat az anyanyelven való írásra, a költészettel való barátkozásra.

Az 1980-as év Nemzetközi gyermekév volt, melynek tiszteletére a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége – gondolva a hazai szlovák kisebbség gyermekeire – hat szerző műveiből állított össze egy verseskötetet és elnevezte *Fialôčka, fialának*. Az antológia Kormos Sándor azonos című verséről kapta az elnevezést. Ez a verseskötet folytatása annak a folyamatnak, melynek legfőbb célja a magyarországi szlovák irodalom kialakítása. A kötetbeli hat szerző a gyermekekhez

⁶ Sziklay László: Úvod. In: Výchonky. Budapest, 1978. 5.p.

szól: a szavak játékoságával, a mondatok egyszerűségével és a gyermeki lélek tisztaságával adják vissza az önálló irodalom kialakításának igényét. A kötet két legfiatalabb szerzője Fuhl Imre és Kara Gábor, akik nagyobb teret kapnak költői bemutatkozásukra. Mindketten a budapesti szlovák iskola hallgatói voltak, verseiket a *Ludové noviny* hasábjain olvashatja az érdeklődő 1978 óta. Kormos Sándor, Marik György, Papucsek Gergely és Szabó Gyula középgenerációhoz tartozó költők verseiben a ritmusosság, az egyszerű szavak használata, hangutánzás, a rímekkel való játszadozás tesz érdekessé a gyermekek számára a költészet szépségét.

A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének Irodalmi szekciója 1981-től – a három generáció számára megjelenést biztosítva – kiadja a *ZROD* irodalmi évkönyvet, melyben irodalmi alkotásokat, kritikákat és recenziókat olvashat az érdeklődő. A nyolcvanas évek elejétől a publikálók számára a *Ludové noviny*, a *Náš kalendár* és a *ZROD* mellett lehetőség nyílik a szlovák folyóiratokban – *Romboid*, *Nové slovo*, *Matičné čítanie* – való publikálásra is. A Tankönyvkiadó Vállalat 1976 óta figyelmet fordított a hazai kisebbségek alkotásainak kiadására, melynek érdeme az 1977 és 1987 közt megjelent mintegy 40 kiadvány. A Tankönyvkiadó Vállalat segítségével a szlovák betű, szlovák

szó egyre több nemzetiségi településre jutott el, és így többen megismerkedhettek a hazai szlovák kisebbséghez tartozó költők, írók munkáival. Az anyaországban a *Slovenský spisovateľ* vállalta fel ennek a kultúrának közvetítését azzal, hogy megjelentette Kormos Sándor és Papucsek Gergely önálló köteteit.

Mindezek tudatában, egyetértve Sziklay Lászlóval, Gyivicsán Annával, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarországi szlovák irodalom 1918-tól az 1980-as évekig valójában több fázison esett át. Az irodalmi mozgalmak, a különböző törekvések egy önálló irodalom kialakítását szolgálták, többek között azt, hogy a hazai irodalom elterjedtebb legyen az egyszerű nép körében, olvasóközönséget szerezzen magának, s mindezzel növelje az anyanyelven való kommunikálást. A *Čabiansky kalendár* oldalain megjelent naiv költők, írók munkái a haza szeretetét, az anyanyelv iránt érzett őszinte tiszteletet, az identitástudatunk megőrzését táplálják az olvasóban. Népi íróink a paraszti, illetve az iparos társadalmi réteg képviselői voltak, akik szerepet játszottak egy bizonyos magasabb, irodalmi kultúra kialakításában; szándékuk messzemenően nem volt tudatos, sokkal inkább automatizmussal jellemezhetnénk.

Szabó Mónika

Rekviem a magyarországi szlovák irodalomért

avagy (pontosabban): bánkódás
a magyarországi szlovák irodalom sorsán

A múlt év vége felé a Szlovák Köztársaság nagykövetének, Juraj Migašnak és a Ľudové noviny akkori főszerkesztőjének a kezdeményezésére a magyarországi szlovák írók és más tollforgatók ismét ugyanazt a levegőt lélegezték be azon a találkozón, amelyet egy számukra semleges helyen, a nagykövet rezidenciáján rendeztek számukra. Szinte mindenki ott volt, aki írónak vallja magát. Megjegyzendő azonban, hogy a találkozóhoz nem a magyarországi szlovák irodalom belső szükségletei adták az indítást. Az ösztönzés (miként korábban már máskor is) Szlovákiából érkezett. A Matica slovenská turócszentmártoni (Martin) kiadója bemutatta a közönségnek új publikációit, mindenekelőtt Viliam Marčok professzor *Szerzők és világaik*¹ című kötetét, amely a szlovák irodalom új olvasatáról szóló tanulmányokat tartalmaz, továbbá a *Szlovák irodalom története* III. kötetének második, bővített kiadását² (*A szlovák irodalom útjai a XX. század második felében*³), egy Marčok professzor által irányított szerzői kollektíva munkáját. Ez a kompendium fokozott érdeklődést kelthetett volna a magyarországi szlovák szerzőkben – sőt ki is kellett volna váltania ezt az érdeklődést. A szóban forgó irodalomtörténeti mű szerzői ugyanis egészként tekintenek a szlovák irodalomra, melynek keretébe nagy szakértelemmel a Szlovákia területén kívül született (és születő) szlovák irodalmi produkciót is beillesztették, következésképp 8 (nyolc) olyan bekezdés is található benne, amely a magyarországi szlovákok irodalmával foglalkozik. A *Magyarországi szlovákok irodalma* címet viselő, Michal Babiak docens által jegyzett szövegrész a könyv tizedik, *Földijeink irodalma (1945–2000)* című fejezetében kapott helyet. Az említett budapesti találkozón a megjelent szlovák szerzők közül senki sem nyilvánított véleményt a könyvről, illetve az említett fejezetről, ami nem csoda, hiszen a művet még nem kapták kézhez. Csakhogy majdnem egy év telt el már azóta, de még mindig nem volt szerencsénk olyan magyarországi szlovák irodalmárhoz, aki ebbe a terjedelmes könyvbe beleolvasott volna. Ha elgondolkodunk efölött, a tényt megdöbbenőnek találjuk. Főlösképpen azonban a kezünket tördelni emiatt. Az az igazság, hogy ha egy itteni, immár öregedő szlovák nincs pénze az orvosságaira, akkor bajosan jutna neki könyvre. De van egy másik igazság is: a magyarországi szlovák szerzők ritkán olvassák (vagy egyáltalán nem olvassák) kollégáik munkáit. (Szó ami szó, az elmúlt másfél évtizedben a Magyarországon könyv-

¹ *Autori a ich svety*, Vydavateľstvo Maticy slovenskej, Martin, 2006.

² *Dejiny slovenskej literatúry III.*, Literárne informačné centrum, Bratislava, 2006.

³ *Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*

alakban megjelent szlovák mű ritka volt, mint a sáfrány; a szlovákiai termésről pedig az ittenieknek nincs áttekintésük.) Mindazonáltal nehezen hihető, hogy ne olvasnák el azt, ami rájuk vonatkozik, hogy ne érdekelné őket, ki mit gondol róluk s hol jelölték ki a helyüket az irodalmi hierarchián belül. Ilyen körülmények között azon sem lehet csodálkozni, hogy a Michal Babiak tollából származó fejezet⁴ semmiféle polemikus visszhangot nem váltott ki. Igaz, ennek egyfelől semmiféle oka nincs, mert valóban empátiával megírt, ugyanakkor objektív és gazdag tényanyagot tartalmazó, tömör enciklopédiai címszót olvashatunk. A szövegből és a megfogalmazásmódból egyértelműen az következik, hogy a fejezet szerzője nem csupán saját autentikus ismereteire támaszkodott, hanem a magyarországi szlovák irodalmat meghitt közelségből ismerő szakemberek, pl. Peter Andruška és Katarína Maruzsová-Šebová megállapításait és elemzéseit is figyelembe vette. Az említett fejezet leghosszabb, hetedik bekezdése azonban vitára késztet. Ez a szövegrész – eufemisztikusan fogalmazva – nem a legjobb bizonyítvány a magyarországi szlovák szerzők, s főleg a prózaírók számára. „A magyarországi szlovák próza Závada Pál (és nem Pavol! – K. W.) *Jadviga párnája* című, rendkívül sikeres, de már magyarul írt regényének köszönhetően ért el új minőségi szintet (1997; a *Jadvigin vankúšik* címet viselő szlovák fordítás 1999-ben látott napvilágot. Závada Pál palimpszesztushoz hasonlatos posztmodern prózája a professzionális szempontból jól megoldott művek közé tartozik, s implicit módon többféle olvasat lehetőségét kínálja. Ezen a skálán helyezhető el az a minősítő megjelölés és besorolás, hogy szlovák regényről van szó. Csakhogy az az igazság, hogy ha Závada Pál regényét Deák Renáta annak idején nem fordította volna le szlovákra, a szlovák irodalomkritika nyilván nem is vett volna róla tudomást, mert a szlovák irodalomkritikusok és tudósok abszolút többsége nem olvas magyarul. (És miért is olvasna? Pedig, miként az említett példa is mutatja, ez nem volna kárukra.) A szerző felvállalja szlovák származását, amit az is tanúsít, hogy nem választott írói álnevet, illetve nem magyarosította a családnevét, megőrizte az eredetit. A lényeg azonban az, hogy – más lehetősége nem lévén – magyar kulturális, társadalmi és gazdasági környezetben szocializálódott. Szlovák témát és motívumokat tartalmazó regénye a huszadik század végének posztmodern magyar irodalmához tartozik, annak az emblematiszus alkotása. Ezen túl pedig a magyar és a szlovák, esetleg a cseh nyelvi közeg kivételével a szlovák téma már nem játszik domináns szerepet, ahogy azt a német fordítást taglaló számos recenzió is bizonyítja.⁵ Nem véletlen, hogy a feltehetően művelt német recenzensek nem is sejtették, hova helyezte az író Közép-Európán belül a maga szociográfiai hitelességű történetét, amely „egy kis faluban, a Szlovákiával határos szülőföldön játszódik az 1915-ös év tájékán”.⁶ Ami a távolabbi múlthoz tartozik a regényben, azt a szlovák és a magyar olvasó szlovák jellegüként érzékeli, a közelmúltból és a jelenkorhoz tartozó dolgok viszont magyar jellegűek. Závada Pál poszt-

⁴ A hivatkozott könyv 472-475. oldalán olvasható.

⁵ Magyar fordításban az *Élet és Irodalom* 2007. július 20., 29. számában, a 28. oldalon láttak napvilágot.

⁶ Eredetileg a *Der Tagesspiegel*-ben jelent meg 2006. december 12-én.

modern szövege úgy is olvasható (értemezhető), mint egy rekviem az alföldi szlovákokért. Vitathatatlan, hogy művészi hitelesség szempontjából ez a leg-sikerültebb kép, amely a magyar társadalmi és kulturális környezet által asszimilált tipikus szlovák enkláve fokozatos eltűnését ábrázolja. Sajnos nem szlovák, hanem egy már asszimilálódott magyar szerző írta. Závada Pál esetében azonban nem az asszimiláció, hanem a kultúrávesztés folyamata a döntő, amely új irodalmi (dokumentációs és művészi) értéket hozott a felszínre a domináns magyar nyelven belül. A szerző nem csupán alkalmazkodott ehhez a nyelvhez, de el is sajátította. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy tudatát a magyar identitás határozza meg, s a szlovák identitás már csak a tudatalattijában van jelen. A magyar irodalom történetében ez a jelenség korántsem ismeretlen, de nem szenteltek s ma sem szentelnek neki kellő figyelmet. A kérdés Mikszáth Kálmán esetében személyes állásfoglalásait is érinti. Amikor beérkezett íróként már a magyar parlament képviselője volt, a legcsekélyebb célzást is visszautasította, amely valamiféle szlovák identitást tulajdonított volna neki. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy származása, a kiemelkedése háttéréül szolgáló etnikai és társadalmi közeg okán Mikszáth Kálmán irodalmi műve egy kultúrávesztési folyamat eredménye, bár alighanem épp e folyamatnak köszönhetően tökéletesítette magát mindmáig időszerű íróvá, s nem csupán magyar, de legalábbis közép-európai mesterré, akiről feltehető, hogy szlovákra fordítva hatásosabban szólítja meg a szlovák olvasókat, mint szlovák kortársa, Svetozár Hurban Vajanský. (Nem csupán ugyanabban az évben, de ugyanazon a napon is születtek.) Mikszáth ún. felföldi kisprózáinak és regényeinek jelentős többsége a történelmi Magyarország szlovák közegében játszódik, mi több, a szlovák nyelvet használják bennük. Utóbbi azok a kifejezések és idézetek is jelzik, amelyeket a szerző a magyarul írt szövegbe beillesztett. (Závada Pál is hasonló eljárást választott.) Ezt látjuk például a *Lohinai fű* című, 1885-ből származó hosszabb elbeszélésben: az egyszerű nép kizárólag szlovákul beszél, ír és olvas, más nyelvet nem tanultak a kántoruktól, így aztán Mikszáth magyarul előadott történetében a megyei urak csak szlovákul tudnak a nép képviselőivel beszélni. Paradox helyzet tanúivá válunk: Mikszáth autentikus szerzői szövege magyar nyelvű, a történet autentikus nyelve azonban a szlovák, utóbbi viszont csak bizonyos eltérésekkel lehet konkretizálni a szlovák fordításban. Ilyen alapon azonban Mikszáth végül nem került be a szlovák irodalom történetébe. Závada Pál *Jadviga párnája* című alkotása hasonló folyamaton ment át, de Mikszáth Kálmántól eltérően származása végül helyet biztosított a szerzőnek a *Szlovák irodalom története 1945-2000* c. könyv határon túli tollforgatókkal foglalkozó részében.

A továbbiakban hagyjuk figyelmen kívül a kérdést, hogy Závada Pál említett regénye joggal vagy indokolatlanul kapott-e helyet a legújabbkori (és határon túli) szlovák irodalom történetében. Tény viszont, hogy az 1989. évi társadalmi változások után kiadott könyvek sorában ez az egyetlen olyan mű, amely Michal Babiak (előtte pedig Peter Andruška) okfejtése szerint a jelenkori magyarországi szlovák irodalmat reprezentálja. Hogyha Michal Babiak nem foglalkozna a művel, voltaképpen nem volna miről írnia. Miközben Szlovákiában az említett társadalmi változások után az emigrációban született könyvek mérsékelt fellendülést kiváltó megjelenése színesítette a megjelenésig eljutott szlovák

irodalmi művek palettáját, az derült ki, hogy a magyarországi szlovák írók fiókjai teljesen üresek voltak. Hihetetlennek tűnik, de cáfolhatatlan igazság, hogy a magyarországi szlovák irodalom akkor jutott a fejlődését illetően különböző biztosítékokhoz, amikor a totalitárius társadalom már minden eresztékében recsegett-ropogott (Peter Andruška). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy képtelen volt olyan intézményi bázis kiépítésére, amely az új körülmények között átalakulhatott volna. Rövidesen kiderült, hogy ez a körülmény a végzetesnél is súlyosabb volt. Amikor a totalitárius rendszer korlátozásai végérvényesen megszűntek, a magyarországi szlovák irodalom újfent elveszítette fejlődésének biztosítékait, s irányultsága se volt már. Beigazolódott azoknak a szavaknak az érvényessége, amelyek a *Rekviem a magyarországi szlovák irodalomért (I)* című eszmefuttatásban olvashatók: „A magyarországi szlovák irodalom elhalóban van, mert nem születik semmi.” Szigorú megállapítás, s meglehet, némileg általánosító: az igazsághoz hozzátartozik, hogy egy s más mégiscsak megjelent. A szlovák irodalom kiszáradóban lévő tavába Juraj Dolnozemszký dob rendszeresen egy-egy követ: az elmúlt két évtizedben öt verseskötetet adott közre, ami az itteni feltételek között egyedülálló teljesítménynek számít. A próza területén Michal Hrivnák igyekszik hullámokat kelteni (*Periférián [Na periférii]*, 2005; *Corpus delicti*, 2006, eddig mindkettő csak a *Ludové noviny* c. hetilapban látott napvilágot). Ildika Fúziková-Klausová novelláskötettel jelentkezett (*Van hely a szívemben [Mám miesto v srdci]*), Gregor Papuček pedig – fiával együtt – verseket publikál, de Pilisszentkeresztről (szlovák nevén: Mlynky) is értékes, a tényirodalmat gazdagító művet adott ki. Mindez azonban nem egyéb, mint a költözésre készülő fecskék kora őszi csicsérgése: a kiűritett irodalmi terrénun néptelen maradt (és marad).

Hogyha az irodalomtörténet új irányzatai megkérdőjelezik a „klasszikus” irodalomtörténet értelmét, mivel a választott narratíva alapján minden alkalommal egy bizonyos fikciónak megfelelően rendezik el az irodalmi tényeket, s voltaképpen így kerekedik ki az irodalom története, akkor a magyarországi szlovák irodalom esetében ilyen alternatíva se kínálkozik. Fokozatosan és szó szerint fikcióvá lesz, ez esetben pedig a története valóban nem lelkesítő. Ha tehát nem lehet megírni a jelenkori magyarországi szlovák irodalom történetét, akkor helyénvaló lehet afölött töprengeni és arról írni, miért nem írható meg ez a történet, s a helyzet miért olyan, amilyen. Hogyha egy társadalmon belül elhalóban van az irodalom, akkor a jelenségnek bizonyára mélyebb gyökerei vannak, illetve a gyökereknek nincs miben gyökerezniük.

Próbáljuk meg tehát föltenni a kérdést: mi hiányzik a magyarországi szlovák íróknak? Válaszunk példásan tömör lehet: minden. Ezzel persze sokat mondtunk el, s ugyanakkor semmit sem. Váltasuk aprópénzre a választ: hiányzik az intézményi alap a hozzá tartozó pénzeszközökkel, az olvasói tábor, a magyarországi és szlovákiai oktatásügyi és közigazgatási intézmények érdeklődése (helyette érdektelenség tapasztalható, csak a magára maradt Matica slovenská jelent kivételt), és a sort még folytathatnánk. Ezek volnának tehát a szóban forgó irodalom létének és történetének az objektív feltételei. Bizonyos, hogy nincs minden rendben körülöttük (vagy semmi sincs rendben), nem éppen kedvezőek az irodalom fejlődése szempontjából. De haladjunk tovább: hogy állunk a szubjektív adottságokkal? Nem abban van a hiba, hogy a magyarországi

szlovák irodalom képtelen megszólítani az itteni szlovákokat (ha egyáltalán még azok), s végképp nincs mondandója a szlovákiai szlovákok számára, mert tulajdonképpen nincs mivel hozzájuk fordulnia. Ezen a nyomvonalon tovább léphetünk: a témában, avagy a retorikában van a hiba? Valószínűleg mindkettőben, mégpedig annak ellenére, hogy a magyarországi szlovákok külső és belső élményvilága semmivel sem szegényebb, mint a közép-európai térség többi lakójáé – B. Valkán Zoltán nemrég közreadott naplójegyzetei és kisprózái s Michal Hrivnák fentebb említett prózai művei is erről tanúskodnak. Kiindulópontként, pro domo, tegyük fel az alábbi kérdést: nem abban a problémában rejlik a bajok gyökere, amelyet a tótkomlói születésű Závada Pál úgy oldott meg, hogy magyarul írt az alföldi szlovák világról, Mikszáth pedig ugyanígy a szlovák Felföldről? Végül is Michal Hrivnák *Corpus delicti* című, 1956 őszének lázas eseményeit felidéző prózája (a szerző akkor épp főiskolás volt Szegeden) csak az ő képzeletében játszódik le szlovákul, a konkrét alaptörténet nyelve a magyar. A magyarországi szlovák irodalom magának okozott kárt azzal, hogy se a magyar irodalom mikszáthi szlovák hagyományával, se önmaga alapvető egzisztenciális kérdéseivel nem rendezte a viszonyát. Jegyezzük meg egyúttal azt is, hogy asszimilált, magyar környezetben szeretne életlehetőséghez jutni, márpedig ez a környezet valóban csak papíron vesz tudomást a nemzeti kisebbségekről, miközben önmagát azzal áltatja, hogy Közép-Európa legjobb nemzetiségi politikájának a kivitelezője. Úgy gondolom, ezzel az önáltatással szakítani kell. A magyarországi szlovákok a szimulált nemzetiség helyzetében élnek, s nem csupán, sőt nem is elsősorban a saját hibájukból és akaratukból. Magyarországon ugyanis elsősorban a magyar ember a fontos, mégpedig ha a szomszédos országokkal közös, még létező, de lassan már képzeletbelivé váló határokon túl él. A szimuláció azonban nem ösztönzi a szimuláció nélküli művészet és irodalom létrejöttét, ellenben megerősíti az önáltatást. Az önáltatást csak szavak, szövegek, a magyarországi szlovák írók művei tudnák megrendíteni. Mi azonban még a történelmi Magyarország idejéből ismerünk egy mondást: „Akinék a kenyérét eszed, annak a nyelvén beszélj!” – s ezzel a kör bezárul, mert a kisebbségi szerző nem mondhatja el magáról, hogy valóban független, miközben a többségi nemzet pénzével fizet mindenért. Végso soron más dolgokban sem kell önmagunknak hazudnunk, hogyha ismerjük magunkat. Bizonyos, hogy a magyarországi szlovákok többet esznek, mint amennyit olvasnak. Ennek bizonyítékeként szolgálhatnak az egyetlen magyarországi szlovák hetilapból a *Ludové noviny*ből véletlenszerűen kimásolt, kolbász-, pörkölt-, fánk-, galuska- vagy lángosfesztivált hirdető címek – a sor folytatható, a képzelet határtalan, s akkor még nem is szóltunk az italokról, miközben nem a zsendicére és a savóra gondolunk. Jellegzetes szlovák eledel akad bőven, az év minden napjára jut belőlük, itteni szlovák szerző könyvéből azonban valamely évenkénti ünnepségre is alig kerül egy. De hát tudjuk, hogy a remény hal meg utoljára. A néprajzi és gasztronómiai hagyományok ápolása azonban legfeljebb a testsúly növekedésének a reményét őrzi meg. A nagyobb testtömeg pedig ismét csak a földre húz bennünket: inkább a mulandóság, mintsem a halhatatlanság felé. Hozzá kell tehát készülnünk a magyarországi szlovák irodalomért szóló rekviem megírásához? De ki fogja megírni, hogyha a magyarországi szlovák író is az enyészeté lesz? Az öregek lassan már életük befejezéséhez

közelednek, fiatalok pedig különös módon (avagy inkább törvényszerűen) sehonnan sem kerülnek elő. Mostanában az ember valóban csak szomorúságot érezhet – ha nem is a magyarországi szlovák irodalomtörténet, de ezen irodalom sorsának alakulása miatt.

Karol Wlachovský
(G. Kovács László fordítása)

Závadai szószedet

„Most tessék figyelni, mert nem mondom többször!” – szól ki regényéből az olvasónak Závada Pál, aki ezzel jelzi, hogy számít az olvasói aktivitásra és játékkedvre. Regényeinek heterogén szövegszövege a játéktér, az olvasó a játékos. A közös kaland azzal indul, hogy „csapdát” állít az interpretátornak. Mást mond, mint amit gondol. A bűvészhez hasonlóan azonban ő is figyelmezteti a közönséget: „Most tessék figyelni, mert nem mondom többször!” Ezzel azt mondja, hogy „csalni” fog, legyen résen az olvasó. Ellentétben viszont a bűvésszel, aki nem árulja el a trükköt, ő leleplezi magát. Igyekszik betájolni az olvasót. „Áruló” jeleket rejt el a szövegben, hogy segítse a jelentések kibogozását. Ehhez a „cselelhez” folyamodik a párna, a fénykép, a méh, méz, mák szimbólumok újraértelmezésekor vagy a méhészet és máktermesztés ürügyén is. Fogadjuk el az író invitálását, és kapcsolódjunk be a játékba, mely segítségével bepillantunk a titokzatos závadai világba.

Závada Pál mindhárom regényében (*Jadviga párnája*, 1997; *Milota*, 2002; *A fényképész utókora*, 2004) a délkelet-alföldi szlovák hagyományok sorsával foglalkozik. Azt firtatja, hogyan lehet őket posztmodern korunkban megújítani és használatba állítani. Első regényében még szorosan kötődik a régihez, de már tájékozódik az új felől. A párna/napló/tradíció hatásköréből való kilépési kísérlete egyben saját paradigmaváltásának folyamatát is érzékelteti. A párna és a napló szimbólumok felülírásával a hagyományos irodalomfelfogással való szembefordulását is jelzi. A fiú (Misu) groteszk maszkjába bújva, önmagát álcázva, bravúros intertextuális tevékenységet hajt végre, amikor elvégzi a szülőktől örökölt naplószövegek „szétrendezési összerakását”. A *Milotában* már tudatosan vállalja fel az újat, a paradigmaváltással járó kockázatot. A szerkezet túlbonyolításával itt némileg túllő a célon. A regényt a szerkezet uralja, a cselekmény szinte csak ürügy a különféle fabulálási trükkök kipróbálására. Az író beszóvivódásainak eredményeként azonban feltárulnak a hagyománykezelés új lehetőségei. Az ősi szimbólumok, a klát(méhodu)–kaptár–méh–méz–mák dekonstruálódnak. Részekre bomlanak, átrendeződnek, és ezzel mozgásba lendülnek, új jelentéseket generálva. A *fényképész utókorában* az előző két regény tapasztalatait kamatoztatja. A forma letisztul, a cselekményszöveg egyszerűsödik, átláthatóbbá, követhetőbbé válik. Ebben a regényben a hagyományt a fénykép és az album testesíti meg. A fotó egy pillanat kimerevítése, a valóság egy szeletének fixálása, a szerzői szubjektum egyfajta világotlása,

mely szöveggént is működhet. Véglegességet, időtállóságot, lezártaságot sugall, állandó, stabil jelentést hordoz. Ha azonban figyelembe vesszük a fényképezés helyszínét – a délkelet-alföldi multietnikus település piacterét, mely a közép-pontot, a centrumot képviseli –, felmerül bennünk a gyanú, hogy itt is valami svindli van a dologban, Závada ismét mást mond, mint amit gondol. A fénykép épp az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit első olvasatra gondolunk. Arra mutat rá, hogy nem létezik fix jelentés. Ez annyit tesz, hogy a fényképnek (mint az írás egy lehetséges fajtájának) is különböző olvasatai vannak. Az, hogy ki, mit tud leolvasni róla, az olvasói játékkedvtől és elvonatkoztató képességtől függ.

A következőkben tegyünk kísérletet a *Jadviga párnája* és a *Milota* regény-címek, valamint a *Milotában* szereplő néhány további vezetőknév értelmezésére, majd a *fényképész utókora* főszereplője (Koren) nevének interpretálására. A *párna* feminin szimbólum, mely a szövés, varrás, hímzés tipikus női tevékenység eredményeként jön létre, női attribútumok hordozója. Kellemes érzések társulnak hozzá: puha, lágy, meleg, pihentet, megnyugtat, biztonságot nyújt, gondolatokat és vágyakat ébreszt, titkokat rejt. Jelenti az anyát, de a szeretőt is. Az egybekelés, a nász jelképe, és utal az ágyra mint a férfi-nő egyesülésének helyszínére, az összetartozásra, az eggyé válásra. Jadviga párnája azonban már a nászéjszakán megcáfolja ezeket a hagyományos jelentéseket. Nem összeköt, hanem elválaszt és azt sugallja, hogy a teljes egyesülés egy másik emberrel lehetetlen. A párna Jadviga legféltebb családi öröksége, legkedvesebb tárgya-társa. Az anyát, az otthon melegét jelenti számára. A házasságba való belépésével a házastársi kapcsolat hőfokának és minőségének mutatója lesz. Ennek függvényében különböző helyzetekben más-más funkciót tölt be, különböző jelentéseket vesz fel és különböző reakciókat vált ki tulajdonosából és környezetéből. A házaseletben játszott szerepe kapcsán két ellentétes pólusú jelentéssor rendelődik hozzá. Az intim szféra szeizmográfjaként jelzi Jadviga lelkiállapotát és szerelemre való hajlandóságát. A védekezés, háritás, kitérés, elhatárolódás, visszautasítás, ritkán az elfogadás, megalkuvás, békekötés eszközöként uralja a férfi-nő kapcsolatot. „Édes Ondris, drága párnám” (*Jadviga párnája*, 252. o.), kedveskedik Jadviga férjének, s ezzel a mondattal elárulja, hogy nem szerelmet vár tőle, hanem odaadó anyai-apai-testvéri szeretetet, gondoskodást, megbocsátást. Ondris a párnával Jadvigát azonosítja. Ebben az összefüggésben a párna elmozdul központi pozíciójából, leválnak róla a Jadviga által hozzátársított értékek. Megkérdőjeleződnek biztonságteremtő adottságai, megsemmisülnek énerősítő funkciói. Ondris világában Jadviga párnája épp a biztonságfosztó körülményeket erősíti, melyek túlsúlyba kerülése a férfi személyiségének szétesését okozza. Ondris esetében a párna boldogtalan házasságának és Jadviga utáni reménytelen sóvárgásának a jelképe. A párna jelentése átvihető Ondris attribútumára, a *naplóra* is: „S ha becsukom a könyvet, ráhajtom a fejem, akár a keblére valamikor.” (*Jadviga párnája*, 57. o.) A szövegben összemosódnak és felcserélődnek a nemi szerepek. A napló mint maszkulin, a párna mint feminin szimbólum egymásba oltódik. Mindkettőt értelmezhetjük szöveggént. A textus eredetileg szövetet jelent. A párna anyaga szövetből van, mely különféle fonalszálak egymásba bűjtetésével jön létre, ami az intertextuális szövegalkotási stratégiára utal. A párnát úgy is lehet értelmezni, mint szövegek szövetét. Ondris naplójába Jadviga is beleír, majd

bekapcsolódik a szövegek játékába az utód, Misu hangja is. A regény már a címben rámutat önmagára, a posztmodern szöveg születéséről is szól. Ezt a jelentést erősíti például Misu viszonya anyja párnájához: „Néha reggel vacsorázok és délben megyek aludni. Anyus vánkósára.” (*Jadviga párnája*, 437. o.) A dolgok megszokott rendjének a felborítása az elődöktől örökölt hagyományok átértékelésére irányul, ugyanakkor kifejezi a hozzájuk való ragaszkodást is.

Ha elvonatkoztatunk a konkrét cselekménytől, Jadviga párnájához való ragaszkodásában a családi örökség, a hagyomány, az ősök tisztelete jelét is felfedezhetjük. A párna a hagyomány megtestesítője és folytonosságának biztosítója. Ez a jelentés kiterjeszthető a délkelet-alföldi szlovák tradícióra, az egyetemes kultúrára és az irodalomra is.

Már a *Milota* borítójának művészi kivitelezése is találóan ragadja meg és szignalizálja a szöveg gazdag értelmezési lehetőségeit és az ebből következő rejtelmességet. A múlt homályából felsejlő titokzatos női arc elmosódott vonásai régi fényképre emlékeztetnek. A regény címét képező szó köznévként ismert és használatos a szlovák nyelvben, jelentése: kedvesség. Závada Pál, élve a kétnyelvűség nyújtotta nyelvjáték lehetőségével, szlovák szavakba rejti a jelentésvariációkat. Jó példa erre a *Milota* regénycím, mely egyben a férfi szereplők vezetékneve is. A nyelvvel való játékos kísérletezést példázza a nő főszereplő vezeték-, *Roszkos* és keresztnéve, *Erka*. A *Milota* vezetéknev a *milý* (kedves, szívélyes) melléknévből képzett főnév, mely utal a *milovat'*, *milovat'* sa ígére (szerelemmel szeretni; gyermeki/testvéri szeretettel szeretni; szerelmeskedni, szeretkezni), a *milovaný/á* (szerelemmel vagy szeretettel szeretett lény) melléknévi igenévre, a *mileneč/milenka* (szerető) főnévre. A *milovat'* szó eleve kétértelmű, jelentését csak a szöveggörnyezet pontosítja. *Erka* (az Erzsébet dél-alföldi szlovák becéző formája) nevének első szótagja az *erősz*-t (szerelem, érzéki vágyakozás) konnotálja, a *Roszkos* (rozkoš) pedig szó szerint a *gyönyört*, *kéjt* jelenti. Ezek a jelentések mind társíthatók a férfi szereplőkhöz és a nő főszereplőhöz. A *Milota* hozzárendelése *Roszkos* *Erkához* azt példázza, hogy nem léteznek egyértelmű, biztos, folytonos, törésmentes érzelmek, mint ahogy nem létezik koherens szubjektum sem. Az ellentétes érzések átszövik egymást, keverednek, kiegészítik egymást, egyszer egyik, máskor másik kerül átmenetileg győztes pozícióba. A *Milota* regénycím három férfi *Erkához* fűződő érzéseire utal. *Milota* Gyurka bácsi szimpátián alapuló mentori szeretetét azonban keresztülmetszi az apaság esélyének lebegtetése. *Milota* János a kialvó, Kohut Miska (szintén *Milota*, csak nem tud róla) az egoista szerelem hordozója. *Erka* mindkét szerelme esetében felmerül a vérfertőző kapcsolat lehetősége (*Jadviga* és *Ondris* esetében is), amennyiben mindhármuknak Gyurka bácsi az apja. A *Milota*, *Roszkos*, *Erka* jelentéstöbblettel rendelkező szavak alkalmazásával a szöveg rámutat önmagára és jelzi, hogy a *szerelem*, *vágy*, *gyönyör*, *kéj* motívumokkal nemcsak azt mondja, amit első pillanatban kiolvasunk belőle. A férfi-nő szerelmi kapcsolatát úgy is értelmezhetjük, mint az író-szöveg, szöveg-szöveg viszonyát, mely, hasonlóan a szexuális aktushoz, lehet termékeny vagy meddő. *Milota* Gyurka bácsi és Mucika ifjúkori titkos kapcsolatából gyermek született. A beteljesedés eredménye az új élet, a fiú, vagyis a mű és olvasója teremő aktusának gyümölcse, a szöveg. *Milota* János és *Roszkos* *Erka* kapcsolata viszont meddő. Terméketlenek *Erka* öncélú örömszerző kísérletei

is, melyekkel a szeretett férfi hiányát igyekszik pótolni. A meddő kísérletet az „ál-méhanya” szimbolizálja. Ezek a próbálkozások a szövegteremtés gyötrelmeire is utalhatnak.

A szlovák kifejezések atmoszférateremtő szerepük mellett, mint az előzőekben láthattuk, jelentésteremtő funkciót is betöltenek. Ebben az összefüggésben érdemes kiemelni a regényből a *Cesznak*, *Cservák*, *Dobrák* vezetéknévüket, melyekkel az író párttitkárokat ruház fel. *Cesznak* a falu párttitkára, *Dobrák* a téész lemondó, *Cservák* a választandó párttitkára. Nevük árulkodik jellemükről és a szövegben betöltendő szerepükről. *Cesznak* (fokhagyma) már nevében is összeférhetetlen Milota Gyurka bácsi kedvenc foglalatosságával, a méhészkedéssel. Köztudott, hogy a méhek nem tűrik a fokhagymaszagot. A *Cservák* nevet kis írói torzítással a červ/červík (féreg, férgecske) szóból alkotta az író. Szánalmas, lenézett, jelentéktelen embert jelent. *Dobrák* (jólelkű) nevével ellentétben éppen gonoszságáról közismert. A három név közül a *Cesznak* jelentésmezeje a legszélesebb. Alapjelentése, átható szaga, a méhek viselkedésével kerül összefüggésbe. A méhek és a fokhagyma kizárják egymást. Ez a tény továbbgördíti a jelentéslehetőségeket. A méh a regény szimbolikájában az írást, irodalmat is jelenti. *Cesznak*hoz ennek értelmében olyan tulajdonságok rendelődnek, melyek az irodalomról való egyfajta gondolkodást is kifejezik. Erre utal a következő idézet: „Teveled ezt megcsináltatták! Hogy jelentsél fel engem, mert hogy ugye a téész csirketelepéhez bontásból, fillérekért szereztem olyan acélszerkezetet, amilyeneket különben egyáltalán sehol nem lehetett kapni. Te, mondom, ilyet nemcsak azért nem találnál ki, mert ahhoz túl együgyűnek születél, hanem azért se, mert ijedősebb vagy annál. Együgyűnek? Hogy érted, hogy...? Együgyűen, egy ügyben hiszel.” (*Milota*, 40. o.). Az *együgyű* kifejezés, mely háromszor fordul elő az idézetben, többjelentésű. Szerény értelmi képességű, buta, félnótás a közismert jelentése, de a regényben újabb értelmek kapcsolódnak hozzá. Együgyűség = egy ügyűség = egy jelentésesség = egy jelentésű konzervatív irodalom. A *Cesznak* jelentése irodalomelméleti olvasatban a hagyományos gondolkodásra utal. Ezzel szemben az író nem riad vissza az újtól, még a rizikó esélye sem tántorítja el az eddigiektől eltérő formák, lehetőségek alkalmazásától. Az *együgyű* jelentése a cselekmény bonyolítása folyamán tovább szóródik. Az új párttitkár választása okán felmerül az egyes jelölés, egyhangú győzelem, egyetértés, a jövő egyedüli helyes útja. Ebbe az egyhangúságba Gyurka bácsi beleszól, s ezzel a többes jelölés felvetésével „megzavarja” az egységet. Mindez utal a pártállam demokráciát álcázó, egységesítő törekvéseivel való szembenállásra, ugyanakkor a régi irodalmi módszerek felülbírálására is. Az egyes jelölés az irodalom 1 ügyűségét, az egyedüli helyes út, az egy örök igazság illúzió voltának a túlhaladottságát érzékelteti. Závada a nevekkal is dekonstruálja a hagyományos gondolkodást és irodalmi felfogást. A neveknél maradva, továbbiakban folytassuk vizsgálódásunkat *Korrenel*, *A fényképész utókora* című regényből.

A *Koren* (gyökér) kifejezés az éltető, tápláló erőt szimbolizálja. Lehet eredet is, ebben az esetben jelentheti a mintegy háromszáz évvel ezelőtt a Felföldről érkezett és a Délkelet-Alföldön gyökeret vert szlovák ősokeket és kultúrájukat. Ebből a hagyományból nőtt ki a sajátos alföldi szlovák kultúra, melyben ötvöződnek az együtt élő kultúrák elemei. A *gyökér* magában foglalja a nyelv,

a szokások, a szellemi örökség elfogadását és továbbéltesének szándékát. Koren Ádám nevének hagyományos jelentéseit a hagyományokhoz való ambivalens viszonyával cáfolja. A fiatalembert, a mai generáció képviselőjét Pozsonyban egy, a falujából kitelepült család ódon fényképész műtermében megszólítja Buchbinder fotós albumai. Rátalál a csoportképre is, melyen rajta van nagyanyja és gyermekkori anyja és apja. A szemüvegszár is a kép mellett lapul, mely a hajdani exponálásakor a földre esett. A fiatalember nyomon van. Megvan a nyomhagyó tárgy is, ami viszont megtalálásakor törli magát, nem lehet azonosítani. Ádám számára a fénykép mint a gyökerekhez visszavezető nyom megfoghatatlan marad. Bár megszólította a fotó/hagyomány, de kíséreltet sem tesz értelmezésére. Hazacsempészte, mert ösztönösen megérezte, hogy valamiféle személyes köze van hozzá. Később megfélemedezett róla, és környezetében senki sem akadt, aki felhívta volna rá a figyelmét. Ez a mozzanat a hagyományok eltűnését és újrarendeződését jelzi. Ami egykor a középpontban volt, mára a perifériára szorult. A mai generáció lépten-nyomon szembetalálkozik a tradíció töredékeivel, de elmegy mellettük, nem veszi észre őket. A *Jadviga párnájában* a hagyományoknak még volt funkciójuk, használatban voltak. A *Milótában* már csak szilánkjaikban vannak jelen. Megkopva, egymásba íródva, gyakran félreértelmezve, de előfordultak. Egy-egy hagyományörző mamóka vagy apóka kivételes alkalmakkor bemutatta őket a fiataloknak. A *fényképész utókorában* a hagyományok már csak a fotóalbumban, múzeumban, tájházban léteznek, s arra várnak, hogy valaki újraélessze őket.

Erre vállalkozik regényeiben Závada Pál, aki a jeltárgyakat azzal mozdtítja ki jelenlegi passzív helyzetükből, hogy bevonja őket a cselekménybe. Ugyanezt teszi a szokásokkal és jelképekkel is. A kompozíció alkotóelemeivé váló szimbólumok, nyelv és szokások beépülnek a fiatal szereplők gondolkodásába, és mai korunknak megfelelően újrafogalmazva, új értelemhez jutnak. Az újra felfedezett régi értékek hozzájárulnak az alföldi szlovák kultúra hordozóinak önbecsüléséhez, és mint nem egy példa mutatja, ösztönzőleg hatnak a déalföldiség/komlósiság tágabb környezetben való felvállalására is. Mindez hozzájárul az önmagunkról alkotott és a mások által rólunk alkotott kép árnyaltabbá tételéhez.

Maruzsné Sebó Katalin

Felhasznált irodalom

- Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban. Osiris, 1997.
 Závada Pál: *Jadviga párnája*. Magvető, 1997.
 Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002.
 Závada Pál: *A fényképész utókor*. Magvető, 2004.

Resumé

Ej, otvárajte vráta!

Verš, ktorý poznáme zo staroslovanskej piesne, zachovanej a zapísanej v okolí Sarvaša, vybral redaktor György Szondi ako titul tematického čísla časopisu Napút. Veľmi trefne. Aj týmto spôsobom vzbudzuje záujem čitateľa a vyzýva ho, aby bez predpojatia, úprimne nahliadol do problematiky slovenskej menšiny v Maďarsku. Časopis sa prihovára nie menšine, ale predovšetkým väčšinovému národu a ponúka mu možnosť zoznámiť sa s dnešným obrazom Slovákov v Maďarsku.

Iniciatíva úctyhodná! A realizácia ešte úctyhodnejšia. Vďaka autorom a redaktorom. Urobili možno aj viac, než mohli.

Ved' koľko času ešte zostáva zachovať dosiahnuté hodnoty? Optimisti hovoria o posledných rokoch a pesimistom sa aj minúty zdajú príliš optimistické. Jedno je však isté. Ak sa majú kultúrne hodnoty Slovákov v Maďarsku zachovať, nestačí o tom prehovoriť v slovenčine, musí to byť zaznamenané aj v maďarskom jazyku. A preto časopis ponúka v maďarčine zlomky minulosti a opis súčasnosti, uverejňuje ukážky z výsledkov bohatej národopisnej, historickej, jazykovednej a literárno-historickej výskumnej činnosti, preklady z literárnej tvorby Slovákov v Maďarsku, rozboru tejto literatúry, reprodukuje výtvarné diela umelcov so slovenskými koreňmi...

Predostretý obraz je mozaikou vytvorenou početnými autormi. Sú medzi nimi osvedčené autority z radov maďarských Slovákov, ako napríklad Ondrej Krupa, Anna Divičanová, Zuzana Gyurkovicsová prípadne ich kolegovia z iných prostredí, akými sú Karol Wlachovský, József Kugler a Róbert Kiss Szemán. Sleduje ich celý rad mladších odborníkov a výskumníkov, literárnych tvorcov od najstaršieho Juraja Dolnozemskeho po najmladšieho Imricha Fuhla.

Úroveň všetkých príspevkov nie je rovnaká, ale práve vďaka tomu je obraz podávaný v nich pravdivejší a bližší k životnej realite.

Číslo zdobí farebná vložka, obsahujúca reprodukcie diel výtvarných umelcov H. Csarejsovej, J. Ezüsta, I. Fuhla, M. Lamiovej, P. Liptáka, O. Lukoviczkého, J. Mustu, J. Várkonyiho a M. Zsolnaiho.

Prišli sme zdedáka a vráta nám otvorili. Bývali sme v jednom dome. Všetci do týchto končín prišli zdedáka, len v inom čase. A nebolo dôležité, kto kedy prišiel, ale kto sa ako v dome správal, kto skorej vstával, kto bol v robote usilovnejší a pri stole skromnejší. Vytvorili sme spoločnú minulosť. Čo z nej prežije súčasnosť?

Anna Ištvánová

Betétkönyv és účastina

Az OTP Bank Pénzügytörténeti Gyűjteményéből
(Budapest, V. kerület, Vigyázó Ferenc u. 6. Telefon: 473-5617)

Több tízezres tételszámú gyűjteményünkben az alábbiakban szlovák vonatkozású, ám hazánk területén működött intézetek dokumentumait mutatjuk be az olvasónak.

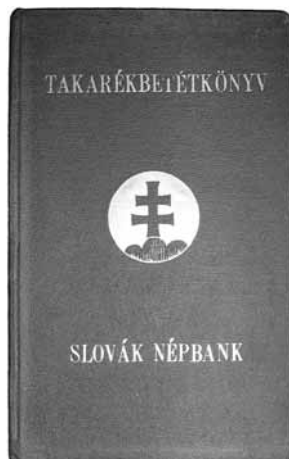
A Szlovák Népbank somorjai fiókja által 1935-ben, korona (Kc) értékben kiállított betétkönyvben valamennyi szöveg magyar nyelvű, míg a lapok alnyomatában „Slovenska Ludova Banka” körirat olvasható.

A Wiesner Adolf malackai (Malacky, Pozsony megye) nyomdájában készült könyvecskében ma már a betevő neve is érdekesség: Dévény – nagybodaki halásztársaság „Vajka és somorjai halivartelep alapja”.

Az itt látható magyar–szlovák nyelvű részvény a Magyar–Cseh Iparbankból 1941-ben alakult Szlovák Gazdasági Bank 1942. évi, 15 pengő névértékű, budapesti kibocsátása.

Az intézet a megalakuláskor átvette a Bratislava Városi Takarékpénztár losonci fiókjának, valamint a Slovenska Banka kassai, érsekújvári, losonci, huszti, munkácsi, beregszászi, lévai és ipolysági fiókjának üzletállományát.

A budapesti székhelyű bank a pénzüintézetek 1947–48. évi államosításakor fejezte be működését.

Ej, otváraajte vráta!

„Az elmúlt évszázadok alatt létrehozott szlovák nyelvű értékekből a nyelvet még beszélők szűk rétege válogat és dönti el, mi az, amit a jövő számára hozzáférhetővé tesz (pl. archiválás, dokumentálás, digitalizálás útján). Gyanítom, hogy minden jó szándék mellett tetemes mennyiségű érték pusztul, vesz el.” (István Anna)

„Alkotóelemeire bontották a ködmönök ornamentikáját, s az új funkciónak megfelelően a régi hagyományok tiszteletben tartásával – folthatás, motívumok, színek – próbálták újrafogalmazni és a mai használatnak megfelelően alkalmazni ezt a csodálatos mintakincset.” (Illés Károlyné)

„A 12 pontos követelés (ahogy írták, nagy vonalakban) első pontja hangsúlyozottan követeli, hogy a szlovák néphez való tartozás, valamint Szlovákia mint őshaza nyílt felvállalása ne lehessen oka bárminek-mű üldözésnek és rendőrségi, csendőrségi eljárásnak.” (Tóth István)

„Apai nagyanyám, aki nagyon erősen lutheránus volt, és akitől elsajátítottam a házi áhítatosságot, megtanultam olvasni a nagyon nehéz gót betűs és cseh nyelvű bibliát, el nem tudta volna képzelni, hogy szlovák ember katolikus is lehet.” (Gyivicsán Anna)

„A pilisi falvak szlovák lakosságának etnikai tudata szorosan kötődik a Pilishez mint földrajzi területhez, s identitásuk egyik meghatározó alkotóelemeként szlovákságuk is e szűrőn keresztül fejeződik ki.” (Szabó Orsolya)

„A magyarországi szlovák irodalom magának okozott kárt azzal, hogy se a magyar irodalom mikszáthi szlovák hagyományával, se önmaga alapvető egzisztenciális kérdéseivel nem rendezte a viszonyát.” (Karol Wlachovský)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra, valamint közművelődési kollégiuma és a Nemzeti Civil Alapprogram